

PÕHISEADUSLIKU ASSAMBLEE ÜHEKSATEISTKÜMNES ISTUNG

6. detsember 1991

Juhataja T. Anton

Tere hommikust, kolleegid! Alustame tänast istungit. Ma loodan, et see meie tänane istung kulgeb sama mõnusasti, nagu on väljas talveilm. Kuid enne, kui me saame algust teha, kohaloleku kontroll. Tänan! Me alustame 24-kesi.

Täna hommikul oli koos assamblee juhatus ja koos teematoimkondade juhtidega ei suutnud me kuidagi pikemat päevakorda teile pakkuda kui nn. kolmanda lugemise jätkamine. Juhatuse arvates võib selle päevakorrapunkti läbimine võtta meilt paraku nii tänase kui ka homse päeva. Palun, kas selle ettepanekuga päevakorra osas olete nõus või on teisi ettepanekuid? Kas me peame hääletama või ma loen teie vaikimise nõusoleku poolthääleks tehtud ettepanekule? Tänan!

Proua Hänni, palun mitte saalist ära minna, ma kavatsen just teile sõna anda. Me leppisime täna hommikul juhatuse istungil kokku nii, et kõigepealt saab redaktsioonitoimkonna esimees proua Hänni sõna selleks, et anda ülevaade, mis siis on toimunud sellel nädalal. Ma tuletan meelde, et apellatsioonide esitamise tähtaeg oli kolmapäeval kell 10. Palun, proua Hänni, teil on sõna!

L. Hänni

Lugupeetud juhataja! Kallid kolleegid! Täna me jätkame meile juba harjumuspäraseks saanud kolmandat lugemist ja lubage, et ma teile kõigepealt tutvustan seda, millega tegeles redaktsioonitoimkond vahepealsel ajal, ja mida kujutavad endast teile väljajagatud põhiseaduse eelnõu, mis kannab 6. detsembri kuupäeva, ja ettepanekute tabel. Teatavasti lepidi assamblee eelmisel istungil kokku, et kolmapäeva hommikuks esitavad assamblee liikmed ja toimkonnad redaktsioonitoimkonnale oma apellatsioonid ja parandusettepanekud.

Kõik ettepanekud, mis laekusid kolmapäeva lõunaks kella 12-ks, on kantud teile välja jagatud tabelitesse. Nendes tabelites on ära näidatud ka redaktsioonitoimkonna suhtumine ettepanekusse: kas toimkond on pidanud võimalikuks seda arvestada või osaliselt arvestada või ettepaneku tagasi lükanud. Väga paljudel ettepanekutel seisab all kommentaar – apellatsioon. See tähendab, et redaktsioonitoimkond hindas neid ettepanekuid kui sisulisi ettepanekuid, mis ei ole lahendatavad redaktsioonitoimkonna raames ja nõuavad seetõttu täiendavalt täiskogu otsustust. Need ettepanekud, mis on apellatsiooni kujul, tulevadki kahel päeval, täna ja homme arutusele. Nüüd ma palun veel parandada ettepanekute tabelis ära paar sisselipsanud viga. Palun võtta lahti lehekülje 4 kõige alumine lõik, härra Adamsi ettepanek! Redaktsioonitoimkonna kommentaar selle all ei ole täpne. Me ei pidanud võimalikuks seda ettepanekut arvestada redaktsioonitoimkonna otsuse alusel, see on apellatsioon. Samuti palun parandada kahes järgnevas lõigus, tähendab, eelviimases ja alt kolmandas lõigus § 57 asendada viitega §-le 55a, sest vahepeal on redaktsioonitoimkond paigutanud paragrahve ümber.

Nüüd ma räägin teile lühidalt, millised muudatused on redaktsioonitoimkonna poolt sisse viidud põhiseaduse eelnõusse, võrreldes 29. novembri tekstiga.

Kõigepealt on härra Ain Kaalepi ettepanekul tehtud minimaalsed muudatused preambulas, kus on veidi muudetud lõikude järjekorda, et tekst oleks ladusam ja kergemini loetav. Selle tulemusena on teksti algus, mis eelmises redaktsioonis oli mäletatavasti "eesti rahvas kõikumatus usus jne.", on eesti rahvas viidud viimasesse lõikesse, "... võttis eesti rahvas 1938. aastal jõusse astunud põhiseaduse asemel ..." jne. Me jätsime siit välja ka viite 1938. aasta põhiseadusele, et ta jõustus just 1. jaanuaril. Kuna preambula ei ole veel normiloov tekst, siis on see viide piisavalt selge ja arusaadav, millisest põhiseadusest käib jutt. Ma ei kommenteeri esialgu neid paragrahve, kus redaktsioonitoimkonna poolt on sisse kirjutatud alternatiiv, sest need tulevad arutluse alla hiljem.

I peatükis on muudatus §-s 4, mis on klassifitseeritav kui redaktsiooniline, aga mõnes mõttes laiendab ta ka selle paragrahvi sätete tähendust. Arvestades nimelt härra Vahtre ja härra Sovetnikovi ettepanekuid, me leidsime, et paragrahv tuleb sõnastada üldisemalt, mitte nimetada siin põhjust, miks inimene lahkus, sest see muudaks kodakondsuse säilitamise tingimuslikuks, ja sõnastasime ta üldnormina: "Eestist lahkunud Eesti kodanikel ja nende järglastel on õigus säilitada või taastada Eesti kodakondsus."

Paragrahvi 5a, kus oli mitmeid ettepanekuid, on redaktsioonitoimkond samuti redigeerinud, et säte oleks ka juriidiliselt täpsem ja arusaadavam ning see on praegu niisugusel kujul, nagu siia kirja on pandud. Siin oli härra Raigi ettepanek. Me loodame, et pakutav redaktsioon ka teda rahuldab.

II peatükk. Siin on väikene täpsustus §-s 11, kus teises lõigus on välja jäetud "kedagi ei tohi jälitada", sest järgneb tekst "kellegi isiklikku vabadust ei tohi piirata" – see on üldisem ja võtab kokku ka selle mõtte. Me pidasime sellist täpsustust vajalikuks, et mitte koormata põhiseaduse sätteid ülearuse tekstiga. Samuti on sellest paragrahvist mitmete ekspertide soovitusel ära jäetud lõik, mis ütles, et vastav otsus tuleb kinnipeetavale teatavaks teha 24 tunni jooksul, arvates otsuse langetamisest, sest eelmine lõik juba ütleb, et üle 48 tunni inimest kinni pidada ei tohi ja selle aja sisse peab mahtuma ka otsuse teatavakstegemine kinnipeetule, mille korra peab sätestama madalamal seisev seadus, mitte põhiseadus.

Paragrahvis 14 on samuti teksti lühendatud. Nimelt on välja jäetud seal varem olnud viimane lõik "Õigusvastaselt tekitatud kahju hüvitatakse seaduses sätestatud korras", sest selle lõigu mõte ei haakunud päriselt eelneva tekstiga. Samuti peab see üldine põhimõte välja tulema teistest seadustest, mis määravad täpsemalt ühe või teise õiguserikkumise puhul kahju hüvitamise korra.

Paragrahvi 20 on lisandunud erandite loetelu, mille puhul võib sõnumite edastamise saladust lõdvendada. See on lubatud kuriteo tõkestamiseks. Mäletatavasti eelmises tekstis oli piirang ainult kriminaalmenetluses tõe väljaselgitamise huvides. Selline täiendus oli tingitud vajadusest põhiseadusesse kodeerida võimalus kasutada preventiivseid abinõusid kuritegude ärahoidmiseks, kui

on piisavalt kahtlustusmaterjali, sest selline sekkumine võib ikkagi toimuda ainult kohtu loal ja seega peab olema põhjendatud.

Paragrahvis 28 on härra Jüri Adamsi ettepanekul ära jäänud esimesest lõikest teine lause:

"Rahvusliku kuuluvuse alused sätestab seadus." Põhjuseks oli asjaolu, et inimese rahvus on ikkagi eelkõige tema personaalne tunnus. Kui me võtaksime sisse, et seda saab määrata alles seadusega, siis oleks üsnagi kummaline olukord, et me praegu ei teakski seda, kes me oleme. Selle sätte väljajätmine ei tähenda seda, et vastavat seadust ei tule, sest on elujuhtumeid, kus sellist seadust meil on vaja, ja selline seadus oli olemas ka Eesti Vabariigis. Nii et mitmeti mõistmise vältimiseks me leidsime, et õigem on seda sätet põhiseadusesse mitte kirjutada.

Paragrahvi 32, mis käsitleb liikumisvabadust, on lisandunud sõnad "igapähele on vabadus Eestist lahkuda". Ka see õigus peaks olema põhiseaduslikult fikseeritud.

Paragrahvis 33 on meil mitmel korral toimunud vaidlused selle üle, kas vabadus valida tegevusala, elukutset ja töökohta on absoluutne vabadus või piiratud seadusega. Siin me leidsime, et õige on jätta, et selline vabadus on absoluutne tegevusala ja elukutse valikul, aga mitte töökoha valikul. Seetõttu on redaktsioonitoimikond sisse viinud muudatuse ja jätnud sellest loetelust välja töökoha. Selles paragrahvis on ka alternatiiv, kuid selle juurde me jõuame hiljem.

Paragrahvis 37 on tehtud täpsustus ja see on sisse viidud nende mitmete parandusettepanekute mõjul, mis selle sätte kohta meile laekusid. Täpsustus seisneb selles, et igal isikul on kohustus hüvitada elu- ja looduskeskkonnale seadusevastase tegevusega tekitatud kahju. Lisandunud on täpsustav kategooria "seadusevastane".

Paragrahvi 41 esimeses lõikes on ka teksti lühendatud. Selle lause lõpust on ära jäänud fraas "kellel on ametikohale vastav ettevalmistus ja võimed". Me pidasime seda väidet põhiseaduse teksti seisukohalt mitte põhiseaduslikul tasemel olevaks. Normid ja tingimused konkreetsetele ametikohtadele peaks sätestama seadus ja selline viide põhiseaduses võiks eelnevat mõtet vähendada ja moonutada.

Välja on jäetud § 42, mis seisnes selles, et Eestis viibivad välisriigi kodanikud ja kodakondsuseta isikud on kohustatud järgima Eesti Vabariigi seaduslikku korda ja täitma Eesti seadusi. Selle normi väljajätmine ei tähenda seda, et vastavat nõuet ei oleks, et see ei kehtiks enam. Vastupidi, see nõue on niivõrd universaalne ja tuleneb juba üldtunnustatud rahvusvahelistest normidest, et selle veelkordne kordamine meie põhiseaduses ei ole ilmtingimata vajalik.

Peatükis "Rahvas" on üks väljajäte, see puudutab § 52, mis määras rahva põhiseadusliku õiguse riigikorra vägivaldsele muutmisele omaalgatuslikult vastu hakata. Kui te mäletate meie eelmisel istungil toimunud arutelu, siis selline sätte sai kehtestatud kodanikuõigusena § 38 teises lõikes ja kuna see õigus on määratud iga kodaniku tasemel, siis on loomulikult olemas selline õigus ka rahval ja me ei peaks sama tähendust omavate sätetega oma põhiseaduse teksti koormama.

IV peatükis "Riigivanem" on redaktsioonilist laadi muudatused. On paigutatud ümber paragrahvide järjekord, et need oleksid loogiliselt seotud, ja samuti on täpsustus §-s 61, kus redaktsioonitoimkond pidas vajalikuks ära jätta teine lõik "Kui riigivanemaks valitakse Riigikogu liige, astub tema kohale Riigikogu asendusliige", sest see kordab juba §-s 67 öeldut.

Samuti on mõningad redaktsioonilised parandused ja täiendused V peatükis "Riigikogu". Ja on üks sisuline parandusettepanek, mis kahjuks veel teie tekstides ei kajastu, aga ma tahaksin ta teile praegu siin teatavaks teha, sest küsimus on põhimõtteline ja nõuab seetõttu assamblee liikmete kaalumist.

Ettepanek puudutab § 74, kus räägitakse Riigikogu juhatuse valimisest. Siin oli redaktsioonitoimkonnas härra Adamsi ettepanek selle kohta, et Riigikogu juhatajate ja asejuhatajate puhul oleks nende volituste pikkus üks aasta. Leidsime, et sellise sätte lisandumine võiks sobida ka Eesti Vabariigi Riigikogu töökorraldusse ja aitaks seda ametikohta depolitiseerida. Nii et § 74 teise lausena tuleks tekst: "Riigikogu juhataja ja asejuhataja volitused kehtivad üks aasta."

VI peatükk "Valitsus". Siin on täpsustus §-s 95, mis määrab valitsuse ametisse nimetamise korra, ja on lisandunud mõte, et peaministrikandidaat esitab 14 päeva jooksul kujundatava valitsuse koosseisu ja programmi. Eelmises tekstis, kus oli öeldud "esitab valitsuse koosseisu", võis jääda ebaselgeks, kas valitsuse koosseis tuleb kinnitamisele parlamendis või ei. Sellises formuleeringus peaks olema selge, et valitsuse koosseis ei tule kinnitamisele. Peaminister teeb parlamendile teatavaks planeeritava koosseisu ja need poliitilised põhimõtted, mille alusel valitsus on komplekteeritud, ja vastav täpsustus on muidugi sisse viidud ka selle paragrahvi teistesse lõikudesse.

Seadusandluse peatükis praegu mul teile ettepanekuid ette kanda ei ole. See ei ole tingitud mitte sellest, et meilt neid muudatusettepanekuid ei tule, vaid lihtsalt sellest, et praeguses redaktsiooniringis oli meie töötempo niivõrd kiire, et me ei jõudnud kõigile peatükkidele võrdväärselt keskenduda.

IX peatükk "Välissuhted ja välislepingud". Siin on täpsustus § 115 punktis 5, kus on öeldud, et "Riigikogu ratifitseerib ja denonsseerib Eesti Vabariigi lepingud, mis puudutavad riigikaitse korraldust." Me pidasime vajalikuks täpsustada, et need on just nimelt korraldust puudutavad lepingud, mis tuleb ratifitseerida, mitte aga riigikaitse üksikküsimusi puudutavad lepingud, nagu lubas oletada eelmine formuleering, kus puudus sõna "korraldus".

Nüüd §-st 116 palun maha võtta esimene lõik. See on jäänud teksti kogemata redaktsioonitoimkonna vahepealsetest ettepanekutest. Need ettepanekud puudutavad § 2 ja meil on hiljem võimalus neid täpsemalt arutada ja ka põhjendada, miks oli üks ettepanek tuua Tartu rahu puudutav sätte § 116.

Oluline täpsustus on § 116 järelejäänud lõikes, kuhu on lisatud, et välislepingud, millega muudetakse riigipiire, ratifitseeritakse mitte Riigikogu kahekolmandikulise häälteenamusega, vaid Riigikogu koosseisu kahekolmandikulise häälteenamusega. See on tunduvalt rangem nõue ja ilmselt on vajalik, kui küsimus puudutab Eesti Vabariigile niivõrd tähtsat otsustust.

Riigikaitse peatükis on redaktsioonilised parandused. Ma juhiksin tähelepanu ainult ühele

terminoloogilisele muudatusele. See on § 119 teises lõikes, kus varem olnud "tsiviilteenistus" on asendatud mõistega "asendusteenistus".

Peatükk "Riigikontroll". Siia on kõigepealt lisandunud kuuenda toimkonna ettepanekul § 125a, mis määrab Riigikontrolli üldise funktsiooni ja veel mõned väikesed redaktsioonilised parandused.

Nüüd peatükk "Õiguskantsler". Paragrahvis 130 on tehtud täpsustus. Nimelt on öeldud, et õiguskantsler teostab järelevalvet riigi- ja omavalitsusorganite tegevuse vastavuse üle põhiseadusele ja seadustele. Varem seisis siin "omavalitsusorganite õigusaktide vastavuse üle". Me leidsime, et siin on vajalik laiemalt sätestada: õiguskantsler ei ole ainult tehniline töötaja, kes uurib kirjalikke dokumente, vaid tal peab olema võimalus ka jälgida, kuidas need riigi- ja omavalitsusorganid praktikas tegutsevad.

Peatükis "Kohus" (s. o. XIII peatükk) on mõned täpsustused ja ka üks sisuline muudatus. Täpsustuste tulemusena on lisandunud § 140a, mis määrab need juhud, kui Riigikohtu esimees või kohtunik vabastatakse ametist. Meil oli juba eelneval korral arutelu selle üle, millistel juhtudel saab kohtuvõimu esindajaid ametist tagandada või vabastada ja eelmises redaktsioonis oli meil sisse kirjutatud ainult vanusepiir kui võimalik põhjus inimese vabastamiseks kohtuniku ametist. Eesti Vabariigi põhiseaduste uurimisel ja ka loomuliku arutelu tulemusena me leidsime, et võimaluste ring, kus kohtunikul tuleb oma volitused kas paratamatult või mõnel põhjusel maha panna, on siiski laiem, ja me oleme need võimalused üles loetlenud §-s 140a, et loetelu oleks ammendav. Sellega on kaitstud ka kohtunike sõltumatus.

Paragrahvis 141 on sisuline ettepanek. Kui te mäletate, oli eelmises redaktsioonis jäetud lahtiseks küsimus, kuidas tekivad prokurörid, kes nimetab nad ametisse. Kuuenda toimkonna ettepanekul on sättesse lisandunud "õiguskantsleri poolt", mis tähendab, et prokuröride ametisse nimetamine on õiguskantsleri ülesanne.

Peatükk "Kohalik omavalitsus". Selles peatükis on kahjuks mõned ebatäpsused, mis on jäänud teksti arvutisse viimisel, ma paluksin sellepärast kõigepealt teha parandused. Paragrahvi 144a esimest lõiku tuleks lugeda järgnevalt: "Kohalikule omavalitsusele antud pädevust ei tohi piirata muidu, kui seaduses ettenähtud juhtudel."

Samuti on §-s 146 redaktsioonitoimkonna otsusega teisest lõikest välja jäetud sõnad "sealhulgas rahalisi vahendeid". See lõik kõlaks siis järgmiselt: "Omavalitsuse varasid käsutab volikogu." See muudatus on sisulist laadi. Redaktsioonitoimkond on endiselt seisukohal, et rahaliste vahendite käsutamine ei pea olema ilmtingimata volikogu ülesanne. Volikogu reguleerib valitsuse, vallavalitsuse või ka siis maakonnavalitsuse, kui teine tasand olemas, finantstegevust põhiliselt eelarve kaudu.

XV peatükis on sisse kirjutatud alternatiiv, aga selle juurde me jõuame siis, kui me hakkame hääletama apellatsioone ja alternatiive.

Nii et lühidalt ma püüdsin teile praegu tutvustada neid redaktsioonitoimkonna poolt sisse viidud muudatusi, mis ei ole mitte ainult puhtredaktsioonilist laadi, vaid võivad olla interpreteeritud ka kui sisulised muudatused. Aitäh!

Juhataja

Aitäh redaktsioonitoimkonnale! Suur tänu, proua Hänni! Kas on üldist laadi küsimusi proua Hännile? Kõik need alternatiivid ja apellatsioonid me arutame täna ja homme läbi. Palun, kas on üldist laadi küsimusi?

V. Korrovits

Lugupeetud redaktsioonitoimkonna esimees! Küsimus on teile, aga ka juhatusel.

Redaktsioonitoimkonna volitused me määrasime nii, et see toimikond redigeerib teksti. Tähtsamate küsimuste otsustamine on aga assamblee täiskogu osa, mitte redaktsioonitoimkonna osa. Praegu on aga kahjuks just vastupidi. Visatakse välja paragrahvid, mis assamblee on sisse hääletanud. Seega tuleb välja nagu ühes klassikalises teoses, et assamblee sees on veel üks assamblee, mis on suurem kui ta ise. Ja küsimus on selles, kuidas me saame niiviisi edasi töötada, sest tagasi võtta neid paragrahve saab teatavasti vaid apellatsiooni kaudu ja samas on kuulda olnud, et toimikonnad, ma mõtlen teematoimkondasid, enam ei tööta või nende otstarbekus on seatud küsimärgi alla. Kas see on nii ja kas redaktsioonitoimikond kavatses ka edaspidi taoliselt moel töötada? Tänan!

L. Hänni

Mis puudutab meie töökorraldust, siis ma usun, et siin jagab selgitusi Tõnu Anton.

Redaktsioonitoimikond on hoidunud välja jätmast neid paragrahve, mille suhtes on assamblee langetanud oma otsuse hääletamise teel. Kui selliste paragrahvide suhtes on olnud muudatusettepanekuid, oleme need teie ette toonud alternatiividena ja nii on see ka praegusel juhul. Näiteks paragrahvi puhul, mis puudutab riiklikku tsensuuri, teeb redaktsioonitoimikond uuesti ettepaneku ühendada see ikkagi eelmise paragrahviga. Redaktsioonitoimikond on arutanud oma koosolekul üsna tihti seda, kas antud muudatus kuulub meie volituste hulka või ei. Kuid lähtudes arusaamast, et eesmärgiks peab olema põhiseaduse juriidiliselt igati korrektne ja kooskõlaline tekst, oleme siiski nendel juhtudel, kui redaktsioonitoimkonna enamus leiab, et antud sätte väljajätmine põhiseadusest on põhjendatud, selle muudatuse sisse viinud. Aga mis puudutab meie tehtud muudatuste apellatsiooni, siis see on täielikult võimalik. See toimus ka eelmisel korral ja ma usun, et Tõnu Anton jagab siin selgitusi, missugune töökorraldus on meil sellel nädalavahetusel.

Juhataja

Tänan! Tõepoolest soovin lisada. Härra Korrovits küsis, mis saab teematoimkondadest. Juhatus on seisukohal, et teematoimkondade tõhusat tööd on vaja jätkata kuni assamblee tegevuse lõpuni. Tõsi, teematoimkonnad töötavad ilmselt erineva pingega ja nende töö resultaat on erinev. Juhatus hinnangu ühele või teisele teematoimkonnale on juhatus alati andnud koheselt, kui tal midagi öelda

on. Täna juhatuse istungil härra Jüri Adams, kelle eelnõu me võtsime aluseks, tõepoolest kritiseeris seitsmenda teematoimkonna töötulemust. Härra Adams, ega ma varesti ei tõlgenda teie hinnangut? Kuidas härra Korrovits ja seitsmes toimkond tööd teevad, see on eeskätt seitsmenda toimkonna ja selle toimkonna esimehe küsimus. Kordan, et juhatus on seisukohal, et toimkonnad peavad tööd tegema kuni assamblee tegevuse lõpuni.

S. Endre

Austatud eesistuja! Lugupeetud redaktsioonitoimkonna esinaine! Ma jätkaksin sealt, kus härra Korrovits lõpetas. Ta ei toonud ühtegi näidet, juhtis tähelepanu ainult üldisele redaktsioonitoimkonna hoiakule. Ja minu arvates väga õigesti! Aga ma tahaksin tuua ühe konkreetse näite. Nimelt ei ole minu jaoks küll piisavalt motiveeritud, miks on välja jäetud uues redaktsioonis § 42. Eriti kui arvestada praegust Eesti situatsiooni, aga ka lähituleviku, 10–20 aasta situatsiooni. Me talitaksime läbimõtlema, kui me ei näeks ohtusid, mis peituvad selle paragrahvi võimaliku väljajätmise taga. Täna!

L. Hänni

Ma selgitan veel kord töökorda nii, nagu täna juhatuses kokku lepiti. Nende muudatuste suhtes, mis on tekstis tehtud, võrreldes 29. novembri tekstiga, ja selliseks muudatuseks on ka § 42 väljajätmine, on võimalik esitada apellatsioon kuni homme hommiku kella 10-ni. Ma ei laskunud täna väga täpse selgituseni, missugused argumendid olid kõik redaktsioonitoimkonnas selle paragrahvi väljajätmise taga, sest kui te protestite meie ettepaneku, siis tuleb ta homme saalis arutusele.

V. Korrovits

Austatud juhataja! Lugupeetud toimkonna esimees! Ma tahan täpsustada, mida ma mõtlesin väljavisatud paragrahvide all. Just seda, millest rääkis kolleeg Sirje Endre § 42 osas, aga vist veel tähtsam on § 52. Selle väljajätmise rahuldavat motivatsiooni ma ei kuulnud, kuid ilmselt on siin tegemist olupoliitiliste kontseptsioonidega, et muidu keegi pahandab. Küsimuse peaks ikkagi asetama nii, et kui redaktsioonitoimkond peab vajalikuks visata välja kas § 42 või § 52 või mingisugune teine paragrahv, siis ta peab selle panema hääletusele ka täiskogul, mitte aga vastupidi, et täiskogu peab tagasi hääletama redaktsioonitoimkonna poolt välja lülitatud paragrahve. Täna!

L. Hänni

Ma võin veel kord jagada selgitusi § 52 väljajätmise kohta. Kui te mäletate, oli meil eelmisel istungil üsna põhjalik arutelu § 38 üle, kuhu hääletati sisse tekst: "Omaalgatuslik vastupanu põhiseadusliku riigikorra vägivaldsele muutumisele on iga Eesti kodaniku õigus." Redaktsioonitoimkond leidis, et selle mõtte kordamine kahes eraldi peatükis ei ole korrektne. Ta koormab meie põhiseaduse üle asjatute sätetega. Me ei visanud välja mõtet, et rahval on see õigus olemas, vaid leidsime, et õigem on see säte ühes kohas esitada.

Juhataja

Proua Hänni on esitanud väga kena mõtte, et võiks mõned sätted kirjutada õige koha peale. Ma tahaksin teha väikese vaheaja, et lubada endale ühe märkuse. Juhatus pakkus sõna üldküsimumustes, mitte üksikute paragrahvide arutamiseks. Me oleme nüüd nimetanud mitmel puhul üksikuid paragrahve ja süüvinud eelnõu teksti – see töö seisab meil ees. Kui on võimalik, ma väga palun kolleege esitada praegu üldisi küsimusi. Paragrahvide viisi arutelu algab täna ja jätkub tõenäoliselt homme. Sõna saab härra Adams. Palun!

J. Adams

Ma oleks tahtnud redaktsioonitoimkonna liikmena ütelda siin praegu tõstatatud küsimuste kohta, et kumbki nendest paragrahvidest ei ole läinud kaotsi, aga ma näen ette selliseid koondamisi veel vähemalt umbes kümne paragrahvi ulatuses. Milles on probleem? Kuna töötas seitse teematoimkonda, siis nende töös on olnud palju heatahtlikku üksteise dubleerimist. Tervet hulka paragrahve või mõtteid, väga olulisi sätteid on esitatud kahel ja isegi kolmel korral.

Redaktsioonitoimkond peab paratamatult viima need kokku. Vastasel juhul tekib lihtsalt kordamisi ja nagu ma aru olen saanud, on need kokku viidud nii-ütelda kõige üldisemale vormile. Need kaks paragrahvi, mis siin praegu tõstatati, ei läinud kaotsi, need on olemas.

Juhataja

Suur tänu, härra Adams! Ma väga loodan, et härra Adamsi väga korrektne ja sirge jutt veenis kahtlevaid assamblee liikmeid, et redaktsioonitoimkond siiski ei tegele sellega, et kõige paremaid mõtteid põhiseaduse eelnõust välja visata. Rohkem küsimusi redaktsioonitoimkonna esimehele proua Hännile praegu ei ole. Suur tänu, proua Hänni!

L. Hänni

Jätku tööle!

Juhataja

Suur tänu! Palun viime veel kord läbi kohaloleku kontrolli! Meie read on tihenunud. Kohaloleku kontroll, palun! Meid on kohal 30 ja see näitab, et huvi assamblee töö vastu tõuseb vastavalt sellele, mida lähemal on lõunavaheaeg.

Ma mõne sõna ütlen selle kohta, millised on juhatuse ettepanekud-otsused meie järgneva töö osas. Täna hommikul koosolekul otsustas juhatus koos teematoimkondade juhtidega järgmist. Täna ja homme arutatakse paragrahvide viisi läbi need alternatiivid, mis on teile täna väljajagatud eelnõus, ja need apellatsioonid ja ettepanekud, mis laekusid hiljemalt kolmapäeval ja mis on samuti teile täna välja jagatud. Täna ja homme kella 10-ni on teematoimkondadel võimalik ainult nende teemade lõikes, mis on tööjaotuse järgi nende omad, esitada apellatsioone selle teksti kohta, mis täna välja jagati ja mida me arutame täna-homme. Järgmise nädala lõpus on teematoimkondadel võimalik esitada oma teemade raames apellatsioone ainult sedavõrd, kui võrd nad ei ole rahul selle tekstiga, mis jagatakse järgmise nädala lõpus ja mis erineb tänase ja homse töö käigus tekkivast tekstist.

Tänane arutelu toimub nii, et kõigi paragrahvide osas, mida me hääletame, on võimalik sõna võtta. Kui on näha, et sõnavõttudes esile toodavad argumendid hakkavad korduma, võtab juhatus endale õiguse teha assambleele ettepanek lõpetada sõnavõttud selle nimekirjaga, mis on tabloom. Selle küsimuse otsustab aga assamblee, mitte juhatus. Juhatus teeb vaid ettepaneku lõpetada sõnavõttud. Nüüd aga asume teksti käsitlemise juurde paragrahvide haaval. Esimene küsimusteriing, mis "kindlasti" ei võta kaua aega, puudutab preambulat. Preambula osas on esimeselt toimkonnalt esitatud apellatsioon. Selle "kerge" küsimuse käsitlemiseks ma palun uuesti kõnetooli proua Liia Hänni, redaktsioonitoimkonna juhi.

Liia Hänni

[...]

Juhataja

Lugupeetud kolleegid! Arutelu all on preambula kaks varianti. Üks on eelnõu tekstis ja teine on ettepanekutes alternatiivina kirjas olev tekst. Palun, proua Hänni!

L. Hänni

Lugupeetud kolleegid! Õieti ei peaks redaktsioonitoimkond andma oma hinnangut ühele või teisele ettepanekule, mis tulevad otsustamisele assamblee liikmete poolt, kuid meie oma praeguses töös lähtusime põhiliselt sellisest arusaamisest, et antud küsimuses on assamblee juba üks kord oma otsustuse langetanud. Seetõttu võtsime oma redaktsioonilise töö aluseks selle teksti, mis oli juba eelnevalt eelnõusse sisse hääletatud, ja neid muudatusi, mida redaktsioonitoimkond sisse viis, võrreldes eelmise eelnõuga, ma teile ka juba tutvustasin. Ma ei analüüsinud väga detailselt esimese toimkonna alternatiivteksti. Ilmselt on siin mõned ebatäpsused, mis puudutavad näiteks kas või väljendit, et Eesti Vabariik on taastunnustatud rahvusvaheliselt, sest kui me järgime mittetunnustamispoliitikat Eesti Vabariigi ja teiste Balti vabariikide osas poole sajandi vältel, siis ilmselt ei ole see termin päris täpne, aga see on redaktsiooniline küsimus. Ma arvan, et siin tuleb assamblee liikmetel veel kord kaaluda kahte varianti ja langetada oma otsus. Aitäh!

Juhataja

Meie tööst võtab täna eksperdina osa ka härra Jaan Kross ja mul on härra Krossile palve, kui ta peab võimalikuks ja vajalikuks, ütelda selles preambula küsimuses välja oma arvamuse. Aga praegu on sõna härra Hallastel.

I. Hallaste

Lugupeetud juhataja! Austatud kolleegid! Preambulaga tegelemine on muutunud siin Põhiseaduslikus Assamblees omamoodi naljanumbriks. Sellest on nii palju räägitud, nii palju hääletatud ja järjest tulevad uued variandid välja. Tundub, et esimene toimkond tahab kindlasti sisse panna lauseid: okupeeritud ja koloniseeritud 1940-ndail ja järgnevail aastail. Ma ei tea, ajaloolane ma ei ole, kas kolonisatsioon algas juba 1940. aastal või natukene hiljem, anneksioon oli 1940. aastal. Ma tahaksin

selle esimese toimkonna ettepaneku juures juhtida tähelepanu sellele, et sellega taganetakse õigusliku järjepidevuse põhimõttest. Nad teevad ettepaneku panna sisse lause, et mis on tuginenud 1920., 1933. ja 1937. aasta rahva poolt heaks kiidetud põhiseadusele. Tuginemine mingisugustele põhiseadustele, mis on veel omavahel tegelikult vastuolus. 1920. aasta põhiseadust ja 1937. aasta põhiseadust on väga raske võrrelda ja ütelda, et need on teineteise alusel või need langevad täiesti kokku ja et praegune on selle alusel. See lause on õigusliku järjepidevuse seisukohalt tunduvalt halvem kui esialgses Kaido Kama poolt välja pakutud variandis ja selles, mis meil põhitekstis on: "Võttis Eesti rahvas 1938. aastal jõusse astunud põhiseaduse asemel vastu uue põhiseaduse." Kaido Kama tekst ütleb selgelt, et siiani kehtib, kuni see põhiseadus pole juriidiliselt vastuvõetud 1938. aasta põhiseadus. Tuginemine ühele või teisele põhiseadusele pole mingi argument. Argument on see, et siiani on kehtinud 1938. aasta oma, või vastavalt 1938. aasta põhiseaduse paragrahvile, kus kõrgema võimu kandja on rahvas, võtab rahvas vastu uue põhiseaduse. Ja põhivariandi tekst on "õigusliku järjepidevuse puhul" ja esimese toimkonna poolt esitatud ettepanek on sellest eemaldumine. See küsimus, millele Liia Hänni juhtis juba tähelepanu, s. o. "taastunnustatud rahvusvaheliselt 1991. aastal", ei ole õigusliku järjepidevuse seisukohalt ka päris korrektne. Nagu me teame, suur osa riike on meid kogu aeg tunnustanud, mingit taastunnustamist ei olnud. Oli kogu aeg tunnustatud Eesti Vabariigiga diplomaatiliste suhete sisseviimise tagamist. Aga kas seda on vaja öelda põhiseaduse preambulas? Ma kahtlen selles. Igal juhul "taastunnustamine" kui õigusliku järjepidevuse põhimõtetest taganemine mitte mingil juhul ei kõlba.

Siis lause: "Jääb demokraatlikuks ja rahumeelseks riigiks." Millega võrrelda? Kas võrrelda 1938. aasta või 1940. aastaga või 1990. aastaga või 1989. aastaga? Kas Eesti oli juba siis demokraatlik rahumeelne riik? No rahumeelne ta oli, sõjaväge ei olnud, aga kas ka demokraatlik? Kuni ei ole oma põhiseadust, siis on demokraatiast ka natuke raske rääkida, sest rahval pole ikkagi eriti võimalik oma tahet kindlalt ja selgelt välja öelda. Ma kahtlen selles lauses. Mida tähendab rahumeelne riik? Kas see tähendab, et me peaksime põhiseaduses piirama selle protsendi, kui palju ta tohib rahvuslikust koguproduktist või riigieelarvest kulutusi teha sõjaliseks otstarbeks? Kui valitsus esitab näiteks ülemnõukogule ettepaneku eraldada sõjaliseks otstarbeks 15%, kas see tähendab seda, et nüüd enam ei ole rahumeelne riik? Järelikult peaksime riigikaitse peatükis siis fikseerima selle protsendi. Kas see on mõttekas?

Ma kutsun kõiki toetama põhitekstis toodud varianti, mille on ette valmistanud Kaido Kama ja mille poolt see saal korra juba üksmeelselt hääletas. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Härra Kross, kas te soovite assambleele nõu anda? Palun kõnepulti! Palun, mis me selle preambulaga teeme?

J. Kross

Head kolleegid! Nõu anda siin minu meelest ei ole põhjust. Ma võib-olla ei oskaks seda, aga kui ma kõrvutan 2. detsembri redaktsiooni 6. detsembriga, siis pooldan ma seda väikest ümberpaigutust, mis on tehtud. Nimelt seda, et Eesti rahvas on selles komplitseeritud avalauses viidud uude positsiooni. See oli Ain Kaalepi ettepanek ja ma usun, et tema ettepanekud asja lihtsustamise ja eestipärastamise asjus on tunnustus- ja vastuvõtuväärsed. Mis puutub lisandisse, mida püüti vahepeal esitada, see komisjoni ettepanek praegu vastuvõetava põhiseaduse sidestamine mingi verbi kaudu 1938. aasta põhiseadusega, kas sellest johtuvalt või lähtuv või sellele tuginev uus põhiseadus, siis minu arvates see sidestus preambulas ei ole terviklik, sest me teame hästi, et vaimsuse erinevus kahe põhiseaduse vahel on üsna suur. 1938. aasta tugevasti totalitaristlikult häälestatud põhiseadus erineb ja peabki oluliselt erinev sellest, mille kallal me praegu töötame ning sellepärast niisugune teineteises juurdumine ei ole vist moment, mida peaks rõhutama. Ma toetan preambula seda redaktsiooni, mis 6. detsembri tekstis esineb. Kõik.

Juhataja

Suur tänu, härra Kross! Palun, meil on võimalik asuda hääletama! Enne kui me selle protseduuriga algust teeme, ma selgitan veel kord. Ilmselt hakkab kolmanda lugemise aeg jõudma lõpule. Apellatsioonide esitamise kord näeb ette, et pärast tänast hääletust on piiratud võimalus apelleerida täna tehtavaid otsuseid. Selleks jääb meil võimalus pärast kolmanda lugemise lõpetamist. Sellepärast ma palun, et kõik käsitleksid eesolevaid hääletusi täie vastutustundega, sest need on ilmselt aluseks tekstile, mis avalikustatakse.

H. Runnel

Austatud juhataja! Austatud kolleegid! Ma siiski sõندان pisut vaielda eelnevate sõnavõtjatega ja tahaksin öelda, et esimese toimkonna pakutud variant ei ole nii halb ja rumal ja nii pahatahtlik, nagu mõned eelkõnelejad püüdsid veenda. Ma tahaksin öelda, et siin on järgitud seda põhimõtet, millega algas Eesti kodanike komiteede liikumine, mis oli Eesti Kongressi tugipunktiks. See oli Eesti Vabariigi taastamine ja õigusliku järjepidevuse säilitamine ja selle aus tunnustamine. Need põhjused ja seletused, et 1938. aasta põhiseaduse nimetamine meie poolt ei ole tarvilik, on minu meelest väärad. Ja nendest seisukohtadest taandumist julgen mina nimetada rahvusliku reetmise poliitikaks, hirmuks. Me oleme näinud dokumentaalfilmidest, kuidas siinsamas saalis kohalviibijad aplodeerisid meeletult ja pööraselt pärast seda, kui see kogu oli otsustanud liita Eesti Nõukogude Liiduga. Me oleme selle pärast väga palju kannatanud – üle 50 aasta. Ja see vaim, mida siin praegu üksmeelselt peale surutakse ja ette valmistatakse, on minu meelest väga halb vaim. Ma ei saa küll võrrelda ennast härra Ševardnadzega, aga ma pean analoogilise kokkuvõtte küll tegema, et lahknete liiga sellest lähtepunktist, kust te alustasite. Mul on väga kahju.

Juhataja

Täna, härra Runnel! Lugupeetud kolleegid, mul on selline palve: kui on võimalik, lepime, palun, nii

kokku, et sõna saab veel Rumessen ja kõneks Kama. Palun, kas saal aktsepteerib sellist lähenemist või on proteste? Proteste ei ole, me oleme kokku leppinud. Ja teine märkus. Selleks et kolleegidest keegi ei tunneks, et teda on süüdistatud rahvuslikus reetmises, aga neid sõnu meie austatud kolleeg härra Runnel tarvitas, ma palun, et te viitsiksite läbi vaadata mõlemad variandid, sest sellisel juhul te leiaksite, et mõlemas variandis on viide 1938. aasta põhiseadusele. Tõsi, väljajaotatud eelnõus on see preambula viimases lõikes, kuid läbi võiks lugeda ka selle. Härra Rumessen, palun!

V. Rumessen

Lugupeetud kolleegid! Ma tahaks väga toetada siiski esimese toimkonna poolt sõnastatud preambula teksti ja juhtida teie tähelepanu sellele, et meie praegune olukord ei ole siiski poliitiliselt normaalne ja meil saab ka edaspidi omariikluse ülesehitamisel olema küllaltki palju probleeme, mis seavad meile praegu vastutuse mitte ainult tuleviku ees, vaid ka kogu meie rahva ees. Ma peaksin vajalikuks, et see ajalooline moment, mille üle me oleme siin palju rääkinud ja diskuteerinud, siiski säiliks preambulas. Samuti ma peaksin väga vajalikuks, mis on selles preambulas ka märgitud, et meie praegune põhiseadus tugineb varasematel aastatel vastuvõetud põhiseadustele, millega me näitame siiski ära selle järjepidevuse liini uue põhiseaduse vastuvõtmisel. Nii et ma tahaks teid kutsuda üles, et me peame väga vastutustundlikult vaatama seda probleemi ja mitte piirama siin seda tähendust, mis on antud praeguses preambula tekstis. See on minu jaoks natukene liiga üldsõnaline. Tänan tähelepanu eest!

Juhataja

Tänan, härra Rumessen! Me leppisime kokku, et viimasena saab sõna härra Kama. Pärast härra Kama sõnavõttu toimub hääletamine. Härra Kama, teil on sõna.

K. Kama

Austatud assamblee! Ma proovin teie aega viita hästi vähe ja rääkida hästi lühidalt. Härra Runneli sõnavõttust ma sain aru, et just mina olen see inimene, kes proovib praegu Eestit liidendada Nõukogude Liiduga ja ma ütlen härra Runnelile ja kogu assambleele ja kõikidele ajakirjanikele, kes siin viibivad, et kui see tõepoolest on niimoodi välja kukkunud, siis ma ei tee seda meelega. Nüüd edasi. Mis puutub preambulasse, siis vastuolu ei ole mitte ainult siin, vaid see on ka mujal tekstis ja see põhineb arusaamal, mida peab sisaldama põhiseadus. Kas ta peab sisaldama, kas ta on reaalse printsiipide kogum või ta on normeeriv tekst, mis hakkab reguleerima ja korraldama meie igapäevast elu? Härra Runnel on esimese seisukoha kandja, mina olen teise seisukoha kandja. Me oleme selle asja üle vaielnud ka toimkonna töös, millest härra Runnel on osa võtnud. Nüüd edasi. Preambula on vaieldamatult selline osa põhiseadusest, mis otseselt tõepoolest midagi ei normeer. Samal ajal ka mina nii nagu härra Hallaste kahtlen väga sügavalt terminis "taastunnustatud". Kahtlen väga sügavalt terminis "on tuginenud nendele ja nendele põhiseadustele". Need on asjad, mis nõuaksid väga tõsist juriidilist ekspertiisi, et me siin, nagu juba on kujunenud

kõnepruugiks, assambleega nendes küsimustes ei astuks ämbrisse. Need on väga tõsised asjad! Nüüd edasi. Kas peab olema põhiseaduses käsitletud meie ajalooline minevik? Mina isiklikult arvan, et me oleme olnud 50 aastat okupeeritud, koloniseeritud, annekteeritud ja kõik need muud vägisõnad siia juurde, aga see ei ole asi, millega uhkustada. Minul isiklikult on väga häbi, et meie isad ja vanaisad tegid 1939. ja 1940. aastal seda, mida nad tegid. Ja ma arvan, et meie lapselapsed ei peaks kusagil 100 aasta pärast lugema preambulast seda, et see 50 aasta jooksul niimoodi toimus. Oma sõnavõtu või kõne lõpetuseks ma tahaksin teile ette lugeda 1920. aasta põhiseaduse preambula. Ja ma juhin etteütlevalt juba tähelepanu sellele, et siin ei ole räägitud ühtegi sõna 700-aastasest orjapõlvest. Niisiis, 1920. aasta põhiseaduse preambula on järgmine: "Eesti rahvas, kõikumatus usus ja vankumatus tahtmises luua riiki, mis on rajatud õiglusele ja seadusele ja vabadusele, kaitseks sisemisele ja välimisele rahule ning pandiks praegustele ja tulevastele põlvedele nende ühiskondlikus edus ja üleüldises kasus, võttis vastu ja määras Asutava Kogu kaudu järgmise põhiseaduse." Ma olen täiesti kindel, et selle preambulaga ei liidetud Eestit Nõukogude Liidu külge.

Juhataja

Suur tänu! Palun läbi viia kohaloleku kontroll! Üks hetk, palun! Mis härra Kaalepil on, kas protest? Ei. Kohaloleku kontroll. Ülestõstetud käsi on alati protesti märgiks, nii et niisama, kui võimalik, palun kätt mitte tõsta. Meid on kohal 39. Hääletamisele tuleb küsimus preambulast. Teie ees on kirjalikult kaks teksti. Üks on eelnõus, mida toetab redaktsioonitoimkond, ja teine on teile väljajagatud ettepanekutes, mille on esitanud apellatsiooni korras esimene toimkond. Juhatus otsustas, et hääletamisele läheb apellatsioon üksnes küsimuse kaudu, kes on apellatsiooni korras esitatud teksti poolt ja kes on vastu. Kas selline hääletuskord on aktsepteeritav või on proteste? Proteste ei ole. Palun tähelepanu! Ma esitan küsimuse.

Kes on selle poolt, et viia Põhiseadusliku Assamblee eelnõu teksti sisse preambula tekst, nagu on selle esitanud apellatsiooni korras esimene toimkond? Kes on esimese toimkonna poolt apellatsiooni korras esitatud preambula teksti poolt? Hääletame. Loevad nii poolt- kui ka vastuhääled.

10 poolt- ja 28 vastuhäälega on assamblee otsustanud, et apellatsiooni korras esimese toimkonna poolt esitatud tekst ei lähe põhiseaduse eelnõu teksti. Apellatsioon on tagasi lükatud. Palun uuesti kõnetooli proua Liia Hänni, redaktsioonitoimkonna esimehe!

L. Hänni

Lugupeetud kolleegid! Redaktsioonitoimkonna poolt on ettepanek § 1 osas ja meil on esitatud teile alternatiivina § 1 teise lõigu teine lause välja jätta. Selles küsimuses on samuti assamblees olnud väitlusi, kuid redaktsioonitoimkond peab vajalikuks uuesti antud sätte juurde tagasi pöörduda ja seda järgmistel põhjustel. Paragrahv 1 on väga oluline põhiseaduse kui terviku seisukohalt. Ta määrab meie riikluse alused. Selle, et Eesti on iseseisev ja sõltumatu riik. Seda mõtet kinnitab § 1 teine lõige, mis täpsustab veelgi, et Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu ja võõrandamatu. Need kaks väga

karget põhimõtet on tegelikult piisavad selleks, et oleks selge, mida tähendab eesti rahvale Eesti riiklik iseseisvus ja sõltumatus. Selle lause lisamine "Kellelgi ei ole õigust alla kirjutada Eesti Vabariigi loovutamise aktile" ei lisa juriidiliselt midagi juba eelpool öeldule. Vastupidi, oma loosunglikkusega teeb see kahju põhiseaduse vaimule, mille eest hoolitsemine peaks olema ka meie ühine mure. Kogu Eesti Vabariigi põhiseadus praegusel kujul on üles ehitatud sellele, et meil oleks kontrollimehhanismid riigivõimu üle, et meie riigi etteotsa satuksid demokraatlikult valitud parlament ja riigipea. Sätte "Kellelgi ei ole õigust kirjutada alla Eesti Vabariigi loovutamise aktile" lisamine tähendab varjatult seda, et me eeldame, et Eesti riigi etteotsa võivad saada inimesed, kellel on see tahtmine. See on umbusaldusavaldus meie oma rahva suhtes ja sellepärast redaktsioonitoimkond teeb ettepaneku see lause välja hääletada. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Härra Jaan Kross, ma olen kursis, et te olete erilist tähelepanu pööranud preambulale, üldsätetele. Palun, kas te soovite §-s 1 peituva probleemi kohta öelda oma arvamuse? Palun, sõna on assamblee eksperdil härra Jaan Krossil!

J. Kross

Ma usun, et selles äsja väljajäetuks ettepanud § 1 viimases lauses sisaldub tautoloogia. See peaks ju olema ilmne, aga võib-olla saab see veel ilmsemaks, kui me natukene teda ümber sõnastame. Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu ja võõrandamatu. Mida see tähendab, et kellelgi ei ole õigust kirjutada alla Eesti Vabariigi loovutamise aktile? See tähendab ju seda, et ta on aegumatu ja võõrandamatu, kellelgi ei ole õigust teda võõrandada. Kas on vaja niisugust, noh, sisuliselt halvasti sõnastatud didaktilist ja täiesti lastetoalikkust? Minu sügavat veendumust mööda mitte.

Juhataja

Täna, härra Kross! Kõneks on palunud sõna härra Koha. Palun! Juhatus teeb assamblee liikmetele ettepaneku anda sõna veel härradele Sirendile ja Leissonile ning sellega piirduda. Ma vabandan härra Koha ees, vahepeal on lisandunud ka härra Hallaste. Palun, kas on proteste, kui juhatus talitabki nii, et pärast härra Koha saab sõna veel kolm assamblee liiget? Need, kes on teie ees tabloom? Proteste ei ole. Me oleme kokku leppinud. Sõna on härra Kohal. Palun!

K. Koha

Lugupeetud kolleegid! Ma olen mitu korda neid kahte lauset järjest lugenud ja püüan teile siis seletada nii, nagu ma tavalise kodanikuna aru saan. Kõigepealt me ütleme niimoodi, et sõltumatus ja iseseisvus on aegumatu – ma juhin tähelepanu! – ja võõrandamatu. Me ütleme selle kohe otse välja ja samas me ütleme teise lausega, aga äkki on ikka loovutatav. Tähendab, keegi võib ikka kirjutada ju? Mingi müstika, mis siia on sisse kirjutatud. Selles mõttes ma teen ettepaneku kindlasti jätta see alternatiiv välja.

Juhataja

Tänan! Sõnavõttud kohalt. Härra Sirendi, palun!

A. Sirendi

Austatud kolleegid! Ma ei püüa muidugi väita, et see ei ole tautoloogia, aga ma tahaksin siiski öelda, et sellel teisel lausel on kõigele vaatamata mõte sees. Meenutame Ungari sündmusi, kui Ungari äraandmisele suvatses kirjutada alla János Kádár ja Imre Nagy kõrvaldati niisama. Niisama juhtus Tšehhoslovakkias, niisama juhtus Eestis 1940. aastal, kui keegi kirjutas sellele Eesti äraandmise lepingule alla, ja nii võib ka tulevikus olla. Nii et sellel teatud mõte on sees, vaatamata sellele, et ta sisuliselt kujutab endast tautoloogiat. Seega ma ei näe midagi halba selles, kuigi ma aktsepteerin kõigi meie assamblee liikmete arvamust, et see jätab niisuguse kahtluse varju juba praegu sisse, kuid kahtlus on. Maaailma ajaloo praktikast võib tuua kümneid näiteid, kus see kahtlus on leidnud kinnitust ja neid akte on peetud õiguslikeks. Ma olen ise Ungari ja Tšehhoslovakkia sündmuste pärast olnud KGB-s ülekuulamisel ja ma jäin ka siis sellele seisukohale, et need ei olnud õiguslikud. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Kõikumatus usus ja vankumatus tahtes esineb küll üksikuid kahtlusi, kuid ma loodan, et see ei sega meid eelnõu tekstiga jätkuvalt töötamast. Härra Leisson, palun!

E. Leisson

Lugupeetud härra juhataja! Lugupeetud kolleegid! Ma ei ole kursis ei Ungari, ei Tšehhoslovakkia põhiseadusega, aga tõenäoliselt kõik teavad, et see ebaõiglus, mis juhtus Ungaris ja Tšehhoslovakkias, mis juhtus Eesti Vabariigis 1940. aastal, on tunnistatud õigustühiseks ja ma ei näe mitte mingisugust vajadust tehtud vigu ja kuritarvitusi hakata meie tulevikku ette prognoosima. Teiseks jääb ikkagi mõistmatuks see, mis pärast kord läbihääletatud ja suure hääaltenamusega väljahääletatud lause nüüd jälle on päevakorda kerkinud ja jälle tuleb meil hakata seda hääletama. Minu meelest ei muutu ajaraiskamine seeläbi sugugi veetlevamaks, et seda sooritatakse kollektiivselt. Tänan!

Juhataja

Tänan, härra Leisson! Me leppisime kokku, et viimasena saab kõneks sõna härra Hallaste, pärast seda toimub hääletamine. Sõna on härra Hallastel.

I. Hallaste

Lugupeetud juhataja! Austatud kolleegid! Ma püüan teha hästi lühidalt ja vastates härra Leissonile, kes ütles, et see hääletati korra välja. Eelmisel korral hääletati see häältega 17 : 14 tagasi sisse. Kuid eelmisel korral oli suur õnnetus see, et keegi ei saanud sõna, ei saanud kaitsta oma seisukohti ei ühelt ega teiselt poolt.

Mis puutub sellesse lausesse, mis juurde on tulnud ja mida redaktsioonitoimkond palub alternatiiviga välja jätta, siis oleks pool õnnetust see, kui oleks tegemist puht tautoloogiaga – kellelgi ei ole õigust kirjutada Eesti Vabariigi võõrandamise aktile alla või kellelgi ei ole õigust Eestit võõrandada. See

oleks pool õnnetust, kuid mõtelgem natuke, mida tähendab sõna "loovutama". Loovutamine on n.-õ. kinkimine, tasuta äraandmine. Kui see on nii, siis sellisel juhul on siia sisse kirjutatud praegu väga ohtlik mõte: et kellelgi pole õigust Eestit ära kinkida, küll aga müüa, näiteks 10 dollari eest või rubla eest. Kui see, et iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu, võõrandamatu, jääb sellisel kujul, siis on selge, et mitte keegi ei saa seda loovutada, võõrandada ja see õigus ei aegu mitte kunagi. Aga kui siia juurde jääb lause, et kellelgi ei ole õigust kirjutada alla loovutamise aktile, mis siis saab, kui loovutatakse ilma aktita? Lihtsalt makstakse 10 rubla peo peale ja ongi loovutatud? Järelikult selline võimalus on olemas, kui me sellise lause sisse kirjutame. Kui seda lauset ei ole, siis on see üheselt mõistetav, et mitte mingisugust võimalust ei ole võõrandada või loovutada või kuidagimoodi Eesti iseseisvusest loobuda. Aga kui on mingisugune lause sees, siis on võimalik ka leida võimalusi, mida see lause ei keela. Kutsun üles hääletama selle lause vastu, tähendab toetama redaktsioonitoimkonna alternatiivi. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu, härra Hallaste! Lugupeetud kolleegid, kas meil on vaja läbi viia uus kohaloleku kontroll? Ei ole? Siis asume hääletama. Hääletamisele läheb probleem, mis on seotud § 1 tekstiga.

Küsimus, millele tuleb hääletamise kaudu vastata, on järgmine: kes on selle poolt, et talitada vastavalt alternatiivile, s. t. § 1 teise lõike teine lause välja jätta? Hääletame. Poolt 27, vastu 4.

Assamblee on otsustanud § 1 teisest lõikest teine lause välja jätta. Enne kui algab vaheaeg, on mul meeldiv võimalus teha härra Kaalepile teatavaks, et vastavalt ülemnõukogu otsusele, mille projekti esitas assamblee juhatus, nimetatakse varasemat Põhiseaduslikku Assambleed Põhiseaduse Assambleeks. Kui see on nii, siis ma palun, et nüüd kõik assamblee liikmed loeksid ülemnõukogu otsusest Põhiseaduse Assamblee edasisest tegevusest, mille tekst on teil käes. Järgneb vaheaeg 20 minutit. Me jätkame tööd samas saalis kell 12.45.

Vaheaeg

Juhataja

Vaheaeg on lõppenud ja me jätkame tööd. Kohaloleku kontroll. Kohal on 30 assamblee liiget. Me jätkame arutelu eelnõu § 2 lõike 2 kohta. Eelnõu tekstis on esitatud neli alternatiivi. Probleemi selgitamiseks ma palun kõnetooli proua Liia Hänni!

L. Hänni

Lugupeetud kolleegid! Redaktsioonitoimkond tahab teiega nõu pidada § 2 teise lõike osas. Nagu te mäletate, oli esialgu väljapakutud eelnõu redaktsioonis see sätte järgmisel kujul: "Eesti piiri määravad 2. veebruari 1920. aasta Tartu rahuleping ja teised riikidevahelised piirilepingud." Selle sätte formuleering sellisel kujul, nagu ma teile ette lugesin, jättis lahtiseks küsimuse sellest, kuidas on määratud Eesti merepiir, sest merepiiri puhul ei ole tegemist niivõrd riikidevaheliste lepingutega, kuivõrd see piir määratakse ühepoolse otsusega, arvestades rahvusvahelisi konventsioone. See oli üks

juriidiline probleem, mis seisib redaktsioonitoimkonna ees.

Teine probleemidering hakkas hargnema sellest, kui me võrdlesime põhiseaduse eelnõu erinevate peatükkide toimet. Välislepingute peatükis on määratud see kord, kuidas Eesti Vabariik sõlmib lepinguid, kuidas peavad olema ratifitseeritud lepingud, mis muudavad riigipiire. Paragrahv 115 ütleb, et Riigikogu ratifitseerib ja denonsseerib lepinguid, mis muudavad riigipiire. Paragrahv 116 ütleb, et välislepingud, mis muudavad riigipiire, ratifitseeritakse Riigikogu koosseisu kahekolmandikulise häälteenamusega, ja samuti öeldakse, et Eesti Vabariik ei sõlmi lepinguid, mis on vastuolus põhiseadusega. Juhul kui me Eesti Vabariigi riigipiiri sätestame peatükis "Üldsätted", siis põhiseaduse muutmise korrast tulenevalt saab üldsätteid muuta ainult rahvahääletusel, järelikult ka riigipiiri puudutavaid muudatusi saab vastu võtta ainult rahvahääletusel. Sellega satume otseselt õiguslikku vastuollu põhimõtetega, mis on pandud kirja §-des 115 ja 116.

Paragrahvi 117 osas väljenduv vastuolu – "Eesti Vabariik ei sõlmi välislepinguid, mis on vastuolus põhiseadusega" – on küll rohkem poliitilist laadi, aga ka siin tuleb lähtuda praegusest olukorrast, kus ilmselt ees on läbirääkimised ja põhiseadus sellisel kujul, nagu ta meil praegu on, keelab läbirääkimised, mis võiks käia probleemide üle, mille muutmise põhiseadus ära keelab. Et seda põhiseaduslikku vastuolu lahendada, on redaktsioonitoimkond teie ette toonud mitmed erinevad võimalused, mis ühel või teisel moel selle vastuolu kõrvaldavad.

Sõnastus, mis väljendub alternatiivis nr 1, rõhutab rahvusvahelise õiguse prioriteeti piirisuhete korrastamisel. Sellise sõnastusega ei ole väliselt kõrvaldatud kogu vastuolu, mida ma teile kirjeldasin, mis tuleneb sellest, et ühel juhul on vaja ratifitseerida muudatusi rahva poolt ja teisel juhul Riigikogu poolt, aga ta on igal juhul täpsem kui esialgne formuleering.

Teine säte on formuleeritud üldkujul. Siin ei ole otseselt sees Tartu rahulepingut ja seetõttu võimalik piiri muudatus ei too kaasa põhiseaduse sätete muutmist.

Alternatiiv nr. 3 tähendab seda, et riigipiiri määravad konkreetsed sätted on viidud üle peatükki, kus käsitletakse välislepinguid ja riigipiiride muutmise ratifitseerimise korda. Juhul kui see säte oleks välislepingute peatükis, kaoks samuti õiguslik vastuolu kahe erineva piiriküsimust puudutavate lepingute ratifitseerimise korra vahel.

Ja neljas võimalus on muidugi kõige lihtsam. See on teine lõik välja jätta, nii nagu see oli 1938. aasta põhiseaduses. Sel juhul põhiseadus otseselt riigipiiri ei sätesta, see jääb teiste aktide aluseks.

Nende võimaluste vahel valides tuleb meil loomulikult silmas pidada nii neid kriitilisi aspekte, mis on nendel küsimustel, kui ka redaktsioonitoimkonna muret kõrvaldada põhiseaduse erinevate peatükkide vahel valitsev juriidiline konflikt. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Lugupeetud kolleegid! Ma arvan, et siin on korduvalt olnud arutusel see, kas me Tartu rahu mainime või mitte. Mina arvan, et assamblee on otsustanud korduvalt, et seda rahu tuleb

märkida. Me oleme korduvalt arutanud ka probleemi, kuidas ikkagi peaks olema sõnastatud see § 2. Kas on võimalik, et me ammendame läbirääkimised viie kõnega puldist? Palun, kas sellisele otsusele on proteste? Proteste ei ole. Me oleme kokku leppinud, et sõnavõtuks puldist saavad sõnad härrad Kask, Adams, Hallaste, Kama ja Runnel. Alustame läbirääkimisi. Härra Kask, palun!

P. Kask

Austatud kolleegid! Mõistetavasti soovime väga väljendada oma kindlust sellele mõttele, et Eesti peab jääma iseseisvaks, ja sellele mõttele, et me ei tunnista seda piirimuudatust, millega piir nihutati Tartu rahu lepingus määratud kohalt n.-ö. Eesti NSV praeguse majanduspiiri kohale. Ja seda kindlust, selle muudatuse tunnistamatust on kindlasti vaja demonstreerida, seda on vaja väljendada. Küsimus on ainult selles, kuidas seda väljendada. Ja küsimus on nimelt selles, et me peaksime seda nii väljendama, et see väljendus ei oleks naeruväärne, lapsemeelne ega viiks meie põhiseaduse sisemiste vastuoludeni. Ma juhin tähelepanu põhiseaduse §-dele 115, 116 ja 117. Paragrahv 115 ütleb, et Riigikogu ratifitseerib lepinguid, mis muudavad riigipiire, § 116 ütleb, et välislepingud, millega muudetakse riigipiire, ratifitseeritakse Riigikogu koosseisu kahekolmandikulise häälteenamusega, ja § 117 ütleb, et Eesti Vabariik ei sõlmi välislepinguid, mis on vastuolus põhiseadusega. Need on kõik väga loomulikud mõtted ja kui me tahame väljendada seda, et me ei tunnista Eesti NSV majanduspiiri Eesti Vabariigi riigipiirina, siis selle mõtte väljendamiseks ei ole § 2 sobiv koht. Ma saan ka väga aru nende inimeste taotlustest, kelle arvates põhiseaduse ainsad väljapaistvad kohad on preambula ja võib-olla esimesed §-d 2, 3, 4, 5. Aga juriidiliselt kehtib § 2 samamoodi nagu § 116. Kui me kirjutame selle mõtte Eesti piiri kohta sisse § 2 sellisel moel, nagu ta on väljendatud alternatiivis nr. 1, siis sisuliselt oleme öelnud, et Eesti piir Venega kulgeb Tartu rahulepingut mööda ja seda ei saa lepingutega muuta. Selliseid lepinguid, mis seda piiri muudavad, ei saa sõlmida, välja arvatud juhul, kui Eesti rahvas referendumil tühistab või muudab põhiseaduse § 2. Aga teised piirid, piir Lätiga ja meie veepiir, neid muudetakse §-ga 116 muudetud korras. Minu meelest on see lapsemeelne ja jätab meist halva pildi välismaailmale.

Kompromissina tekkis redaktsioonitoimkonnas ettepanek, mis on sõnastatud alternatiivina nr. 3, et viia see tekstiosa § 116 esimeseks lõiguks. Trükiveana on ta sinna koguni viidud, aga just nimelt see teine lõik mahendab. Välislepingud, millega muudetakse riigipiire, ratifitseeritakse Riigikogu koosseisu kahekolmandikulise häälteenamusega. See tähendab, kuna see on samasse paragrahvi kirjutatud, et me tunnistame Eesti praegust piiri nii, nagu ta on määratud Tartu rahulepinguga, aga samal ajal tunnistame võimalust sõlmida uusi lepinguid piiriküsimustes, ka idapiiri küsimustes, ja need ratifitseeritakse samas korras nagu näiteks piirilepingud Lätiga. Ma ei pea võimatuks valida ka alternatiivi nr. 2 või 4, aga ma ei soovita mingil tingimusel valida alternatiivi nr. 1 neil kaalutlustel, mida ma siin rääkisin. Tänan!

J. Adams

on minu arvates meie kohustus nende suhtes. Nii et kokku võttes: ehkki ma ei saa näiteks seda kompromissvarianti või siis täpset varianti hääletamisele panna, on siiski poliitiliselt oluline, et Tartu rahuleping oleks nimetatud kui pärast iseseisvuse väljakuulutamist arvatavasti teine kõige olulisem kirjalik akt Eesti selle sajandi ajaloos, ja teiseks, et ta oleks siiski üldsätete peatükis. Täna teid!

Juhataja

Suur tänu, härra Adams! Kolmandana saab sõna härra Hallaste.

I. Hallaste

Lugupeetud kolleegid! Need neli alternatiivi, mis meile pakutakse, on kõik vägagi erinevad. Minu eelkõnelejad on puudutanud mõningaid probleeme, mis olid sellega seotud. Põhimõtteliselt pooldan sama sõnastust, mille härra Adams meile esitas, aga mida meile esitatud alternatiivides ei ole.

Võimalik, et seda sõnastust on võimalik veelgi paremaks muuta, ja ma usun, et redaktsioonitoimkond sellega veel töötab.

Ma tahaksin peatuda ainult ühel momendil. Kas see lõige on §-s 2 teise lõikena või on ka §-s 116 esimese lõikena, see on nüüd see küsimus, kuidas käib riigipiiride muutmine. Kui ta on §-s 2, sel juhul jääb tõenäoliselt kehtima see paragrahv viimasest peatükist, mis räägib, et I peatükki muudetakse kahe hääletuse teel. Kui ta on §-s 116, siis riigipiire on võimalik muuta Riigikogu kahekolmandikulise häälteenamusega. Kumb neist on kergem tee? Mina olen kindel, et kergem tee on rahvahääletus. On võimalik luua olukord, eriti meie praegustes tingimustes või lähema ajaloo tingimustes, kus ajakirjanduse avaldusega on nii, nagu me eile õhtul võisime televisioonis kuulda, ja kus võidakse luua mingi selline õhkkond, et rahvas mingite hirmude ajendil hääletab selle poolt, mille poolt kainelt ja rahulikult mõtlevad poliitikud ei saaks vähemalt nii suures enamuses olla. Ma usun sellesse, et Riigikogu kahekolmandikuline häälteenamus on piiri muutmisel palju raskem töö kui rahvahääletus. Ja seetõttu kutsun üles selleks, et Tartu rahu piirid säiliks kas selles sõnastuses, nagu see on meil alternatiivis nr. 1, mille me praegu hääletame sisse, või selles sõnastuses, nagu redaktsioonitoimkond selle järgmisel nädalal välja töötab. Selle saab siis järgmisel nädalal ja paneme ta sisse § 116. See annaks meile kindlama garantii Tartu rahulepingu piiride küsimuses. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu, härra Hallaste! Neljandana saab kõneks sõna härra Kama.

K. Kama

Lugupeetud Põhiseaduse Assamblee! Ka mina olen üks neist, kes arvab, et peaks olema kindlasti põhiseadusesse sisse viidud kaks sõna, need on "Tartu rahu". Ja ma olen kindel, et meil ei ole vähimatki põhjust ega võimalust, kas siis ülemnõukogul, Eesti Kongressil või ka tulevasel Riigikogul, kergekäeliselt loobuda Tartu rahu piiridest. Samal ajal on selge, et lähiaegadel me ei ole füüsiliselt suutelised ega võimelised allutama kogu Eesti territooriumi oma kontrollile. See ei ole maailma ajaloos üldse pretsedenditu asi. Tuletame meelde, et kahe sõja vahel ei loobunud Leedu

kordagi Vilniusest, et pärast II maailmasõda ei tunnistanud Lääne-Saksa kordagi sellise moodustise kui Ida-Saksa olemasolu. Nii et ajaloolised ja õiguslikud põhjendused jääda Tartu rahu juurde on olemas ka sel juhul, kui meil praegu kohe ei õnnestu kehtestada Eesti halduskorda Petserimaal ja Narva-tagustel aladel.

Nüüd edasi. Praegu püstitunud probleem, mis on assamblee ees, jaotub tegelikult kaheks. Esimene on, kas ja kuivõrd me sätestame riigipiiri põhiseaduses, ja teine on selle muutmise kord. Need on kaks eraldi asja. Kui me sätestame selle põhimõtte, et riigipiir on määratud Tartu rahulepinguga üldsätetes, siis tekib õigustatud küsimus, miks määratakse üldsätetes ainult üks osa Eesti Vabariigi maismaapinnast, miks ei ole siin ära öeldud, millega on sätestatud Eesti Vabariigi lõunapiir. Ja taolisel juhul tuleks siia tõepoolest sisse kirjutada see, et maismaapiir Lätiga on määratud, kui ma õigesti mäletan, aastal 1927 selle ja selle lepinguga. Niimoodi.

Teine küsimus, kuidas seda muuta. See on vaieldav ja tõenäoliselt ei pea seda küsimust arutama üldsätete puhul, vaid siis, kui me tõepoolest arutame riikidevahelisi lepinguid ja korda, kuidas Eesti Vabariigi riigipiiri muudetakse. Ja siin on arvestatavad kaks varianti: üks on see, mis on praegu välja pakutud – kahekolmandikulise Riigikogu enamusega, ja teine variant on see, et Eesti Vabariigi riigipiiri saab muuta samas korras, millega muudetakse põhiseadust – nii nagu see oli 1938. aasta põhiseaduses. Ma teeksin ettepaneku see vaidlus, kuidas riigipiiri muudetakse, delegeerida tõepoolest edasi järgmiste paragrahvide arutelude juurde ja praegu hääletada alternatiivi nr. 3 poolt, s. t. viia teine lõik § 116 ja kindlasti tuleb seda teist lõiku redigeerida. Ma tunnustan seda, mida ütles härra Adams, aga pakuksin ka ise uue redaktsiooni välja. Mul ei ole võimalust seda praegu protseduuriliselt korrektselt esitada, aga põhimõtteliselt võiks ta olla niisugune: Eesti maismaapiir on määratud nende ja nende lepingutega, Eesti mere- ja õhupiir määratakse kooskõlas rahvusvahelise õigusega vastavuses olevate konventsioonidega jne. Tänan tähelepanu eest!

Juhataja

Suur tänu, härra Kama! Sõna kõneks on härra Runnelil. Pärast härra Runneli sõnavõttu ma pakun veel sõna assamblee eksperdile härra Krossile. Härra Runnel, palun, teil on sõna!

H. Runnel

Kallid kolleegid! Ma tahaksin toetada vaimus Jüri Adamsi soovitus ja natuke selgitada mõningat konfliktisust, mis on tulnud võib-olla erinevatest meetoditest, kuidas asjadele lähenetakse. See on süstemaatika küsimus. Kui räägitakse romantilistest või luulelistest tundmustest esimeste peatükkide ja preambula puhul, siis siin on asi süstemaatika tasemel. Ma meenutan Juri Lotmani, kes ütles, et tänapäeva maailmas on keeleline nihe toimunud selles suunas, et keele hierarhilisus on tõmbunud kokku ühele tasandile ja see tendents on ka põhiseaduse tegemise juures ilmsiks tulnud. Klassikaliselt on ju põhiseadus jaotatud niimoodi. Mis on preambula? Need rahvad, kes tunnistasid jumalat, rääkisid oma esimeste lausetega, et võim tuleb jumalast, ateistlikumad on tulnud Hegelist ja räägivad

rahva vaimust. See on see, mis ütleb, et on enesemääramise õigus. See on ühesõnaga rahva suhe jumalaga või mingi sellise vägeva asjaga.

II peatükk, mis meil on "Üldsätted", on järgmine aste selle riigi ja rahva paigalepanekuks maailma teiste riikide ja rahvaste seas. Esimeses Eesti põhiseaduses olid nimetatud need etnilised maa-alad maakondade kaupa, mille meie jätsime praegu ära, sest territoorium on administratiivselt väga segane ja selle täpsemaks määratluseks võtsime Tartu rahu aegse piirjoone. See on meie riigipiiri alus. See on see väga oluline punkt, millega me oleme maailmas ennast teiste riikide ja rahvaste vahele paigale pannud. See on selles mõttes selle peatüki küsimus.

III peatükk räägib inimesest, inimesest kui kodanikust, inimene inimesena jumala palge all, inimese suhe oma riigiga kodanikuna, ja see on kindel valdkond. Ja siis tuleb järgmine hierarhiline ala, kus on riik ehitisena, ja seal on neli komponenti: rahvas kui riigi üks nurk, riigipea, Riigikogu ja kohus jt. asjad. See on puhtriiehituslik asi. Need on hierarhiliselt täiesti erinevad asjad ja sellepärast Jüri Adamsi pakutud variant, et §-s 2 peaks ilmingimata olema see määratlus, kust on Eesti riik alanud – Tartu rahuga, see on selle peatüki asi. Ja võib ju erandeid lubada ka põhiseaduse muutmise paragrahvides, kui on juttu mingitest ajutistest läbirääkimistest Venemaaga. Neid erandeid saab taha sisse kirjutada, aga tuleks ikkagi lähtuda sellest, et meile on antud igapäevale kauplemiseks talent ja see, millega kaubeldakse, peab olema ees. Kui loobuti sellest kuulutusest, et me ei salli ühtegi, ei luba ühegi teise riigi armeed, sõjaväge oma territooriumil, siis sellega me loobusime ühest talendist, millega kaubelda. Ja kui me lükkaksime nii olulise asja nagu Tartu rahuga määratud piir kuhugi tahapoole, siis me loobume ka oma talendist. Nii et puhtsüsteemaatiliselt asju vaadates on riigi ja rahva asendi määramine selle peatüki asi ja ma mõtlen, et kui me niimoodi arutleme, siis meil ka Kaido Kamaga need vaated lähenevad üksteisele, mis olid hierarhilisest ja süsteemaatilisest erinevusest pärit. Täna tähelepanu eest!

Juhataja

Suur tänu, härra Runnel! Nagu lubasin, pakun viimasena sõna assamblee eksperdile härra Jaan Krossile. Palun, sõna on härra Krossil!

J. Kross

Minul on tekkinud esitatud nelja alternatiivvariandi ja selle valiku taustana esitatud kaalutlustest niisugune järeldus. See on pigem ettepanek kaalumiseks assambleele, mitte redaktsiooniline ettepanek, vaid just nimelt niisugune veelkordseks läbikaalumiseks, kas ma tajun asja õigesti. Probleem on Tartu rahulepingu mainimise ja mainimata jätmise ümber. Me pelgame Tartu rahulepingu mainimist põhiseaduse tekstis kui asjaolu, mis võiks blokeerida edaspidised läbirääkimised Venemaaga või ka Nõukogude Liiduga. Võib-olla on see nii. Võib-olla on see oht olemas. Võib-olla me peame seda ohtu ignoreerima? Need on poliitilised küsimused, millesse ma ei taha sekkuda. Aga ma tahaks juhtida tähelepanu sellele, et kui me sõnastame selle paragrahvi umbes

nõnda: "Eesti piir maal, merel ja õhus määratakse kooskõlas rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtetega ja kehtivate riikidevaheliste lepingutega", siis on Tartu rahuleping selles sõnastuses ilmtingimata ja vaieldamatult kaasa mõeldud, sest Tartu rahuleping on kehtiv riikidevaheline leping ja kehtiv sel lihtsal põhjusel, et keegi, kumbki pool ei ole seda tühistanud. Ja järelikult on ta, kuigi mitte *expressis verbis*, siin deklareeritud meie olemasolu alusel. Kuidas assamblee selle probleemi lahendab, see on tema enda ja mitte eksperdi asi. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Palun viime veel kord läbi kohaloleku kontrolli ja seejärel toimub hääletamine.

Kohaloleku kontroll. Meid on kohal 37. Alustame hääletamist. Konkureerivalt esitatakse hääletamisele neli varianti. Need alternatiivid on nr. 1, 2, 3, 4 ja need on kirjas eelnõu lehekülgedel 1 ja 2.

H. Runnel

Lugupeetud juhataja! Kui on tegemist konkureeriva hääletamisega, peaksin ma õiglasemaks ja otstarbekohasemaks jätta hääletuse alla ka põhitekst, see, mis oli eelmine kord aktsepteeritud põhitekstina koos selle teise lausega, mida tahetakse asendada.

Juhataja

Protest on ka härra Kamalt. Palun!

K. Kama

Ma väga vabandan, et nüüd enne hääletamist asun väitlusse, aga ma juhin tähelepanu, et see praegu alternatiivis nr. 1 sõnastatud variant läheb nagunii veel redigeerimisele ja see variant, mis oli eelmine kord assamblee poolt sisse hääletatud, ei ole juriidiliselt korrektne, kuna ta räägib ainult sellest, et piirid määratakse riikidevaheliste lepetega. Arvestatud ei ole seda, et see merepiir määratakse ühepoolselt, ühe riigi poolse otsusega, nii et igal juhul tuleb seda teksti muuta.

Juhataja

Tänan! Juhatusel ei ole härra Kama poolt esitatud selgitusele midagi lisada. Juhatus soovib küll rõhutada seda, et tõepoolest, antud juhul me ei saa hääletada sõnasõnalise teksti poolt, vaid meil tuleb hääletada selle põhimõtte poolt, mida üks või teine variant kajastab. Ma selgitan veel kord, millised on need põhimõtted, mille poolt me hääletame.

Teile selgitati, et variandi 1 sisu on see, et erinevalt variandist 2 ja 4 tuuakse põhiseaduse teksti sisse 2. veebruari 1920. aasta Tartu rahuleping. Teile rõhutati ka seda, et praeguse eelnõu teksti järgi tähendab variandi 1 poolt hääletamine seda, et riigipiiri saab paika panna vaid rahvahääletuse teel. Variandis 2 ei ole mainitud Tartu rahu.

Variant 3: seesama tekst, mis on kirjas variandis 1, viiakse § 116 koosseisu ja sellega likvideeritakse üks nendest võimalikest vastuoludest, millele redaktsioonitoimkond juhtis tähelepanu. Nimelt, kui te hääletate variandi 3 poolt, siis on võimalik otsustada riigipiiri küsimusi Riigikogu koosseisu

kahekolmandikulise hääleteenamusega (mitte üksnes rahvahääletuse teel, nagu tuleks välja eelnõu praegusest tekstist, kui te hääletate variandi 1 poolt).

Variandi 4 sisu on täiesti selge, seda kommenteerida ei ole vaja.

Juhatus soovib panna need neli varianti hääletamisele konkureerivalt, kusjuures mitte teksti sõnasõnalises mõttes, vaid nende põhimõtete heakskiitmise või tagasilükkamise mõttes, mida sõnavõtjad siin esitasid.

J. Adams

Mul on protest juhataja selgituse kohta. Minu arvates on siiski kardinaalne küsimus, kas see tekst on §-s 2 või §-s 116, ja me ei saa veel käsitleda lepingu muutmise mehhanismi lõplikuna. Ma arvan, et assamblee peab selle küsimusega veel tegelema.

Juhataja

Kindlasti. Ma tänan härra Adamsit selle lisanduse eest. Juhatus ei vaidlusta seda, vaid peab seda silmas. Tänan! Kas me saame asuda hääletama? Algab hääletamine. Konkureerivalt on hääletamisel neli varianti.

Kes on § 2 lõike 2 variandi 1 poolt? Hääletame. Poolt 16.

Kes on § 2 lõike 2 variandi 2 poolt? Hääletame. Poolt 21.

Kes on § 2 lõike 2 variandi 3 poolt? Hääletame. Poolt 24.

Kes on § 2 lõike 2 variandi 4 poolt? Hääletame. Poolt 3.

Teise vooru lähivad variandid 1, 2 ja 3. Panen need variandid konkureerima.

Esimene küsimus. Kes on § 2 lõike 2 variandi 3 poolt? Hääletame. Poolt 22.

Kes on § 2 lõike 2 variandi 2 poolt? Hääletame. Poolt 21 häält.

Ja selle vooru viimane küsimus. Kes on § 2 lõike 2 variandi 1 poolt? Hääletame. 17 häält.

Konkureeriva hääletamise tulemusena on kolmandas voorus saanud eelistuse variant 3. Kuivõrd on saanud eelistuse variant 3, kuivõrd me peame olema valmis lõpetama kolmandat lugemist, viib juhatus läbi veel ühe hääletuse, selleks et konkureeriva hääletamise tulemust kinnitada. Nimelt me paneme hääletamisele variandi 3, selgitamaks, kas see kogub rohkem poolt- või vastuhääli, mis oleks ju loogiline.

Niisiis, kes on selle poolt, et § 2 lõikes 2 esitatud tekst viiakse üle § 116 koosseisu sellisel kujul, nagu ta variandis 1 on esitatud? Kes on selle poolt, et vastavalt variandile 3 viiakse alternatiivis nr. 1 toodud tekst üle § 116, millise märkuse esitas ka härra Adams? Kes on poolt? Hääletame. 27 poolt, 13 vastu. Assamblee on kinnitanud konkureeriva hääletamise tulemuse.

Palun kõnepulti proua Liia Hänni! Me jätkame §-ga 4. Paragrahvi 4 osas on läbi vaadatud härra Lauri Vahtre apellatsioon, mida on osaliselt arvestatud. Tulemus on tehtud teile kirjalikult teatavaks, küsimus on ilmselt selles, kas osaline arvestamine rahuldab apellatsiooni esitajat. Palun, härra Vahtre! Lauri Vahtre teeb teatavaks, et teda esitatud redaktsioon rahuldab. See apellatsioon on

rahuldatud. Palun jätkame, proua Hänni!

L. Hänni

Lugupeetud juhataja! Ma saan teist praegu aru nii, et me vaatame läbi ka kõik üksikud ettepanekud ja nende saatuse. Ilmselt oleks siiski otstarbekam praegu pöörata tähelepanu just nimelt nendele sätetele, mis on alternatiividena või apellatsioonidega, ja jätta inimestele veel aega mõelda selle üle, kas nad tulevad homme hommikuks välja ettepanekuga uuesti hääletada oma sätet.

Juhataja

Kena. Jätkame niimoodi. Palun!

L. Hänni

Kui me sel moel jätkame, siis on järgmine probleem §-s 19, kus redaktsioonitoimkond on toonud teie ette alternatiivi viia § 19 § 18 teiseks lõikeks. Üldjuhul ei ole redaktsioonitoimkond luba küsinud paragrahvide ja lõigete ümberpaigutamiseks, kuid antud probleem on olnud Põhiseaduse Assamblees üks kord hääletamisel ja § 19 formuleeriti hääletamise tulemusena eraldi paragrahvina. Nüüd, ühtlustades ja korrastades mõtteid ja sätteid, mis puudutavad ühte ja sama teemat, me leidsime, et § 19 sellisel kujul eraldi fraasina ei ole põhjendatud. Ta peaks loomulikult kuuluma § 18, mis puudutab teabelevi vabadust ja selle piiranguid. Sellepärast me tuleme teie ette redaktsioonilise ettepanekuga liita siiski § 19 §-ga 18, sisuliselt midagi ei muudeta. Aitäh!

Juhataja

Aitäh! Kas proua Hännile on küsimusi? Härra Rebas, palun!

H. Rebas

Mõned nädalad tagasi me ju muutsime nii, nagu proua Hänni nimetas. Ja peapõhjus omaette paragrahvi tegemiseks oli ju see, et toonitada riiklikku tsensuuri puudumise tähtsust. Ma võin aru saada, et ta sisuliselt kuulub muidugi kokku sellega, mis on öeldud §-s 18, aga omaette paragrahv just rõhutaks selle tähtsust. Kui ta peaks siiski kokku pandama §-ga 18, siis ma teen ettepaneku panna ta esimeseks lauseks. See on kompromiss, millega võiks nõustuda.

Juhataja

Proua Hänni, tehti ettepanek §-s 19 esitatud tekst viia § 18 esimeseks lauseks.

L. Hänni

Kindlasti tuleb see ettepanek redaktsioonitoimkonnas kaalumisele järgmise sammuna, kui me oleme otsustanud, kas need kaks paragrahvi liita või mitte. Ma veel kord selgitan, et redaktsioonitoimkonna lähenemine tekstile on olnud selline, et kõik põhiseaduse sätted on meile ühtemoodi tähtsad ja peavad olema ühtemoodi selgelt formuleeritud ja loomulikult ka toimima ühtemoodi. Seetõttu meie ei ole pidanud vajalikuks rõhutada rõhuasetusi ja sellest tulenevaid n.-õ. paragrahvide eraldi formuleerimisi. Aga siin on otsustuse kord assamblee käes.

Juhataja

Tänan, proua Hänni! Palun, kes soovib sõna võtta? Härra Sirendi, palun!

A. Sirendi

Austatud kolleegid! Mida pole, seda pole, ja seda ei maksa väga tähtsaks teha, eriti veel panna paragrahvi ette, kus on juttu kodanike võõrandamatust õigusest. Seda ei tohiks üheski kultuuririigis temalt võtta. Sellepärast tuleks ta ikkagi teiseks kõne alla panna, kuigi ma ei pea seda üldse nii tähtsaks, et seda peaks eraldi punktina käsitlema. See on meil pigem endise aja pärand, et me peame seda rõhutama. See on ju päevaselge, et kui riiklikku poliitilist tsensuuri ei ole olemas, siis riik on suuteline ükskõik millise variorganisatsiooni kaudu tsensuuri korraldama ja ta korraldab ka praegu seda väga edukalt. Nii et selles mõttes see paragrahv ei anna mitte midagi. Tänan!

Juhataja

Härra Sirendi sõnavõtt lõi muidugi täieliku selguse selles küsimuses, nii et kõigil peaks olema ülikerge hääletada. Kas keegi soovib veel sõna võtta? Selgus on tõesti nii suur, et me võime asuda hääletamisele.

Lugupeetud kolleegid, küsimus on järgmine: kes on selle poolt, et § 19 viia § 18 koosseisu? Poolt 24, vastu 7.

Assamblee on otsustanud liita §-d 19 ja 18. Palun kõnepulti proua Hänni!

L. Hänni

Järgmine probleem on §-s 26. Siin on härra Kaido Kama apellatsioon jätta välja viimane lõik. Redaktsioonitoimkonnas oli see ettepanek ka arutusel. Küsimus ei puuduta üksnes redaktsiooni, vaid ka teatud poliitilist hoiakut, mida põhiseadus väljendab hariduse küsimuses. Härra Kama ettepanek redaktsioonitoimkonna enamuse toetust ei leidnud. Me leidsime, et hariduselu korraldus ja järelevalve hariduse üle on üks riigi funktsioon, mis peaks olema ka põhiseaduslikult sätestatud, ja selle tõttu ongi antud ettepanek teie ees apellatsioonina. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Kas on küsimusi? Sõna soovib härra Kama. Palun!

K. Kama

Lugupeetud Põhiseaduse Assamblee! Ma aiman ette, et ma selle apellatsiooniga jään praegu siin kõrges kohtus vähemusse. Sellest hoolimata ma pidasin vajalikuks tuua see küsimus selle kõrge kogu ette ja seda siin vaidlustada. Nimelt, minu arvates me üldse põhiseaduse §-s 2 tähtsustame üle riigi osa. Üldiselt on eestlase hingelaadile omane see, et mida vähem riik otseselt sekkub inimese ellu, seda parem. Ja on olemas vana kuldne printsip, mis ütleb näiteks seda, et iga vald söötab oma vaesed. Tähendab, ka igasugused hoolekanded, lasteabid jmt. asjad ei ole otseselt riigi kohus. Mina ei ole kunagi arvanud, et riigi asi oleks ülal pidada minu paljusid lapsi, ma arvan, ka härra Hallaste mitte, kellel neid on veel rohkem jne. Aga see on nüüd natukene kõrvalteema.

Nüüd konkreetselt selle hariduse juurde. Praegu on öeldud, et riik teostab kogu haridussüsteemi üle

järelevalvet. Ma sügavalt kahtlen selles, kas riigil tohib olla selline õigus. Ma arvan, et pigem peaks riik sätestama need kriteeriumid, mille alusel ta kas tunnustab või ei tunnusta ühe või teise eraõppeasutuse poolt antud tunnistust, s. t. riigi asi on aktsepteerida ühiskonna seisukohalt mingeid kindlaid kriteeriume, mitte aga teostada järelevalvet. Ja lõpetuseks ma paluksin kõikidel väga tõsiselt mõelda praegu väljakujunenud konkreetse situatsiooni peale meie haridus- ja kultuurielus. Nimelt, nagu ma tean, on kõikides maakondades senised EKP komitee töötajad valdavalt siirdunud tööle haridus- ja kultuurisfääri. Ma kahtlen väga, kas nendele inimestele tohib praegu anda õigust sekkuda eraõppeasutuste töösse.

Juhataja

Täna, härra Kama! Palun, kas meil on võimalik asuda hääletama? Sõna on härra Kaalepil. Palun!

A. Kaalep

Mul on ainult lühike märkus, mille inspireeris härra Kama kõne. Minu meelest haridusega tegelemine peaks olema riigi tähtsamaid funktsioone. Kui võtta asja filosoofiliselt, siis muidugi on riik nähtus, mis võiks ükskord ajaloo jooksul isegi päris ära kaduda, aga niikaua, kui ta olemas on, mille muuga ta peaks siis tegelema kui mitte haridusega? Märgin siia juurde, et Hiina riigiteoorias ei kõnelda mitte kolmest võimust nagu Euroopa-mõjulises teoorias, neile lisatakse alati veel kaks võimu. Neljas on kontrolliv võim, mis esineb ju rõhutamata kujul mingil määral ka meil, aga viies on eksamineeriv võim. Haridus ja selle kontrollimine on riigi üheks kõige tähtsamaks funktsiooniks. Ja sellepärast see järelevalve on minu meelest ka endastmõistetav. Päevapoliitiline märkus praeguse situatsiooni kohta ei tohiks meid kõigutada ja segada mõtlemast riigi hariduselu tuleviku peale. Nii et tahaksin toetada selle lause säilitamist selles paragrahvis.

Juhataja

Lugupeetud kolleegid! Kindlasti on tegemist küsimusega, mida oleks vaja põhjalikult ja mitmekülgelt arutada, kuid kuna täna ei ole meie hulgas härra Mälli, kes kindlasti paremini kui härra Kaalep selgitaks meile, kuidas need küsimused mitmel pool on reguleeritud, siis ma palun, et härrad Kask, Saatpalu ja Erm oleksid võimalikult kokkuhoidlikud, tingimata ka härra Sovetnikov, ja me katsuksime piirduda nelja sõnavõtjaga, kui see on võimalik. Me alustame kõigi nende uute mõtete ärakuulamist, mida neljandal toimkonnal on assambleele lisada. Härra Saatpalu, palun!

V. Saatpalu

Teises lõigus on kõik need tarkused ära öeldud, mida viimase lõiguga tahetakse nagu välja öelda. Teine lõik annab garantii, et midagi hullu ei juhtu Eesti riigi haridusega, sellepärast ma toetan seda ettepanekut, et viimane lõik jätta välja. Aitüma!

Juhataja

Täna! Härra Kask!

P. Kask

Härra Saatpalu sõnavõtt pani mind natukene mõtlema, sest tegemist on tegelikult klassikalise vasakparem maailmaga. Kama toetas parempoolseid vaateid ja Saatpalu äkki toetas teda, aga ühe märkuse Kama sõnavõtu kohta ma endale siiski lubaksin. Ka see, kui riik tunnistas ühtede õppeasutuste tunnistusi ja teiste omasid mitte, eeldab riigi järelevalvet nende õppeasutuste üle, seetõttu ma jätaaksin selle lause siiski sisse, nagu redaktsioonitoimkond pooldas. Tänan!

Juhataja

Aitäh! Härra Erm, palun!

A. Erm

Minu meelest mõte ise on meile vist arusaadav, ainult see sõna "järelevalve" ei meeldi. Kas ei tasuks kaaluda, kui asendada see "järelevalve" sõnaga "hoole", et on riigi hoole all? See oleks edaspidi võimalik nagu natukene laiem mõiste.

Juhataja

Suur tänu! Härra Sovetnikov!

S. Sovetnikov

Lugupeetud eesistuja ja kolleegid! Sel nädalal me alustasime haridusseaduse esimest lugemist ja ma üldse ei kujuta ette, kuidas meie haridust võiks edasi arendada riigi järelevalveta. Ma tean olukorda hariduses ja see lause peab kindlasti olema. See on minu kui pedagoogi arvamus. Tänan!

Juhataja

Tänan! Me leppisime küll assamblee liikmetega kokku, et härra Sovetnikov on viimane sõnavõtja, kuid ma arvan siiski, et kuulame ära ka need uued mõtted, mida on lisada härra Raigil.

I. Raig

Tänan, härra Anton! Ma loodan, et teie ei võta Ülo Nugisest õppust oma kommentaaridega, ja lisan ainult, et sõna "järelevalve" asemel ma pakun välja mitte sõna "hoole", mida pakkus välja härra Erm, vaid sõna "kaitse". Tänan!

Juhataja

Kallid kolleegid, me oleme teiega n korda kokku leppinud, et oma kõige paremad ettepanekud tuleb ikkagi esitada kas redaktsioonitoimkonnale või teematoimkonnale, kuid vist on asjakohane veel kord seda põhimõtet, milles me oleme kokku leppinud, teile meelde tuletada. Ometigi on meil põhjust tänulik olla kõigile kolleegidele, kes kõigis küsimustes suudavad esineda. Kas me võime hakata hääletama? Tänan! Hääletamise objektiks on § 26 viimane lõige ja küsimus on selles, kas me rahuldame härra Kama apellatsiooni, et see viimane lõige (hariduse andmine on riigi järelevalve all) paragrahvi tekstist välja võtta.

Kes on selle poolt, et vastavalt härra Kama apellatsioonile jätta §-st 26 välja viimane lõige: "Hariduse andmine on riigi järelevalve all"? Hääletame.

8 poolthääle ja 23 vastuhäälega on assamblee otsustanud härra Kaido Kama apellatsiooni mitte

rahuldada ja § 26 viimane lõik "Hariduse andmine on riigi järelevalve all" jääb põhiseaduse eelnõu teksti. Kell on 13.59 ja järgneb lõunavaheaeg. Lugupeetud juhatuse liikmed ja toimkondade esimehed! Kell 14.45 toimub siinsamas juhatuse istung. Lugupeetud toimkondade juhid, me ootame teid 14.45 siin saalis. Tänan! Lõunavaheaeg.

Lõunavaheaeg

Juhataja

Jätkame tööd, lugupeetud kolleegid! Kohaloleku kontroll, palun! Assamblee liikmeid on kohal 32. Palun kõnepulti redaktsioonitoimkonna esimehe proua Liia Hänni! Me ei pääse kaugemale edasi, sest järgmine apellatsioon on § 33 kohta. Palun, proua Hänni!

L. Hänni

Paragrahvi 33 suhtes on redaktsioonitoimikond teinud ettepaneku esimene lause välja jätta. See ettepanek on ka tabelisse kantud ja tema autor tabelis on härra Kama. Redaktsioonitoimikond arutas üsna põhjalikult ka ettepaneku autori ja härra Runneli juuresolekul, kellelt esialgu pärineb see mõte tuua põhiseadusesse lause "Töö on inimese eneseteostuse väärikaim viis." Redaktsioonitoimikonnas avaldati arvamust, et antud lause ei ole formeeriva iseloomuga, ta on rohkem hinnanguline. Selles lauses väljendatud mõte leiab igatpidi toetust ja võiks olla Eesti ühiskonna jaoks siht, kuhu poole me püüdleme, aga põhiseaduses, arvestades meie teiste sätete reguleerivat iseloomu, mõjub ta omamoodi võõrkehana. Siiski me ei lugenud antud teemat puhtalt redaktsiooniliseks küsimuseks ja seetõttu otsustasime, et täiskogu langetaks oma otsuse. Aitäh!

Juhataja

Tänan! Kas on küsimusi? Ei ole. Aitäh! Sõna soovib härra Hallaste. Palun!

I. Hallaste

Aitäh, härra juhataja! Lugupeetud koosolijad! Paragrahvi 33 esimene lause tundub esimesel pilgul olevat väga ilus. See tundub olevat töö tõeline väärtustamine ning miski selline, mis võiks kutsuda inimesi üles tõepoolest paremini tööle. Kuid redaktsioonitoimikonnas asja arutades me leidsime, et see lause on oma sisu poolest vaieldav. Härra Kaido Kama arvas, et sinna ei oleks sugugi vale kirjutada "Puhkus on inimese eneseteostuse väärikas viis." Härra Peet Kask arvas, et armastus võiks olla inimese eneseteostuse väärikaim viis. Ja ma vaidlesin neile kõigile vastu, leides, et siin tuleks moodustada selle kohta eraldi paragrahv sellepärast, et inimese eneseteostuse kõige väärikamaks viisiks on loomulikult palvetamine, suhe Jumalaga. Ei saa olla midagi, mis oleks väärikam inimese suhtlemisest Jumalaga, kuid see ei sobiks enam sellesse paragrahvi. See tuleks panna täiesti eraldi paragrahvi ja teisiti sõnastada.

Kahjuks ma jäin oma ettepanekuga hiljaks. Kolmapäeval kell 10 oli aeg läbi ja ma ei saanud teha ettepanekut, et oleks tõepoolest võinud sellise paragrahvi sõnastada. Mul on ettepanek jätta see lause välja kui väga vaieldav oma sisu poolest, paragrahv ei kaotaks sellega mitte midagi. Jääks järele

tekst: "Igal kodanikul on vabadus valida tegevusala ja elukutset. Riik aitab töö võimaldamisele kaasa." Sellises sõnastuses see paragrahv tõepoolest midagi reguleerib. Ma saan aru, et on tekkinud omamoodi vastuolu selle käsitluse vahel, et põhiseadus on selline ilus, pidulik, deklaratiivne dokument, mida võiks olla inimestel ilus lugeda, mitte normeeriv. Teine seisukoht on see, et on tegemist ülimalt seadusega, mille igal paragrahvil peab olema normeeriv jõud, mida ka tõepoolest siis täidetakse. Ma usun, et pärast selle Põhiseaduse Assamblee lõppu on meil kõigil suur rõõm lugeda luuletusi või poeeme Eesti kõige kuulsamatelt, kõige tublimatelt, kõige parematelt luuletajatelt selle põhiseaduse vaimu ja põhimõtete kohta. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Juhatusel on ettepanek, et me lõpetaksime kõned proua Aaskiviga ja sõnavõtnud härra Saatpaluga. Palun, kas selline lahend tekitab proteste? Kõneks on sõna härra Runnelil. Palun!

H. Runnel

Kallid Põhiseaduse Assamblee liikmed! Ma hoiatan viimast korda, et kui ma taban veel härra Hallaste halvustavatelt ülesastumistelt minu ja minutaoliste vastu, ma ei tea, siis ma kutsun kahevõitlusele, sest serveerida oma harimatust teiste kontseptuaalsete seisukohtade suhtes tänavapoisiliku lõõpimisega – assamblee ei ole koht selleks. Mis tähendab "ilusad deklaratiivsed asjad"? Seesama peatükk algab ju: "Igal inimesel on võõrandamatud inimõigused" – see ei ole normeeriv. Asi ei ole ainult normeerimises. Me rääkisime põhiseaduse vaimust. Inimese juurde kuuluvad mitmesugused asjad: on kodu, on isik, on südametunnistuse vabadus, mille alla kuuluvad usu- ja mõttevabadus. Ja töö on läbi aegade olnud üks inimese põhiomadustest, üks atribuutidest. Töö määrab inimese. Kui viitsida vaadata teisi põhiseadusi, teisi riike, siis seal on mõni riik isegi teinud tööharta, mis räägib inimese ja töö vahekorra ja riigi sotsiaalpoliitikast.

Me tuleme sotsialismist, me oleme küllastunud riigi vägivallast ja mõtleme, et kogu sotsiaorientatsiooni väljaviskamine uuest põhiseadusest on progressiivne. Ma kahtlen selles. See ei ole sugugi progressiivne. Ja kõikide töötajate peale mõeldes leian, et see on väga väärikas, kui üks riik suudab tunnistada töö inimese õilsaks ülesandeks ja sama õilis on muidugi ka puhkamine. Puhkamise õigust on põhiseadused sätestanud. Ma palusin toimkonnal sisse panna ka niisugune mõte, et pühapäev on puutumatu. See on puhkuse esimene võimalus, see on hingamise päev, see on kõigis uskudes sees, see on reaalselt teostatav. Ja ka seda peeti tarbetuks, ilguti selle üle. Täna tähelepanu eest!

Juhataja

Suur tänu! Me oleme kõik väga erinevad, kuid nendele erinevustele vaatamata ma arvan, et meie hulgas ei ole tänavapoisse. Ma olen veendunud, et samal seisukohal on nii Eesti Kongress, kes on saatnud oma parimad liikmed, vaimud siia saali, kui ka ülemnõukogu. Päriskindel on ka see, et iga sõna, mida me ütleme siin saalis, kantakse stenogrammi ja need stenogrammid jäävad meie rahvale

arupidamiseks selle üle, millised me tegelikult olime. Kolmandat korda assamblee töö jooksul ma palun kõiki kolleege hoiduda sellest, et me põhiseaduse tegemise asendame üksteise hindamisega. Juhatus palub tungivalt seda kolmandat märkust arvesse võtta. Sõna saab kõneks proua Aaskivi.

Ü. Aaskivi

Lugupeetud juhataja! Lugupeetud kolleegid! Nüüd juhtuski see, mida härra Hallaste ennustas, et taoline säte meie põhiseaduses inspireerib igasuguseid mõtteid. Ja mulle tuli meelde üks lugu. Lugu kõlab nõnda. Kui sul kedagi ei ole, keda armastada, omaseks nimetada, isa, ema, venda, õde, ja kui sul ka midagi ei ole, siis vali endale üks omaks, vali töö. Ja sa hakkad armastama iseennast omaenese töös ja suur on see, keda sa armastad. Suuremat inimesel ei ole kui tegu. Nõnda ütles Juhan Liiv. Ma tahan selle jutuga öelda, et on tohutult palju ilusaid lauseid ja mõtteid öeldud eesti keeles. Kõigi nende lausete ja mõtete jaoks on olemas oma koht. Ja tülli minna nende ilusate lausete ja mõtete pärast on nüüd küll kõige hullem, mida me teha võiksim. Ma arvan, ka see põhjus ei ole piisav selleks. Ma arvan, et selleks hääletuseks valib igaüks endale selle võimaluse ja rohkem sellel peatuda ei ole lihtsalt mõtet, veel vähem solvuda kellelgi kellegi peale. Aitäh teile!

Juhataja

Suur tänu! Järgnevad sõnavõttud kohalt. Härra Erm, palun!

A. Erm

Lugupeetud assamblee liikmed! Ma saan aru, see probleem tõuseb meil esile sellepärast, et me tuleme sealt, kust me tuleme. Me tuleme sellest totrast proletaarsest sotsialistlikust riigist, kus töö all mõisteti seda, kui sul oli labidas käes ja sa kaevasid, kõik muu ei olnud töö. Selles riigis see, mis meie siin praegu teeme, ei olnud tõepoolest töö, vaid see oli tühine ajaviitmine ja puhkus võib-olla. Aga ma siiski tahaks rõhutada seda momenti. Siin on tõesti räägitud (kas nimetada seda ilukumiseks või lihtsalt kriitikaks), et võib-olla võiks siis ka palvetamise ja armastamise ja kõik asjad põhiseadusesse kirjutada. Minu meelest on siiski nii, et kui tööd ei tehta, kui keegi ei tee tööd, siis ei saa keegi ka armastada ega puhata ega palvetada. Nii et ma toetan selle mõtte sisseviimist põhiseadusesse ja ma arvan, et see ei ole ainult deklaratiivne säte. See näitab siiski seda, mida selle riigi kodanikud hindavad ja mida nad ei hinda. Tänan!

Juhataja

Aitäh! Härra Arjukese, palun!

R. Arjukese

Lugupeetud juhataja! Lugupeetud assamblee liikmed! Ma tahtsin alustada oma esinemist Runneli toetamisega selles, mis ta Hallaste kohta ütles, aga kui seda ei tohi teha, siis ma ei toeta teda. Mis puutub nüüd deklaratsioonidesse, siis terve hulk maailmas olemas olevaid seadusandlikke või seadusandlikul tasemel olevaid asju algavad kaunis deklaratiivselt. Näiteks, mida öeldakse niisuguse lause kohta nagu "Kõik inimesed on sündinud vabadena"? On see mingi normiloov lause? See on

niisamuti deklaratiivne, ta konstateerib asja. Nii et nii väga piinlikult välja rookida põhiseadusest kõike, mis on natukene deklaratiivne, mis kõlab ilusasti, seda ma ei pea õigeks. Ja teiseks, võib-olla üldisemaks asjaks: me ei kirjuta põhiseadust ainult advokaatide kolleegiumi jaoks. Põhiseadust hakkavad õppima koolilapsed oma kodanikuõpetuse tundides. Ta peab olema arusaadav ja ta peab olema ka loetav. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Härra Jaan Kross! Nagu te näete, assamblee on tõsiselt hädas niisuguse toreda lausega, et töö on iga inimese eneseteostuse väarikaim viis. Ma arvan, et ei oleks liiast, kui te annaksite nõu, esitaksite oma arvamuse ka selles küsimuses. Kas on see võimalik? Palun puldist! Niisiis, § 33 esimene lause "Töö on iga inimese eneseteostuse väarikaim viis."

J. Kross

Mina väljendasin oma suhtumist, head kolleegid, sellesse lausesse komisjoni koosolekul ja see oli pooldav. Ma avaldasin mõtet, et kui me järjest kritiseerime oma ühiskonda kaldumises spekulatsioonile, teenimisele, eetiliste normide unustamisele, laisalt saavutatud profiidile, siis minu arvates niisugune lause on omal kohal. Ja ta peaks minu meelest olema omal kohal ka palvetamise aspektist asjadele vaadates, sest luterluses, mis meie usuliste hoiakute aluseks on, on töömoraalil oma tugev osa. Nii et minu arvates selline deklaratiivne, aga meie eetikat kinnitav lause põhiseaduses ei ole kurjast.

Juhataja

Tänan, härra Kross! Palun, kas meil on võimalik asuda hääletamisele? Kohaloleku kontroll veel kord. Kohal on 33. Arutelu objekt on § 33 esimene lause. Kolleeg Kama poolt on esitatud apellatsioon, mille sisu on selles, et jätta §-st 33 esimene lause välja.

Kes on selle poolt, et vastavalt härra Kama apellatsioonile jätta §-st 33 välja esimene lause "Töö on iga inimese eneseteostuse väarikaim viis"? Hääletame. Poolt 8, vastu 22.

Assamblee on otsustanud, et § 33 jääb lause: "Töö on iga inimese väarikaim eneseteostuse viis."

Härra Kama apellatsioon on tagasi lükatud.

L. Hänni

Lugupeetud kolleegid! Järgmine apellatsioon puudutab § 50 ja see on esitatud härra Kaido Kama poolt. Härra Kaido Kama on teinud ettepaneku lisada sellele paragrahvile sätte "Hääletamisest ei võta osa kodanikud, kes on kaitseväes tegevteenistuses." Redaktsioonitoimkonna poolt on lisada, et meil ei olnud piisavalt aega ega võimalust korraldada poliitilisi diskussioone oma toimkonnas. Seetõttu ma oma toimkonna seisukohta ei saa tuua ja küsimus on assamblee otsustada. Aitäh!

Juhataja

Tänan! Sõna soovib härra Kama. Palun!

K. Kama

Lugupeetud assamblee! Ma riskin veel kord apelleerida, teades ette, et väga tõenäoline on vähemusse jäämine nagu eelmise apellatsiooniga. Kõigepealt ma tahaksin teha redaktsioonilise märkuse. Enda teada ma esitasin apellatsiooni nende kodanike kohta, kes on kaitseväes ajateenistuses, mitte tegevteenistuses. Proua Hänni, kas see oli minu viga, kui ma tegin apellatsiooni, või teie viga, kui te lugesite selle ette? Vahe on selles, et kui seal on "ajateenistuses", siis on küsimus ainult nendes meestes, kes on seal aasta või poolteist, kuidas seaduses paika pannakse. Kui me räägime tegevteenistusest, siis see hõlmab ka kõiki lepingulisi sõjaväelasi, ohvitseri, kes on tegevteenistuses. Ma enda teada rääkisin ainult ajateenistusest.

L. Hänni

Lugupeetud härra Kama! Tõepoolest, me peame vabandama, sest masinakirjas on siia sattunud vale sõna – peab olema "ajateenistuses".

Juhataja

Lugupeetud kolleegid, palun teid kõiki teha parandus leheküljel 3 § 50 kohta tehtud apellatsioon! Viimane sõna "tegevteenistus" on ekslik, peab olema "ajateenistus".

K. Kama

Nüüd ma tahaksin seda ettepanekut natuke sisuliselt põhjendada. Kui me jätame hääleõiguslikeks ka ajateenistuses viibivad soldatid (ütleme sellise sõnaga), siis võimaldab see manipuleerida näiteks kohaliku omavalitsuse valimistel vastavalt sellele, milline volikokku kandideeriv kohalik tegelane saab paremini läbi ühe või teise väeosa ülemaga. See asi on ka mujal maailmas nii olemas, nii et probleemid samal teemal on kerkimas ja oleks ikkagi ettepanek taolist olukorda Eestis vältida. Kui mulle nüüd öeldakse, et need ajateenistuses viibivad kaitseväelased hääletavad mitte selles kohas, kus nad aega teenivad, vaid selles kohas, kus nad alaliselt elavad, siis ma kardan väga, et see ei ole tehniliselt, protseduuriliselt läbiviidav. Nii et ikkagi ma soovitaksin jätta ajateenistuses viibivad kaitseväelased sellest valimisõigusest ilma. Tänan!

Juhataja

Tänan! Sõna saab härra Vahtre. Palun!

L. Vahtre

Austatud kolleegid! Minu arvates on siin tegemist ettepanekuga küllaltki oluliselt piirata kodanikuõigusi ja peab kolm korda järele mõtlema, kas seda siiski tohib teha. Ilmselt on meil kõigil hästi teada taoline pretsedent, mille üle ka omal ajal väga vaieldi – Asutava Kogu valimised. Sel ajal viidi nad isegi rindeolukorras läbi ja midagi hullu ei juhtunud. Minu jaoks ei ole sugugi veenev Kaido Kama arutlus, et korraldada sõduritele hääletamine elukoha järgi oleks niivõrd raske ja korraldamatu. Me ei saa teha niisugust kiviaja konstitutsiooni. See elu siin Eestis läheb ka ikka natuke edasi. Ja jätta sõdurid ainult selle põhimõtte pärast hääletamisest ilma ei ole minu arvates õige. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Lugupeetud kolleegid, kas meil on võimalik piirduda järgnevalt kolme sõnavõtuga – härrad Erm, Adams ja Tamme? Kas on proteste? Proteste ei ole. Palun peame siis kinni kokkuleppest, et viimasena saab sõna härra Tamme!

A. Erm

Mul väga palju härra Vahtrele lisada ei ole. Minu meelest on meil siin põhiseaduses üldse tendents hakata piirama noorte inimeste õigusi. Ma ei tea, kas me ei taha seda noort põlvkonda usaldada või milles on asi. Need argumendid, et tehniliselt ei ole see hääletamine teostatav, ei ole minu meelest veenvad. Seda saab teha kirja teel, tulevikus on võib-olla arvutisüsteem olemas. Me ei tee ju põhiseadust ainult lähemaks kaheks-kolmeks-viieks aastaks. Ma tänan!

J. Adams

Sellisel hääleõiguse piiramisel on ajalooliselt olnud kaks põhjust. Üks on riiklikest huvidest lähtuv piiramine, mis on täiesti mõeldav juhul, kui hääletamine või poliitiline kampaania on korraldatud selliselt, et see võiks mõjuda sõjaväes sisemiselt halvasti. See argument on väga tõsine argument, me ei ole seda kaalunud. Suuremalt jaolt sõjaväelased saavad hääletada. Mul isiklikult oli võimalus hiljaaegu näha, kuidas Kanada on seda korraldanud oma ülemeremaadel viibivate sõjaväelaste puhul. Hääletusbülletäänid n.-ö. faksitakse, et nad saaksid näiteks Kanada põhjaosa valimisringkonna valimistest osa võtta, ja mingit probleemi ei ole keegi selles nagu näinud. Kuid minu arvates me ei ole tõsiselt tegelnud sellega, et see paragrahv on meil praegusel kujul arhailine. Mitmed eksperdid ja eriti Taani professor Germer rõhutasid, et ei ole mingisugust tehnilist õigustust sellele, et vangidelt võetakse ära hääleõigus. See on küll Nõukogude ajast tulles meile harjumatu, ka Eesti Vabariigi traditsioon ei kinnita seda, aga ma väidan, et Euroopa üldises pildis on selline asi täiesti arhailine. Võib-olla oleks õige, kui me jätaksime selle paragrahvi üldse ära ja annaksime ka vangidele hääleõiguse, nii nagu vähemalt teistes riikides on see tavaks muutunud.

R. Tamme

Ajateenistuses olevate isikute hääletamist saab korraldada elukohajärgselt küll. Mind ei veena väide, et väljatöötatav valimisseadus peab just seda vajadust arvesse võtma.

Juhataja

Aitäh! Härra Rätsep taotleb, et ta saaks lühidalt välja öelda ka oma kaalutlused. Palun!

J. Rätsep

Austatud kolleegid! Äsjakuuldud seisukohale vastupidiselt arvan mina, et nii ajateenijate kui ka vangide osavõtt oma elukoha järgselt ei ole võimalik. Põhiline kontingent eeldatavatest Eesti ajateenijatest teenib meie kujuneva riigipiiri kaitsel. Samuti väga oluline osa sellest kontingendist töötab vangivalvuritena kinnipidamiskohtades. See on vaieldamatu tõsiasi, mille ettenägemine on väga lihtne. Nende ülesannete täitmisega seoses ei ole füüsiliselt võimalik oma elukohas valimisest osa võtta. Kaasaegsemaid valimisvorme on küllalt raske tehniliselt teostada, sest meie oludes puudub

täielikult vastav praktika.

Juhataja

Suur tänu! Vabandan härra Seppa ees. Või on tõesti nii, et me peaksime veel tegema ühe erandi?

Tundub, et iga erandi tegemine tasub end juhatusesele väga karmilt kätte.

Niisiis asume hääletama. Vaidluse objektiks on § 50 ja vastavalt kolleeg Kama apellatsioonile taotletakse tekstile lisada "Hääletamisest ei võta osa kodanikud, kes on kaitseväes ajateenistuses."

Kes on selle poolt? Poolt on 7, vastu on 22 häält.

Assamblee on otsustanud jätta rahuldamata härra Kama apellatsiooni ja §-le 50 ei lisata teksti, et hääletamisest ei võta osa kodanikud, kes on kaitseväes ajateenistuses.

L. Hänni

Lugupeetud kolleegid! Järgmise apellatsiooni te leiaste tabelist leheküljel 4 ja see puudutab § 54.

Tegemist on härra Adamsi ettepanekuga, mis on oma sisult redaktsiooniline ja puudutab loetelu, mis on toodud §-s 54. Härra Adams teeb ettepaneku seda lühendada ja üldistada, et see ei oleks nii pikk (praegu on kirjas 18 punkti), et kirjas oleks maksimaalselt üheksa punkti. Tal on esitatud ka konkreetsem tekst, mida ma kahjuks ei jõudnud paljundada. Vastuolu, mis teie ette on toodud, on puhtredaktsioonilist laadi ja kui härra Adams hetkel kategooriliselt ei nõua apellatsiooni hääletamist, siis on mul ettepanek veel kord redaktsioonitoimkonna ja teematoimkonna ühisel nõupidamisel kaaluda, mis on otstarbekam. Kuna teil ei ole olemas härra Adamsi teksti kogu redaktsiooni, on käigupealt otsuse langetamine väga raske. Kui härra Adams nõuab kohest hääletamist, siis tuleb meil praegu otsus langetada.

Juhataja

Täna, proua Hänni! Kas härra Adams soovib küsimust esitada või sõna võtta? Ma palun, austatud kolleegid, et te lubaksite juhatusel lisada härra Adamsile ühe küsimuse. Kas härra Adams selgitaks, kas mõni nendest punktidest, mis on toodud §-s 54, on ka põhimõtteliselt vastuvõetamatu või on küsimus ainult redaktsiooniline? Palun, sõna on härra Adamsil!

J. Adams

Küsimus on põhiliselt redaktsiooni põhimõtetes, mitte niivõrd redaktsiooni detailides. Ja kui ma ütlesin kolme sõnaga, siis minu ettepaneku vastuvõtmise tulemusel põhiseaduse teksti maht väheneks rohkem kui kaks trükitud raamatulehekülge.

Juhataja

Härra Adams! Me vabandame, aga me ei saanud esimese korraga aru. Probleem on selles, kas esitatud apellatsiooni sisu on see, et §-s 54 esitatud funktsioonidest mõni on kas ekslikult või põhimõtteliselt leidnud koha meie eelnõus.

J. Adams

Ei. Tähendab, see on iseasi, kas midagi tuleb teistmoodi. Praegu on tegemist sellega, et toimub

dubleerimine. Küsimus ei ole minu jaoks mitte ainult ühes nimekirjas, vaid neid nimekirju on kolm: on peatükis "Riigivanem", on peatükis "Valitsus", on peatükis "Riigikogu". Nimekirja koostamise põhimõte on olnud see, et ta oleks ammendav, mitte oluline. Ma ütlesin niimoodi, et kõikides nendes nimekirjades toodud asjad sisalduvad eraldi paragrahvides. Siin on tegemist ühe ja sama sätte dubleerimisega põhiseaduse tekstis. Minu ettepaneku sisu on dubleerimist vältida ja selle tulemusel, kõigi kolme loetelu koondamise teel põhiseaduse tegelik tekst väheneb vähemalt kahe trükitud lehekülje mahu võrra.

P. Kask

Austatud kolleegid! Seda ettepanekut, mis hääletusele läheb, arutas mitte ainult redaktsioonitoimkond, vaid ka neljas toimkond ja küllap teisedki toimkonnad, sest küsimus on kompaktne. See puudutab ka § 69 ja § 83. Minu arusaamise järgi kaheleheküljelist kokkuvõidu kuidagi ei saa tekkida, aga nähtavasti härra Adamsi aritmeetika on niisugune, nagu ta on. Siin tekstis ta pakkus, et on umbes viis korda lühem variant, s. o. üheksa punkti. Meie variandis on 18 punkti.

Juhataja

Ma vabandan, aga härra Ermil on protest. Kas on nii? Palun, härra Erm!

A. Erm

Mul oleks tõepoolest palve lugupeetud assamblee liikmetele, et me lõpetaksime isiklikud solvamised. Täna!

Juhataja

Juhatus ühineb täielikult selle märkusega, kuid mitte solvamiste osas, vaid märkuste osas. Kui on võimalik, palun hoiduda isiklikest märkustest. Härra Kask, palun!

P. Kask

Ma vabandan härra Adamsi ees, kui ma teda solvasin. Minu eesmärk oli juhtida tähelepanu, et see, mida ta väitis, ei pea minu arvates täpselt paika. Ma veel kord ütlen, et tegemist on redaktsioonilise ettepanekuga, põhimõttelist kontseptsioonimuudatust see kaasa ei too. Küsimus on lihtsalt ülesehituses. Mõlemad toimkonnad on arvanud, et see pikem tekst, mis praegu on, on selgem ja arusaadavam. Nendes peatükkides on olemas võimalikult ammendav loetelu kompetentsi piiridest ja me peame seda tähtsaks, just seetõttu oleme härra Adamsi ettepaneku tagasi lükanud. Ma vabandan veel kord härra Adamsi ees, kui ta ennast solvatuna tundis, ja teiste ees, kes nii arvasid. Täna!

Juhataja

Täna! Sõna on härra Adamsil, palun!

J. Adams

Lugupeetud kolleegid! Loomulikult mind niisugune asi ei solva. Hinnang, et väheneb viiendikule, oli linnulennuline. See ei põhinenud mitte punktide arvul, vaid neis punktides kokku sisalduvatel sõnadel. Ma tõesti ei lugenud kokku, võib-olla on ka neljandik. Aga küsimus ei ole mitte selles.

Küsimus on milleski muus. Ma arvan, et meie põhiseadus on kõigepealt paisunud üle igasuguste piiride oma paragrahvide arvult – 135 peaks olema see ideaal, ma olen selle eest võidelnud – ja teine asi on teksti pikkuse küsimus. Mina kujutan ette, et tekst peab olema siiski nii lühike kui võimalik. Me peame arvestama ka normaalset ja lihtsat lugejat kuni koolilasteni välja. Ma olen sõdinud selle eest, et kordused saaksid välja. Ma arvan, et omal ajal olid need pikad loendid meie toimkondade töös ideaalsed sellepärast, et need andsid meile parema ülevaate. Loendid ei ole ka praegusel kujul ammendavad. Ma teen ettepaneku võtta loenditesse ainult need punktid, mida ei ole detailselt eraldi paragrahvides käsitletud. Neid on eriti palju riigivanema peatükis ja Riigikogu peatükis, natuke valitsuse peatükis, ülejäänud on niikuinii eraldi paragrahvides nimetatud.

Me oleme selle tööga lugenud läbi küllalt palju põhiseadusi. Ma ei ole üheski põhiseaduses taolist taotlust näinud. Vaatame, kuidas on 1938. aasta põhiseaduses. Te panete tähele, et siin langeb ülesehitus (vaatan seda tagantjärele, mul ei olnud seda meeles) praktiliselt kokku minu ettepanekuga. Vabariigi Presidendi peatükis on eraldi paragrahv, kus on toodud tema kuus põhifunktsiooni, pluss siis veel üks kokkuvõttev paragrahv. Peatükis "Riigikogu" on täpselt analoogiliselt minu ettepanekuga. Peatükis "Valitsus" on vastav loetelu, mis on viiepunktiline. Huvitav, ma jõudsin ka täpselt viiepunktiliseni ja pakkusin nii välja.

Ma tahaksin veel ütelda, et see loetelu ei ole lihtsale lugejale arusaadav. Ta ei kannu endas informatsiooni, kui öeldakse, et teostab selles ja selles paragrahvis täpsustatud funktsiooni. Kui te võtate minu ettepaneku vastu, siis põhiseaduse tekst väheneb nende kolme loetelu arvel (Riigikogu suhtes hoopis ära jätta, valitsuse suhtes natukene piirata ja riigivanema puhul vähendada punktide arvu poole võrra) umbes kahel trükileheküljel paiknevate sõnade mahu võrra. Tänan! See oli minu ettepaneku sisu.

Juhataja

Tänan, härra Adams! Juhatusel on ettepanek, et viimasena saaks kõneks sõna härra Hallaste ja sõnavõtuks kohalt härrad Vahtre ja Seppa. Kas meil on võimalik nii kokku leppida? Tänan! Seega on ees veel kolm sõnavõttu. Härra Hallaste, palun!

I. Hallaste

Aitäh, härra juhataja! Lugupeetud kolleegid! See küsimus, kas volitused peavad olema sõnastatud võimalikult kokkuvõtlikult, märkimata ära neid asju, mis on kuskil mujal juba märgitud, või peaks olema esitatud võimalikult ammendav loend ühe või teise riigiorgani volitustest (s. o. riigivanema, Riigikogu ja valitsuse volitustest), ei ole ainult redaktsioonilist laadi. Ma ise pooldan võimalikult laia volituste määratlemist. Ja seda eelkõige põhjusel, et, nagu juristid mulle on selgitanud, on suur erinevus kriminaalõiguse ja riigiõiguse vahel. See erinevus seisneb selles, et kriminaalõiguses on lubatud kõik see, mis ei ole keelatud. Kuid riigiõiguses on keelatud kõik see, mis ei ole konkreetselt ja selgelt, ühemõtteliselt lubatud. Ja riigivanem, Riigikogu ja valitsus saavad teha täpselt seda, mis on

põhiseadusega antud.

Üheks kõige suuremaks ohuks demokraatiale on see, kui erinevate riigiorganite pädevus ei ole selgelt ja ühemõtteliselt fikseeritud. Lugeses riigivanema mingist volitusest peatükist "Riigivanem" ja leides sellesama volituse mingi teise peatüki alt, tekib tunne, et tegemist on kordusega. Kui kirjutatakse kirjandit, mida peaks olema õpetajal hea lugeda, siis selline kordus kindlasti õpetajat häiriks, kuid meil on tarvis kirjutada valmis põhiseadus, mis suudab garanteerida demokraatiat ja välistada ohtu, et kas siis riigivanem, Riigikogu või valitsus hakkab oma volitusi ületama. Selleks et valitsuse või riigivanema volitused oleksid selgesõnaliselt antud, on vaja eraldi avarat paragrahvi. Selgitada rahvale, et riigivanem rikkus mingisugust paragrahvi, mis on toodud kuskil põhiseaduse lõpus, teiste vahel, hoopis teises peatükis on väga raske. Kui volitused on selgelt ja ühemõtteliselt antud loeteluna ühes paragrahvis, siis on see kindlam, selgem ja annab minu ja ka kolmanda toimkonna arvates garantii.

Sellesama ettepaneku lühendada tõsiselt Riigikogu ja valitsuse volituste paragrahve saime härra Adamsilt juba varem. Ja me arutasime seda küsimust tõsiselt ja leidsime, et need paragrahvid on tegelikult põhiseaduse kõige olulisemad osad. Nad fikseerivad, mida üks või teine riigiorgan teha võib. Muidugi on siin ka teisi osi õiguste kohta, mida üks või teine riigiorgan teha võib, kuid riigiorganite volituste paragrahvid on samuti väga olulised. Ja hoolimata sellest, et põhiseadus muutub seetõttu pikemaks, ma ikkagi toetaksin võimalikult üksikasjalikku ja ammendavat sõnastust peatükkides "Riigivanem", "Riigikogu" ja "Valitsus". Ma ei hakka vaidlustama härra Adamsi arvamust, et kaks lehekülge saaks lühemaks. Võib-olla saaks rohkemgi lühemaks teha, võib-olla ka kolm lehekülge. Kuid ma arvan, et hoolimata Eesti Vabariigi vaesusest on meil see raha, et need kolm lehekülge tekstile lisada. Aitäh!

Ü. Seppa

Lugupeetud kolleegid! Ma täiesti toetan härra Hallastet sellest seisukohast, et kõik asjad peaksid olema lühidalt ja selgelt paika pandud, et mõte oleks selge. Aga ma leian, et härra Adamsi poolt esitatud tekst on just selgem ja arusaadavam. Praegu on lugu nii, et kui me loeme seda riigivanema peatükki, siis me leiame siit kogu aeg viiteid teistele paragrahvidele. See peatükk iseenesest tundub mulle palju segasem kui siin kõrval härra Adamsi tekst. Härra Adamsi tekstis sisalduvad kõik needsamad asjad, mis on olemas IV peatükis, ja mulle on nad hoopiski selgemad ja arusaadavamad kui selles segases viidete virvarris. Üldiselt mina juristina toetan, et tekstid oleksid selged ja arusaadavad. Ja sellepärast ma arvan, et me peaksime hääletama härra Adamsi teksti poolt. Tänan!

Juhataja

Härra Adams ei ole ilmselt härra Seppaga nõus, sest härra Adams palub teist korda sõna. Palun!

J. Adams

Ei, tänan, ma olen härra Seppaga nõus. Ma võlgnen saalile ühe selgituse härra Hallaste sõnavõtu

kohta. Minu arust härra Hallaste tegi väga olulise vea oma selgituses, mille ta praegu ette kandis. Nimelt ta väitis, et seal loeteludes on antud selle või teise organi volitused. See ei ole õige. Seal on antud selle või teise organi kohustused, need ülesanded, mida põhiseadus talle peale paneb. See on praegu minu ainukene täpsustus. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Me hakkame hääletama. Arutelu objekt on § 54 ja meil tuleb otsustada sisult redaktsiooniline küsimus. Juhatuse küsimusele, kas härra Adamsil on apellatsiooni korras vastuväiteid § 54 toodud punktide sisu suhtes, härra Adams vastas, et tema apellatsiooni sisu on eeskätt redaktsiooniline. Seetõttu läheb hääletamisele härra Adamsi apellatsioon järgmises sisus: jätta § 54 vaid need punktid, mis ei ole põhiseaduse teistes paragrahvides selgelt välja öeldud. Härra Adams, kas nii on õigesti edasi antud apellatsiooni sisu? Härra Adams!

J. Adams

(Vastust ei olnud kuulda.) Võib-olla ei ole päris täpne, võib-olla oleks näiteks vajalik ütelda ka teistes paragrahvides öeldud asju, aga üldistataval kujul. Ma paluksin jätta nendesse loeteludesse ainult need asjad, mis ei ole teistes paragrahvides öeldud või mis on nii-ütelda äärmiselt olulise, põhimõttelise, üldistava tähtsusega. Tänan!

Juhataja

Küsimus, mille me lahendame hääletamise teel, on järgmine. Ma loen sõna-sõnalt ette härra Adamsi poolt esitatud ettepaneku sisu, nagu ta ise on pannud kirja. Meil on võimalik ütelda jah või ei. Kes on selle poolt, et mitte taotleda §-s 54 esitatud loendis täiuslikku ammendavust ja loetleda ainult kahte tüüpi ülesandeid: esiteks need, mis ei ole põhiseaduses täpselt kirjas, ja teiseks, kõige tähtsamad ülesanded ja põhimõtted, eelistatavalt üldistatud kujul? See on hästi selge tekst. Loen veel kord. Kes on selle poolt, et vastavalt härra Adamsi apellatsioonile mitte loetleda §-s 54 täiuslikult ja ammendavalt ülesandeid ja loetleda ainult kahte tüüpi ülesandeid: esiteks need, mis ei ole põhiseaduses täpselt kirjas, ja teiseks, kõige tähtsamad ülesanded ja põhimõtted, eelistatavalt üldistatud kujul? Hääletame.

8 poolt- ja 19 vastuhäälega otsustas assamblee, et ta ei toeta härra Adamsi poolt esitatud apellatsiooni ja me jääme §-s 54 teksti juurde, nagu ta on teile välja jagatud eelnõus. Tänan! Proua Hänni, küll vist juba kümnendat korda, aga palun kõnepulti!

L. Hänni

Lugupeetud kolleegid! Ilmselt oleks siin mitmete apellatsioonide osas lihtsam, kui juhatus võtaks juhtimise täielikult endale, sest apellatsioonid on sisulised ja redaktsioonitoimkond ei pretendeeri sellele, et hakkab teie arvamust juba enne mingite oma seisukohtadega kujundama.

Me oleme praegu jõudnud §-ni 55a. Tabelis oli ta esialgselt kirjas §-na 57. Paragrahv puudutab seda, kuidas valitakse riigivanem. Seda küsimust on assamblee juba mitmel korral arutanud ja ka

hääletanud, kuid meile on laekunud härra Ain Kaalepi ja härra Kaido Kama ettepanekud apellatsioonide kujul. Härra Ain Kaalep teeb ettepaneku sõnastada § 55 selliselt, et riigivanema valiksid kodanikud, härra Kama teeb omakorda ettepaneku sätestada, et riigivanema valib Riigikogu. Mul on lugupeetud juhatusele selline ettepanek, et kui võimalik, siis kõigepealt selgitada välja, kas me soovime täna uuesti nende küsimuste juurde tagasi tulla või peame kohasemaks näiteks assamblee järgmist istungit. Aitäh!

Juhataja

Täna, proua Hänni! Sama probleemiga külgnevalt on meile ettepanekute ja apellatsioonidena välja jaotatud tekstis veel mitmeid variante, kuid püüaksime neid kõiki lahendada järjekorras. Me leppisime kord kokku nii, et riigivanema valimise küsimuses on meil võimalus veel kord tagasi tulla langetatud otsuse juurde. Täna on esitatud kaks ettepanekut, kaldumiseks mõlemale poole sellest väidetavasti kuldsest keskteest, mis oli meie viimane otsus – valijameeste kogu. Nagu öeldud, härra Kaalep on teinud ettepaneku, et riigivanema valivad kodanikud ja härra Kama on teinud ettepaneku, et riigivanema valib Riigikogu. Kas me oleme valmis selleks, et täna teha selles küsimuses lõplik otsus, mille alusel me lõpetame ka kolmanda lugemise arvatavasti järgmise nädala lõpus? On võimalik, et meil tuleb selle küsimuse juurde küll tagasi tulla, kuid alles pärast seda, kui on avalikustatud põhiseaduse eelnõu pärast kolmanda lugemise lõpetamist ja me saame sellele eksperdi hinnanguid ja arvamusi rahvalt. Härra Kaalep, palun, teil on esimesena sõna!

A. Kaalep

Lugupeetud härra juhataja ja kolleegid! Riigivanema valimise küsimuses olen ma eelmistel istungitel arvatavasti kõik olulisemad argumendid esitanud. Ma ei pea vajalikuks neid korrata ja oma seisukohti põhjalikumalt kaitsma hakata. Et ma siiski sõna võtan, selleks sunnivad mind kaks põhjust: esimene oleks tundeline ja teine ehk päris asjalik.

Tundeline põhjus on selline, et ma sain hiljuti Elvas kokku oma vana sõbraga, kes on Elvas suur autoriteet, ja tuli juttu sellest samast riigivanema valimise printsiibist. Ma teatasin, et olen otsevalimise pooldaja ja ka esinenud sellega assambleel, mille puhul mind mu vana sõber õnnitles, aga teatas, et juhul, kui assamblee peaks otsustama midagi muud kui riigivanema otsene valimine, siis kavatses tema kogu oma mõjuvõimu panna mängu selleks, et rahvas kogu põhiseaduse vastu hääletaks. See tekitas minus tõsist hirmu. Ma ütlesin talle, et küsimus ei ole ju eluliselt tähtis, tähtis on ju ikkagi, milline on meie rahva vaim ja millised on meie poliitikud, keda mina isiklikult küll sulideks ja karjeristideks ei pea. Missugune on selle kõrval seaduste struktuur, on ikkagi teisejärgulise tähtsusega. Ja teatasin talle, et mina isiklikult hääletan igal juhul põhiseaduse poolt, ka siis, kui põhiseadus peaks tõesti sätestama selle minu meelest (ma ei taha küll kedagi solvata, aga ma tarvitan iseloomustamiseks sõna "totter") totra valimiskogu koostamise. Et isegi selle totra valimiskoguga koos oleks ma valmis põhiseaduse poolt hääletama. Aga mu sõber ütles, et see on lootusetu – rahvas

hääletab niikuinii vastu. Ja sellepärast ma otsustasin veel kord apelleerida. Selle argumendi taga ei ole küll sotsioloogilist uurimust, aga selle taga, ma tunnen intuiitiivselt, on rahva meeleolu. Sellepärast ma tahaksin panna teile südamele, et kui suudate, otsustage ümber riigivanema (presidendi) otsese valimise poolt.

Ja asjalikum argument on see. Ma mõtlesin tükk aega selle üle, miks enamik siinsest auditooriumist eelistab kaudseid valimisi. Kõik need argumendid, mis selle kasuks on toodud, on ju vähekandvad. Argument, et otseselt valitud riigivanem diktaatoriks hakkab, on ju naeruväärne, kui tohib öelda. Peaministrid on diktaatorid, mitte riigipead, ning kolme Balti vabariigi kolm autoritaarset riigipead ei olnud ükski otseselt valitud, see ongi vahest asjalik argument. Aga kõige asjalikum mõte, mille peale ma tuln, oli see, et me oleme kõik harjunud kaudsete valimistega. Kas Nõukogude korra ajal on ühtegi juhtivat seltsimeest valitud valijate poolt otse? Ikka on valimised olnud kaudsed. See on meile lihtsalt sisse harjunud, on hirmus raske mõelda sellele, et riigi esimene mees valitakse rahva poolt. Ja siis me otsime argumente, aga alateadlikult istub meil sees ikka seesama nõukogude inimene, kes arvab, et rahvas on rumal. Nüüd on moes öelda, et rahvas on manipuleeritav ja et vahepeal peavad olema mingisugused targemad inimesed, kes siis edasi lähevad.

Need on minu kaks niisugust uut mõtet lisaks nendele argumentidele, mida ma varemalt olen toonud. Niisiis, kokku võttes paluksin teid tõsiselt mõelda sellele, et Eesti rahvas ootab meilt otsust, et meie riigipea valimine oleks otsene. Ma tänan tähelepanu eest!

Juhataja

Suur tänu! Lugupeetud kolleegid! Meil on meeldiv võimalus kuulata veel mitmeid kõnelejaid ja sõnavõtjaid, sest küsimus on tõesti väga segane ja me ei ole saanud seda omale selgeks rääkida. Kui me siiski peame võimalikuks, siis järgneks veel kaks kõnet – härra Kaselt ja härra Kamalt – ja sõnavõtnud härra Leissonilt, härra Vahtrelt, härra Adamsilt, proua Lauristinilt, härra Raigilt, härra Tarandilt, proua Hännilt ja proua Endrelt. Palun, kas me saame sellega piirduda? Me oleme kokku leppinud, et viimasena saab kõneks sõna härra Kama ja viimane sõnavõtt kohalt on proua Endrelt. Palun sellest kinni pidada! Kallid kolleegid, ma palun teie nimel assamblee eksperti härra Jaan Krossi, et ta ütleks pärast meie mõtteavaldusi ka oma seisukohad, motiivid. Kuulame ka need ära. Aga nüüd siis kõned. Härra Kask, palun!

P. Kask

Kallid kolleegid! Härra eesistuja ironiseeris natuke, öeldes, et asi on väga segane ja on vaja paljusid kõnelejaid kuulata. Tegelikult asi ongi võrdlemisi segane, eriti kui lugeda kirjandust, ajakirjandust sel teemal. Kasutatakse väga palju demagoogilisi argumente ja isegi praeguse skeemi kaitseks kasutatakse valeargumente, tähendab selliseid argumente, mida tegelikult kasutada ei tohiks, mis tegelikult viivad mõtte hoopis mujale.

Miks on parlamentaarmudel nii populaarne ja miks eksperdid soovivad seda arenevatele

demokraatiatele? Sellepärast, et tema põhiskeem on kõige lihtsam. Valijate poolt valitakse ainult üks organ. See presidentaalskeem, kus lisaks parlamendile valitakse veel president, on keerulisem. See sisaldab sisemise konflikti tekkimise allika, mida lahendada on väga keeruline. Väga keeruliste sätetega on võimalik seda konflikti küll leevendada ja sätestada mitmesuguseid konflikti lahendamise teid, aga põhimõtteliselt on konflikt parlamendi ja presidendi vahel üks neid tegureid, mis paljud presidentaal-demokraatlikud süsteemid hauda on viinud.

Nüüd Eesti kohta. Järgnevad kümme aastat, vähemalt kümme aastat, on meile majanduslikult väga rasked. On vaja teha väga palju otsuseid kiirustades ja suur osa nendest otsustest on ebapopulaarsed. Me kõik teame, kuidas ülemnõukogu maine käib tasapisi alla, ehkki objektiivselt võttes on selle pooleteise aasta jooksul, mis ülemnõukogu on tegutsenud, saavutatud ju väga palju. Järgnevate aastate jooksul saavutusi ette näha peaaegu ei ole ja see maine allakäik jätkub. See on prognoositav ja seda on väga raske ära hoida. Kui me loome endale rahva poolt valitud presidendi, siis võimalus, et see president oma maine poolest kaugelt ületab parlamendi, on enam kui tõenäoline. Tõenäosus, et president mingisuguses väga tähtsas poliitilises küsimuses läheb konflikti parlamendiga, on ka väga suur ja järelikult tõenäosus, et selle konflikti tagajärjel üleüldse parlament kui selline seljatatatakse, on liiga tõsine asi, et sellega riskida või selles osas järele anda.

Ma olen kuulnud väga palju ähvardusi mitte ainult meie eelnõu hääletamise kohta, aga ka varasemast ajast, küll referendum boikoteerimise, küll valimiste boikoteerimise kohta, aga need ähvardused on jäänud ähvardusteks. Ma ei kardaks neid argumente. See, et rahvas tahaks ise presidenti valida, on ilmselge. Kui küsida rahvalt, kas ta tahab näiteks, et kehtestatakse üksikisiku tulumaks, siis ta vastab ka, et ta ei taha seda. Kes meist tahab maksu maksta? See ei ole küsimus, mida küsitakse rahvalt. Ja presidendi valimine ei ole ka kompetentsuse küsimus. Me valime kohtuniku, vahekohtuniku, küsimus on lihtsalt selles, kas me anname talle rahva mandaadi. Rahva mandaat on väga kiusatuslik asi.

Praegu Ameerika Ühendriikide presidendid pidevalt argumenteerivad ja apelleerivad oma mandaadile, nimetades end ainsaks ametiisikuks kogu Ameerika Ühendriikides, kellel on kogu rahva mandaat. Prantsusmaal otseselt valitav president on neli korda jämedalt rikkunud põhiseadust.

Arvata, et Eestis midagi taolist ei juhtu, muidugi võib. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Härra Kama, palun!

K. Kama

Lugupeetud Põhiseaduse Assamblee! See diskussioon, kas president tuleks valida otse rahva poolt või mitte, on praegu Eestis üldiselt levinud ja ma ei tahaks hakata kordama neid poolt- ja vastuargumente, mida pidevalt esitatakse küll ajakirjanduses, küll ka taolisel teel, nagu rääkis meile härra Kaalep. Aga ma tuletan meelde, et meil on see küsimus olnud siin päevakorras mitu korda. Kõigepealt otsustas assamblee konkureerival hääletusel, et jääb ära võimalus, et presidendi valiks

valijameeste kogu ja jäi alles kaks võimalust, et seda teeb kas parlament või Riigikogu. Järgmine kord tehti kontsapööre ja otsustati, et just nimelt valijameeste kogu on see õige seltskond, kes siis presidendi paika paneb. Ma olen veendunud, et see on kompromiss, mis ei rahulda mitte kedagi. Me peame lahendama küsimuse ikkagi emma või kumma kasuks ja see tähendab, kas rahva või parlamendi kasuks, aga mitte mingil juhul valijameeste kogu kasuks. Kõige tõsisem põhjus, miks me ei tohi minna valijameeste kogu teele, millest härra Käbin juba ükskord rääkis siit puldist, on see, et meie ühiskonnas praegu olemasoleva kokkuleppe põhjal antakse kohalike volikogude valimistel hääleõigus ka mittekodanikele. Kui me moodustame valijameeste kogu nii, nagu ta praegu on põhiseaduse eelnõus kirjutas, siis me laseme sellega mittekodanikud valima presidenti, mis on kindlasti vale samm. Ja seetõttu mina isiklikult pooldan, et presidendi valiks parlament. Ma ei hakka siin kordama kõiki neid vanu argumente. Härra Kaalep pooldas, et presidendi valiks rahvas. Ma teen tungiva ettepaneku, et valitaks nende kahe variandi rahel ja loobutaks valijameeste kogust. Tänan tähelepanu eest!

Juhataja

Tänan, härra Kama! Härra Hallaste, palun!

I. Hallaste

Aitäh, härra juhataja! Lugupeetud kolleegid! Ma mäletan, kuidas ma kaitsesin siin puldis seda seisukohta, et riigivanema peaks valima valijameeste kogu. See on põhimõtteliselt hea lahendus, seda kasutatakse näiteks Saksamaal. Kuid praegu on diskussioonist näha, et seisukoht on väga kergesti rünnatav. Argumente on selle kohta toodud juba hulgaliselt. Ja seetõttu on mul ettepanek toetada Kaido Kama apellatsiooni, et riigivanema valib Riigikogu. Siis me saame kindlalt selle tulemuse, et riigivanem valitakse Eesti Vabariigi kodanike poolt, et saame riigivanema kohe, kui Riigikogu on valitud. Sellele alternatiiviks oleks, et riigivanema valib rahvas. Argumente on esitatud väga palju. Ma jääksin pidama vaid ühe argumendi juures, mida ma olen ka kuskil kuluaarides kuulnud. Ma ei oska praegu viidata. Nimelt, et kõigis Nõukogude Liidust vabanevates vabariikides valib riigipea (presidendi) tavaliselt rahvas. Üldrahvalikud valimised on olnud paljudes liiduvabariikides ja loomulikult peaksid sellised valimised leidma aset siis ka Eestis. Kuna meie saatus on olnud palju aastaid samasugune, siis ka meie edasine arengutee peaks olema samasugune. On küllaltki ohtlik samastada Eestit liiduvabariikidega, kes tahavad Nõukogude Liidust vabaneda ja kes ei tea veel isegi, kas nad tahavad jääda Nõukogude Liitu või ei jää. Ja samas on meil lähiajaloost olemas ka kurje näiteid, kuhu selline areng võib edasi viia. Ma tootsin näiteks Gruusia, kus valiti üldrahvalikult president, selleks valiti härra Gamsahurdia, ja nüüd on Gruusia jõudnud kodusõja lävele. Ühiskonnas olnud pinged on võimendunud sedavõrd, et Gruusiat ei võeta mujal maailmas tõsiselt ja tal endal on väga raske oma probleemidega hakkama saada. Nendes Nõukogude Liidu liiduvabariikides, kus presidendid valiti alles mõni nädal tagasi, taolist arengut veel ei ole, kuid kõik

on võimalik. Ma kardan taolist arengut Eesti jaoks ja kardan sellepärast, nii nagu hoiatasid meid väliseksperdid, et rahva poolt valitud president saab niivõrd suure kiusatuse hakata koondama ülisuurt võimu, et konstitutsiooniline konflikt on vaata et vältimatu. Seepärast ma kutsun üles toetama Kaido Kama apellatsiooni ja otsustama, et riigivanema valib Riigikogu. Aitäh!

Juhataja

Täna! Me jätkame tööd kuni poole viieni, siis teeme 20 minutit vaheaega ja pärast seda järgneb veel poolteist tundi tööd, mille järel me lõpetame. Sõna saab härra Lauri Vahtre.

L. Vahtre

Austatud Põhiseaduse Assamblee! Mul on kuri kahtlus, et me püüame olla siiski liiga targad. Kui me seda tõesti oleme, siis me ise ka saame sellest aru, et me oleme väga targad. Aga kui me arvame, et meie oleme targad ja rahvas on rumal, siis on seal see vahe, et rahvas ise ei arva, et ta on rumal.

Rahvas siis arvab, et meie oleme rumalad. Väliseksperdid on ka kahtlemata väga targad, aga nemad ei ole elanud 50 aastat Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis ja nende lahendused kehtivad teistsuguse olukorra jaoks. Meie põhiseadus ei pea kandma endas hetke poliitilisi pinnavirvendusi, aga ta peab arvestama praegust olukorda niipalju, et üleüldse läbi minna.

Mul on hetkel niisugune tunne, et põlvnen isa poolt prohvetitest ja ema poolt sibüllidest, nii et lubage mul öelda, mis juhtub, kui me ei kirjuta põhiseadusesse sisse riigipea otsest valimist. Siis juhtub see, et ülemnõukogu ei pane seda rahvahääletusele ja rahvas kiidab selle heaks, sest vahepeal on tehtud kuu aega väga tugevat propagandat selle eelnõu vastu. Ja nagu kuulsin härra Kaalepi sõnavõttust, leidub palju-palju ausaid inimesi, kes teevad seda propagandat omal käel, ilma mingisuguse mehitamiseta. Tulemus on see, et kui me valime presidendi põhiseaduse järgi otsevalimistel, siis me saame endale põhiseadusliku diktaatori kõige halvemal juhul. Kui me seda sisse ei kirjuta, jääme mingisuguse täiesti arusaamatu kogu juurde, siis visatakse meie eelnõu nurka ja me saame diktaatori niikuinii, ainult et seekord ilma igasuguse põhiseaduseta. Ma leian, et diktaatori oht on palju väiksem kui see oht, et meie eelnõu visatakse nurka ja jätkub arusaamatu absurdne seadusliku olukord, mis võib lõpuks meie rahva hävitada. Ma täna!

J. Adams

Head kolleegid! Minu arust me ei pidanud tegelema päevapoliitikaga. Praegu aga tegeleme ainult päevapoliitikaga ja see on ka ajalehtedes. Minu ees on "Eesti Ekspress", kus härra Uluots tõreleb härra Taagepera, süüdistades teda selles, et härra Taagepera tegeleb assamblees päevapoliitikaga, tegeledes sellega ka ise. Ja praegu võib vaadelda, mis toimub. On selge, et Eestis toimub organiseeritud rünnak, et meie oma esialgset arvamust või seisukohta revideeriksime. Juhul kui me räägime poliitikast, peame küsima, kellele on see kasulik, kes on selle taga. Minule momendil tundub, et me peaksime siiski olema nendest küsimustest natukene üle ja suutma argumenteerida mitte oma tuttava arvamuse või meeleolu järgi.

Ausalt öeldes härra Kaalep näiteks solvas Saksa rahvast, kes täpselt niisuguse totra valijameeste koguga valib omale riigivanema. Nendest asjadest tuleb üle olla ja saada ikkagi aru, et see, kuidas kedagi valida, on tingitud sellest, mida see isik peab tegema, neid asju ei saa lahus vastu võtta. Selles mõttes tundub mulle kõige ratsionaalsem härra Antoni poolt pakutud ettepanek, et see asi võib olla rahvaarutelul. Ma usun siiski, et eesti rahvas on intelligentne ja arusaaja rahvas. Momendil on ta segadusse aetud sellest, et tema ei tea meie töö sisust mitte midagi. Me ei ole sellest ise kirjutanud ja ajakirjanikud ei suuda ka kirjutada. Enamik rahvast arvab, et riigipea ülesanded on antud analoogiliselt Soome või Ameerika omadega. Kui meie tekst on rahva ees ja nad näevad, missugused ülesanded on pandud riigipeale, on mul tunne, et suurem osa sellest erutatusest selles küsimuses langeb ära. Ja sellepärast teeb mind väga õnnetuks selle küsimuse uuesti ülesotsimine täna. Ma teeksin ettepaneku mitte revideerida seda küsimust ja kui asi läheb väga tõsiseks, siis me võime ju lõppkokkuvõttes oma projekti lõpetada mitme variandi sõnastamisega, kui me tahame tõsiselt rääkida rahvaarutelust. Tänan!

Juhataja

Tänan, härra Adams, kuigi me peaksime vist nii kokku leppima, et ühes sõnavõtus ei tohi rohkem kui ühe kolleegi nime nimetada. Kolleeg Adams nimetas nelja, aga olgu. Viimane assamblee liige, kes saab sõna enne, kui me teeme vaheaja, on proua Lauristin. Palun!

M. Lauristin

Aitäh, härra juhataja! Ma tahaksin kõigepealt öelda ühe faktilise märkuse. Väga palju on räägitud rahvast ja rahva arvamusest. Ja siin avaldati seisukoht, et see võib olla tuttavate või niisugune juhuslik arvamus. Samuti on küsitud, kas siis tõesti ei saa tellida uurimust selle kohta, mis rahvas arvab. Ma võin teile öelda, et ühes viimases avaliku arvamuse küsitluses oli see küsimus sees. Me peaksime lihtsalt teadma, et 77% küsitletud eestlastest tahtis valida presidenti otse. Nii et tõepoolest see on nii, et rahvas tahab seda, ja me peame seda teadma.

Teisalt on minu meelest täiesti õigus härra Adamsil, kui ta ütles, et rahvas ei ole saanud praegu meie kaalutlustest õigesti aru, et ei ole olnud võimalik neid asju võrrelda. Ma toetaksin ka seisukohta jätta rahvaaruteluks alternatiivid, sest see annab võimaluse mõlemat seisukohta avalikul arutelul võrrelda, analüüsida ja n.-ö. ratsionaliseerida kogu seda rahva arvamust. Kui me jätame ühe või teise ainult ühe seisukohaga, siis on seda hoopis raskem teha.

Juhataja

Tänan, proua Lauristin! Palun ära kuulata ka üks teade! Palun teie tähelepanu! Teise teematoimkonna esimees härra Rumessen palub oma toimkonnal kohe praegu koguneda saalis tema juurde. Nüüd aga vaheaeg 20 minutit. Me koguneme taas kell 16.50. Vaheaeg.

Vaheaeg

Juhataja

Härra Rumessen, me palusime, et piirduksime viimase sõnavõtjana proua Endrega. Võib-olla on see võimalik. Aga kui te peate võimalikuks ja vajalikuks pärast proua Endre põhjalikku sõnavõttu veel midagi lisada, siis on muidugi iseasi. Härra Tarand, palun!

A. Tarand

Lugupeetud juhataja! Ma pean alguses vabandama, sest ma ei saa päris läbi kolleegide nimesid nimetamata, aga ma püüan seda teha väga lugupidavas kontekstis. Nimelt esimene nimi on Ain Kaalep, keda ma kutsun üles toetama mitte niivõrd selle rahvaga ähvarduse mõttes, aga puhtalt põhimõtte pärast. Rahvas nimelt ei saa hääletamistega otsustada nõndanimetatud teaduslikku laadi tõdesid, aga minu meelest võib ja peab otsustama, kuidas ta tahab elada, sealhulgas, millise presidendi all. Iseäranis sel juhul, kui presidendivõim on nõrk, millega meie demokraatia peaks olema antud põhiseaduse järgi juba küllalt kindlustatud.

Nüüd statistika, millele siin on tuginenud härra Kask ja härra Taagepera – nimedest rohkem ei tule kedagi. Minu arvates ei ole korrektne (ja seda peaksid eriti hästi teadma endised füüsikud, nagu nad mõlemad on) esitada valikuliselt statistilisi andmeid presidentaalsüsteemide ja selle kohta, kuidas nad on mokka läinud. Tegemist on siiski sellise tõega, mis ei tugine ühele kindlale põhjusele, vaid arvesse tulevad ühiskonna üldine laad ja kultuuritraditsioonid ja palju teisi asju. Eriti naljakas näide oli Haiti, mis lõi siin ka vastava oreooli. Presidentaalsüsteemide allakäik ei ole see, mille ees meie praegu seisame meie põhiseaduse olemusele tuginedes. Nii, nagu me peame kasvatama praegu ajakirjandust vigade meetodil, nii on arvatavasti ka see väga tõhus rahva kasvatamise viis, kui nad nüüd mõne viletsa presidendi juhtuvad valima – sel juhul õpivad nad tunduvalt kiiremini kui siis, kui rahvast sellest asjast eemale hoida. Nii et minu üleskutse oleks võtta see hääletusele nii, nagu Kaido Kama pakkus: alternatiiv ilma valijameesteta ehk n.-ö. Kama-Lauristini variant, kas rahvas või parlament. Tänan!

Juhataja

Tänan! Härra Raig, palun!

I. Raig

Tänan! Ma toetan Põhiseaduse Assamblee töö aluseks võetud põhiseaduse projekti koostanud kollektiivi juhi viimase sõnavõtu seisukohti ning ma ei tahaks nende kordamisega teie aega viita. Tahan vaid lisada, et mitte ainult Nõukogude ajal pole olnud võimalust presidenti valida. Ka enne Teist maailmasõda ei valitud teatavasti Eesti Vabariigis presidenti ja ma ei näe põhjust, miks me peaksime nüüd seda presidenti hakkama otse valima, kui toetume sellele järjepidevuse printsiibile. Ma ei nõustu ka ettepanekuga jätta alternatiivvariandid rahvaarutelule antavasse põhiseaduse projekti. See näitaks ühelt poolt meie ebasiirust – me oleme juba vähemalt kaks korda hääletanud selle redaktsiooni poolt, mis meil praegu laual on –, teiselt poolt annaks see tunnistust meie mõjutatavusest päevapoliitikast. Me andsime vastava vande, et me ei lase ennast mõjutada. Selles mõttes me ei

peakski teadma, mida kirjutavad ajalehed. Ja lõpuks jälle rahvaarutelu – me võiksime ju selle küsimuse juurde tagasi tulla, kui see osutub möödapääsmatuks. Nii et ma teen ettepaneku minna kiiremini hääletamise juurde ja üldse selle peatüki puhul hääletada apellatsioonid läbi. Kutsun teid üles sellises mahus enam sõnavõttusid mitte pidama, et me saaksime, nagu öeldakse, kiiremini õhtule. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Proua Hänni!

L. Hänni

Austatud kolleegid! Täna väitlustes on kasutatud argumente prohvetitest kuni teiste riikide põhiseadusteni. Meil oleks vaja pöörduda meie enda, Eesti Vabariigi põhiseaduste poole ja meie enda ajaloo poole. 1920. aasta põhiseaduse § 35 ütleb: "Rahva esindajana teostab riigi seadusandlikku võimu Riigikogu." Oli selge, kellele andis rahvas oma mandaadi. 1934. aasta Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise seaduses (paragrahvi numbrit ma ei tea) oli kirjas järgmine mõte: "Rahva esindajana teostab riigi kõrgemat valitsusvõimu riigivanem." Rahvas jagas oma mandaadi kahe organi vahel ja me kõik teame, mis sellele järgnes, kellele võim üle läks. See, et on võimalik põhiseadusesse programmeerida sisse konflikt, kui ei ole selge, kellele läheb rahva mandaat, on täiesti tõsine asi ja seetõttu on ka Põhiseaduse Assambleel vaja oma otsust väga-väga kaaluda. Selge on see, et me võime minna ja peame minema vastuvoolu juhul, kui me tahame sellist konflikti vältida. See nõuab meilt vaprust, aga ma arvan, et kui me oleme sisemiselt veendunud oma valikus ja hoolime Eesti demokraatlikust arengust, peaks meil ka seda vaprust jätkuma. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Proua Endre, palun!

S. Endre

Austatud eesistuja! Lugupeetud kolleegid! Härra eesistuja ütles seda teemat sisse juhatades iseloomustuseks, et asi selles valdkonnas on Põhiseaduse Assamblees segane. Minu arvates on asi segane üldse terves Eestis ja üheks põhjuseks on see, et rahval puudub informatsioon ja ülevaade mitte ainult assamblee tööst, vaid üleüldse kõigest. Ja seda põhjustab omakorda asjaolu, et teatud inimestel, kes praegu tegutsevad võimustruktuurides juhtivatel kohtadel, on tekkinud nähtavasti ka härrandlik suhtumine meie rahvasse, mis omakorda minu meelest on põhjuseks või õieti väljanäitajaks, et sotsialistlik meelelaad Eestis jätkub. Kuna nimesid ei maksa nimetada – nii soovitati –, siis ma ütleksin, et isik, kes sellel teemal kõigepealt esines, esitas väga selge argumentatsiooni, miks presidendi peab valima rahvas. Muidugi, samas leidub meie kogus isikuid, kelle sõnavõttudest võiks järeldada, et kõige parem oleks see, kui rahvast üldse polegi.

Juhataja

Proua Endre, võib-olla on parem, kui te tulete pulti, sest ma tõesti ei tea, miks sellised tehnilised

rikked süsteemis on. Ma väga vabandan, ja kui on võimalik, palun kanda see ettekanne ette puldist. Ma palun, et proua Endre peaks ettekande uuesti, sest mikrofonist oli üsna halvasti kuulda. Palun tähelepanu! Palun, proua Endre!

S. Endre

Austatud eesistuja! Lugupeetud kolleegid! Härra eesistuja ütles seda teemat sisse juhatahes, et asi selles valdkonnas on Põhiseaduse Assamblees segane. Minu arvates on asi segane mitte ainult selles valdkonnas, vaid väga paljude probleemide puhul terves Eestis. Paratamatult mõjustab see meie siinset tegevust ja meie mõtteid ja segasuse üheks põhjuseks on see, et rahval puudub informatsioon ja ülevaade mitte ainult meie assamblee tegevusest, vaid üldse praegusest olukorrast Eestis. Ja põhjuseks võib olla asjaolu, et teatud inimestel, kes tegutsevad praegustes võimustruktuurides juhtivatel ametikohtadel, näib olevat tekkinud härrandlik suhtumine rahvasse, mis omakorda näitab, et praegustes oludes jätkub Eestis sotsialistlik meelelaad. Härra Kaalep, kes selle teema apellatsiooni esitajana sisse juhatas, esitas minu meelest väga segase argumentatsiooni, miks peaks presidenti valima rahvas. Muidugi ka siinsamas saalis leidub inimesi, kelle sõnavõttudest võib teha järelduse, et kõige parem oleks see, kui rahvast üldse ei olekski, kui saaks tegutseda ilma rahvata.

Samas, kui me hääletame selle paragrahvi läbi, on see üks väheseid küsimusi, milles on tõepoolest sees tundelisuse moment ja see ei ole üldsegi halb, et ta on. Minu meelest on väga tähelepanuväärne meie eelmise või ühe eelmistest hääletustest tagajärg, kui assamblee 27 häälega hääletas meid ja põhiseaduse väljapoole Tartu rahulepingu aega ja ruumi. Hakates hääletama, kas rahvas peab valima presidenti või mitte, on see ühtlasi ka selle hääletus, kas me tegutseme väljaspool seda aega ja ruumi, kus elab antud hetkel eesti rahvas või Eesti Vabariigi kodanikkond. Ja võib-olla tasub siin ka meelde tuletada esimest päeva, kui me siin koos istusime ja kui me pühalikult lugesime seda teksti ja pidasime silmas, et me seisame silmitsi oma südametunnistuse ja ajalooa. Samas ei saa muidugi jätta tähele panemata asjaolu, et raske on seda valikut teha teatavatel põhjustel, millele mõnedki eelmised sõnavõtjad on viidanud.

Lähtudes sellest, et härra Rumessen võttis oma sõnavõtu tagasi, kuid samas mõjutas mind kohapealt ütlemata välja tema mõtteid, lubatagu mul seda teha oma sõnavõtu lõpus. Et me saaks üle sellest keerulisest momendist ja et me saaks igäüks seista rahulikult silmitsi oma südametunnistusega, tundub mõistlik olevat järgmine ettepanek: anname rahvale endale võimaluse valida ja pakume välja kaks alternatiivi. Las rahvas ise otsustab rahvaarutelul, kui ta selle põhiseaduse projekti meie käest saab, kas presidendi peaks valima Riigikogu või peaks selle valima rahvas. Las rahvas siis ütleb, kumba varianti eelistada. Täna tähelepanu eest!

Juhataja

Suur tänu! Härra Rumessen, kõigest hoolimata on mul tunne, et teil on vaja midagi öelda. Ma mõistsin proua Endret küll niimoodi, et ta ütles ära ka teie mõtted, aga teie nimi on siin kirjas. Palun!

V. Rumessen

Lugupeetud juhataja! Ma ainult täiendaksin seda. Et sellest küsimusest praegu üle saada, võib-olla me ei peakski seda täna hääletama. Me saaksime enne veel kord seista silmitsi oma südametunnistusega, nagu väljendus proua Endre, ja viiksime selle hääletuse läbi kõige viimasel istungil, olgu see siis järgmisel nädalavahetusel või 20. detsembril, nagu oli juttu juhatuses. See oleks mõistlikum. Ja tõepoolest, kui rahvaarutelule jätta kaks alternatiivi, siis on meil kohustus selgitada rahvale mõlema variandi eeliseid ja tagamaid. Kui me jätame ühe, siis peavad Põhiseaduse Assamblee liikmed hakkama kaitsma ennast. Me otsustaksime selle küsimuse lõplikult võib-olla pärast seda, kui rahvas on selle läbi hääletanud. Ma teeksin ettepaneku täna seda hääletust mitte läbi viia. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Ma loodan, et härra Fjuk on tõepoolest viimane sõnavõtja. Palun!

I. Fjuk

Lugupeetud juhataja! Siin on toodud analoogiaid Euroopa demokraatlike riikidega, kus on üldiselt eelistatud, et rahvas ei vali riigipead otse, ja selle vastu on väidetud, et kõik sellised analoogiad Eesti keskkonda ei sobi, sest need riigid on ju silmapaistvalt tugeva erakonnasüsteemiga riigid. Kuna meil ei ole väljakujunenud erakondi, siis järelikult me ei saa võtta aluseks ka erakonnaprintsiipi, millele tugineb Riigikogu poliitiline süsteem, parlamentaarne süsteem. Sellepärast me just nagu peaksime rohkem eelistama ühte isikut ja ka presidendi peaks valima rahvas. Olen kindel, et selline loogika viib suisa kraavi. Järeldus sellest diagnoosist peaks olema just vastupidine: kui meil ei ole erakonnad veel välja kujunenud, kui ühiskonnas ei ole poliitilisi garantiisid, mis tagaksid, et demokraatia ei kao ega asendu millegi muu, mõne sobivama vormiga, siis tuleb just piirata ja takistada võimu minekut ühe isiku kätte.

Ma arvan, et me oleme paratamatult kuskil seal, kus oli Eesti Vabariik 1920. aastal, ja see valik, mis siis tehti, oli tõenäoliselt raske. Demokraatia on üldse nähtavalt küllaltki ebaefektiivne, tülikas ja väga kulukas, aga see on ka ainuke viis, kuidas demokraatiasse jõuda. Seetõttu on asi märksa tõsisem kui südametunnistuse küsimus. Siin on muidugi ka informeerimatust: rahvale on selgitamata, kes on valijamehed. Tuleb selgitada, et valijamehed ongi omavalitsuse poolt mandaadi saanud rahva usaldusmehed, kes ei ole mingi klikk ega nomenklatuurne esindus. Nii et see asi on tõesti väga tõsine riiklik küsimus ja emotsioonidest tuleb riikliku staatuse küsimusi puudutavate otsuste puhul olla võimalikult kaugel. Vaevalt meil õnnestub Riigikogus lähema 5–10 aasta jooksul võtta vastu ühtegi populaarset otsust. Nad on põhiliselt kõik ebapopulaarsed, nii et jõudu teile, poliitikud, nii tänased kui ka homsed. Suur tänu!

Juhataja

Suur tänu! Käsi on püsti härra Kaalepil. Palun, protestiks on sõna härra Kaalepil!

A. Kaalep

Ma protestin Ignar Fjuki argumentatsiooni vastu. Euroopa 18 demokraatlikust riigist on ainult ühes vabariigis valijameeste kaudu valimine, s. o. Saksamaa, ja ainult ühes on valimine parlamendis, s. o. Itaalia. Seitsmes demokraatlikus Euroopa vabariigis valitakse riigipea, president otse. Minu poolt kõik.

Juhataja

Suur tänu! Ma olen tänulik nendele kolleegidele, kes ei esita protesti väidete suhtes, mida üks või teine kolleeg on täna esitanud ja mis ehk nende arvates pole õiged. Juhatus on siiski seisukohal, et oma seisukohta nii kõnelejate kui ka võistlevate ideede suhtes on võimalik väljendada hääletamise kaudu. Palun, kas meil on võimalik hääletada härra Kaalepi ja härra Kama apellatsiooni?

V. Rumessen

Kas minu ettepanekut täna mitte hääletada ei saa arvestada? Ma ei saa praegu aru, mis põhjusel seda ei saa arvestada. Aitäh!

Juhataja

Me leppisime kokku, et täna on päevakorras alternatiivide ja apellatsioonide hääletamine. Juhatus püüabki seda teha. Kui mitmed assamblee liikmed on aga seisukohal, et mõned apellatsioonid on sellised, mida me täna ei hääleta, kuigi järgmisel nädalal me soovime kolmandat lugemist üldse lõpetada, siis võib-olla on mõistlik meil hääletada, kas me hääletame. Kui nõutakse sellist manipulatsiooni, siis viime selle läbi.

Ü. Aaskivi

Lugupeetud juhataja! Lugupeetud kolleegid! Niisuguse hääletamise puhul on vaja lõpuks endale teadvustada, et ühe või teise alternatiivi hääletuse tulemus tingib teksti muudatusi, mida toimkonnad peavad siis uuesti üle vaatama. Seepärast ei saa lõpphääletust ühitada veel mõnede alternatiivide läbihääletamisega. Aitäh!

Juhataja

Kas me alustame uut vooru või on härra Kamal midagi öelda protseduuri kohta?

K. Kama

Ma protestin küsimuse niisuguse hääletusele paneku. Me oleme oma tööga lõpusirgel ja peame täna ja homme hääletama läbi kõik küsimused, mis puudutavad põhiseaduse eelnõu.

Juhataja

Kas on võimalik, et me saavutame saalis siiski konsensuse ja tegeleme täna ja homme kõigi apellatsioonidega, nagu me kokku leppisime, valimata välja neid apellatsioone, mis ühel, teisel või kolmandal põhjusel tuleks ei tea kuhu edasi lükata? Järgmisel nädalal me püüame ju kolmanda lugemise lõpetada. Härra Rumessen, ega juhatus ei käitu väga ebademokraatlikult?

V. Rumessen

Aitäh, lugupeetud juhatus! Ma arvan, et meie valitud juhatus käitub kõige demokraatlikumalt,

pälvides kogu assamblee usalduse. Kuid ma tahaksin tähelepanu juhtida sellele, et kui me täna hääletame läbi riigivanema valimise, siis toob see tõenäoliselt kaasa terve hulga muudatusi apellatsioonide näol juba järgmisel nädalal ja assamblee ei ole selleks ilmselt valmis. Aitäh!

Juhataja

Lugupeetud kolleegid! Reglemendi järgi on töökorralduse küsimused juhatuse otsustada. Me oleme püüdnud juhatuses võtta otsuseid vastu siis, kui me oleme veendunud, et assamblee enamus on samal seisukohal nagu juhatuse. Momendil on juhatusel selline seisukoht, et assamblee enamus pooldab kõigi apellatsioonide hääletamist. Kui kellelgi on sellise lahenduse vastu protest, siis ma palun see esitada. Palun, kas on proteste? Täna, proteste ei ole!

Arutusel olnud küsimuses läheb hääletamisele kaks apellatsiooni. Härra Kaalepi esitatud apellatsiooni sisu on selles, et riigivanema valivad Eesti Vabariigi kodanikud üldisel, ühetaolisel, otsesel ja salajasel hääletamisel. Härra Kama apellatsiooni sisu on järgmine: riigivanema valib Riigikogu, riigivanema valimise korra sätestab seadus. Tuletan meelde, et seni otsustatud tekst on kirjas §-s 55a ja seal on märgitud, et riigivanema valib valimiskogu. Juhatuse otsustas, et hääletamisele lähevad mõlemad apellatsioonid eraldi. Konkureerivat hääletamist kahe või kolme variandi vahel ei tule, vaid nii nagu teiste apellatsioonide puhulgi hääletatakse eraldi härra Kaalepi apellatsiooni ja härra Kama apellatsiooni. Me alustame hääletamist ja teeme kõigepealt kohaloleku kontrolli. Palun kohaloleku kontroll! Kohal on 37 assamblee liiget.

K. Jürgenson

Kas ma sain teist õigesti aru, et hääletamisele lähevad mõlemad apellatsioonid? Juhul kui nüüd kumbki läbi ei lähe, kas siis jääb põhitekst?

Juhataja

Täiesti loogiline. Kas kõigil on selge, mida hääletatakse ja kuidas kujuneb tulemus? Täna! Me alustame.

Kes on selle poolt, et sõnastada § 55a nii, nagu apellatsiooni käigus on esitanud härra Kaalep: "Riigivanema valivad Eesti Vabariigi kodanikud üldisel, ühetaolisel, otsesel ja salajasel hääletusel"? Hääletame. Loevad nii poolt- kui ka vastuhääled. Poolt 14, vastu 23.

Härra Kaalepi apellatsioon on tagasi lükatud ja momendil on veel eelnõus tekst, nagu see on esitatud §-s 55a. Teine apellatsioon samas küsimuses.

Kes on selle poolt, et sõnastada § 55a nii, nagu on ette pannud härra Kama oma apellatsioonis: "Riigivanema valib Riigikogu. Riigivanema valimise korra sätestab seadus"? Kes on selle poolt? Hääletame. Loevad nii poolt- kui ka vastuhääled. Poolt 18, vastu 17.

Vastavalt härra Kama apellatsioonile viiakse § 55a sisse uus tekst: "Riigivanema valib Riigikogu. Riigivanema valimise korra sätestab seadus." Täna! Paragrahvi 56 tekstile on meil esitatud alternatiiv ja ma palun, et proua Hänni seda kommenteeriks.

L. Hänni

Austatud kolleegid! Paragrahvi 56 on lugu keerulisem, sest lisaks alternatiivile on siin ka terve rida apellatsioonid. Kõigepealt peaksime vaatama selle paragrahvi lõiget, kus on apellatsioonid härra Vahtrelt ja härra Adamsilt. Kõigi nende apellatsioonide ja samuti alternatiivide sisuks on määrata tingimused sellele isikule, kes kandideerib Eesti Vabariigi riigipeaks.

Eelnõu praeguse teksti järgi saab riigivanemaks kandideerida isik, kes on 40 aastat vana ja on vähemalt kümme aastat elanud Eestis. Redaktsioonitoimkonna esitatud alternatiivis tehakse ettepanek sätestada lisatingimus, et ta oleks sünnijärgne Eesti kodanik. Nii et kokku saaks kolm tingimust: vanus, elamisaeg ja sünnijärgsus. Saabunud apellatsioonides on ettepanek osa neist tingimustest ära jätta. Härra Vahtre ettepanek seisneb selles, et riigipeakandidaadile ei oleks esitatud vanusetsensust, ja härra Jüri Adams teeb ettepaneku jätta ära paiksustsensust või seda oluliselt vähendada. Nii et lugupeetud kolleegid, meil on, mille vahel valida. Ja ma arvan, et me peame kõiki neid ettepanekuid hakkama ükshaaval otsustama. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Anname kõigepealt sõna apellatsioonide esitajaile. Härra Adams, palun! Kas te ei soovi sõna võtta? Palun!

J. Adams

Lugupeetud kolleegid! Äsja läbiviidud hääletamine põhjustab juba aktsendi muutuse tsensustes, sest mida väiksem on valijakogu, seda vähem olulised on minu arvates tsensused, ja väiksem ta arvatavasti olla ei saa. Minu apellatsioon põhines sellel, et me oleme peaaegu viinud sisse juba tsensuse 40 aastat. See on praeguses maailmapraktikas erakordselt palju. Teine tsensus on kümme aastat elamist Eestis. Ma ütlesin ka seda, millised on need isikute grupid, kelle vastu see tsensus on suunatud ja kes sellest tsensusest võiksid solvuda. Momendil on see kindlasti sihitud ainult ühe isikute grupi, pagulaseestlaste vastu. Ma toon teile niisuguse näite, et Poola presidendi valimistel kandideeris üks Ameerika poolakas. On täiesti selge, et ta ei võitnud loosi, aga Poola riik ja rahvas võitis sellest pretsedendist, Välis-Poola ja Sise-Poola ühtsus ja kõik muud taolised asjad võitsid. Minu apellatsiooni sisuks on, et Eestis elamise aastad ei ole oluline kvalifikatsioonimäär ja ma ei kujuta seda ette, et ükskõik milline valijaskond valiks ebasobiva kandidaadi, olgu see siis Riigikogu, valijameeste kogu või rahvas. Minu ettepanek on loobuda sellest tsensusest üldse või siis viia Eestis elamise aeg miinimumini. Parem oleks sellest üldse loobuda, aga kui mitte, siis rohkem kui kolm aastat ei peaks see olema. Tänan!

L. Vahtre

Lugupeetud kolleegid! Minu ettepanek kattub Jüri Adamsi omaga: jätta ära vanusetsensus. Paistab nii, et ma hääletaksin härra Adamsi ettepaneku poolt ja saaksin siis iseenda jaoks kõige meeldivama lause: "Riigivanemaks võib kandideerida iga Eesti kodanik." See kõlab ka päris uhkelt, ei ole paha

tänapäeva maailmas ja ma ei hakka teid väsitama sellega, kuidas ajaloos on aeg-ajalt üles kerkinud küllaltki noori ja väga võimekaid riigimehi. Nii et jätame selle asja ikkagi rahva otsustada, kelle ta valib. Ma tänan!

I. Hallaste

Härra Adamsil oli täiesti õigus. See, et me hääletasime, et riigivanema valib Riigikogu, võtab ära vajaduse paljude tsensuste järele ja eelkõige vanusetsensuse järele. Samas ma pean aga oluliseks, et säiliks sünnijärgsuse tsensus. See oleks üksainus nõue, et inimene, kes naturalisatsiooni korras on saanud Eesti Vabariigi kodanikuks, ei saaks kandideerida presidendi, riigivanema kohale ka siis mitte, kui näiteks nendel isikutel, kes naturalisatsiooni korras on saanud kodakondsuse, on Riigikogus enamus. Nii et ma teen ettepaneku toetada alternatiivi, mis on lisatud põhiseaduse teksti ja jätta ära muud tsensused. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu, kuid ma selgitan assamblee liikmetele, et ükski apellatsioonide esitajatest ei ole oma apellatsiooni tagasi võtnud. Või siis olen ma kas härra Vahtret, härra Adamsit või härra Hallastet valesti mõistnud? Palun, härra Fjuk!

I. Fjuk

Lugupeetud juhataja! Ma teeksin lühidalt. Toetan neid argumente, mida esitasid härrad Adams ja Vahtre, ja ka seda, mida ütles härra Hallaste. Minu meelest on sünnijärgsus vajalik ja piisav tingimus, kuigi mitte sel põhjusel, mida nimetas härra Hallaste, sest Eesti Vabariigi kodanikul võib sündida ka väljaspool Eestit laps, kellest võib sirguda president. Alati ei pea see olema seotud naturalisatsiooniga. Aga sellele vaatamata on Eestimaa ja isamaa koos riigipeaga olnud minu jaoks võib-olla küll müstiline, kuid vajalik juba sünnist saadik. Mis teha, kui me oleme siin elanud.

Juhataja

Kui kolleegid on nõus, siis me võiksime oma sõnavõttud ammendada härra Ivar Raigi sõnavõttuga. Tänan! Sõna saab härra Runnel.

H. Runnel

Austatud juhataja! Kas tohib paluda konkreetselt nõu kahe keelemehe, Ain Kaalepi ja Jaan Krossi käest? Asi on sünnijärgse kodaniku mõiste sisseviimises. Mul on küsimus, kas sünnijärgne on õigem kui sünnipärane, sest sünnitamisega seoses on kasutamisel sõna "päramised".

Juhataja

Aitäh ettepanekute eest! Härra Kask, palun!

P. Kask

Austatud härra juhataja! Kallid kolleegid! Ma küsitlesin kõiki neljanda toimkonna kohalviibivaid liikmeid ja kõik on üksmeelselt selle poolt, et § 56 tuleks pärast Kaido Kama apellatsiooni vastuvõtmist üldse välja jätta. Kui Riigikogu valib, ei ole tsensusi vaja. Tänan!

I. Raig

Ma lisaksin härra Kase põhjendusele veel paar motiivi. Härra Kama esitatud ja meie poolt vastu võetud uues redaktsioonis on öeldud, et Riigikogu valib vastava valimisseaduse alusel, mistõttu me võime kõik need tsensused ja piirangud panna sellesse seadusesse, kui vaja on. Põhiseaduses ei ole neid tõepoolest enam vaja sisse jätta. Ja teine motiiv on see, millele kutsus üles härra Adams: teha põhiseadus lühemaks. Tänan!

Juhataja

Tänan! Neljandalt toimkonnalt on laekunud apellatsioon, mille sisu on selles, et pärast härra Kama apellatsiooni vastuvõtmist jätta välja § 56 tervikuna. Ka mitmed sõnavõtjad tegid sellesisulisi ettepanekuid. Kuid olukord on endiselt selline, et ei härra Hallaste, härra Vahtre ega härra Adamsi ole oma apellatsioone tagasi võtnud. Sellega, et härra Adams neljanda toimkonna liikmena on seisukohal, et § 56 tervikuna välja jätta, ei võta ta tagasi oma apellatsiooni. Võib-olla keegi kolleegidest siiski soovib oma apellatsiooni tagasi võtta? Ei. Meil on järjekordselt meeldiv võimalus valida väga paljude variantide vahel. Kui te lubate, siis talitaksin sellisel kombel, et paneksin esimesena hääletamisele neljanda toimkonna ettepaneku jätta § 56 tervikuna välja. Kui selline ettepanek leiab toetust, siis ei ole härrade Hallaste, Vahtre ja Adamsi apellatsioonidel mõtet. Härra Adams, palun!

J. Adams

Ma palun juhatajal täiendada oma ettepanekut umbes järgmise mõttega: kui lugupeetud assamblee järjekordselt mõtleb ümber riigipea valimise meetodi, siis kaasneb sellega automaatselt vastava paragrahvi taastamine.

Juhataja

Küllap see nii ongi. Ma selgitan veel kord: neljanda toimkonna ettepanek on seotud sellega, et assamblee otsustas rahuldada härra Kama apellatsiooni. Loomulikult tuleb meil paljude variantide juurde tagasi tulla, kui me pärast kolmanda lugemise lõpetamist eksperdiarvamusi või rahva arvamusi arvestades ringi otsustame. Ma kasutan võimalust ja tunnistan kõigi kolleegide, eriti aga härra Krossi ees seda, et mitte ainult meie, vaid kindlasti ka mina läksin riigivanema valimise küsimuses sedavõrd elevile, et unustasin hoopistükkis oma lubaduse härra Krossile sõna pakkuda, tegemaks õiget otsust. Ma usun, et härra Kross on mulle tänulik, sest nüüd on tal meeldiv võimalus öelda pärast seda, kui rahvas on oma sõna öelnud, millise lahendi oleks pidanud täna valima assamblee. Vabandan härra Krossi ja kolleegide ees! Vahepeal on ennast sõnavõtjana registreerinud härra Talve.

J. K. Talve

Lugupeetud kolleegid! Ma juhiksin tähelepanu sellele, et härra Kama ettepaneku vastuvõtmisele, mille järgi riigivanema valib Riigikogu, ei järgne automaatselt see, et kaoks kandidaatide ülesseadmise õigus ja selle määratlemine. Kusagil pole ju öeldud, et ainult Riigikogu liikmed oleksid

õigustatud kandidaati üles seadma. See õigus võib olla teistel ka. Tänan!

Juhataja

Proua Aaskivil on protest. Palun!

Ü. Aaskivi

Lugupeetud juhataja ja kolleegid! Nüüd ongi olukord, kus ühe hääletuse tulemus muudab tegelikult väljatöötatud süsteemi, ja ma arvan, et praegu oleks küll targem teha see hääletus homme. Neljas toimikond saaks kokku tulla ja olukorda arutada, sest siin on ju hoopis rohkem küsimusi, näiteks kas riigivanem peab olema Riigikogu liige või võib ta olla ka väljastpoolt seda. Need on kõik küsimused, mis tulenevad eelmise hääletuse tulemustest, ja selles suhtes ei ole meil toimikonnas seisukohta.

Aitäh!

Juhataja

Lugupeetud kolleegid! Kõige targem, mida me teha saame, on planeerida järgnevat tööd nii, et katsume lõpetada kell kuus, sest on ilmnenud huvitav seaduspärasus: mida pimedamaks läheb väljas, seda põhjalikumad me oma töös oleme. Ma kinnitan teile, et juhatus juhindub härra Peet Kase poolt alla kirjutatud neljanda toimikonna apellatsioonist. Neljanda toimikonna apellatsioon seisneb selles, et pärast Kaido Kama apellatsiooni vastuvõtmist § 56 tervikuna välja jätta.

I. Hallaste

Kahjuks ma olen sunnitud protesteerima. Kuna me ei ole pärast Kaido Kama apellatsiooni vastuvõtmist oma töös vahet teinud, siis pole neljas toimikond saanud kokku tulla, et seda küsimust arutada ja sellist apellatsiooni esitada. Meie töö, niipea kui me hakkame muutma juhatuses kokkulepitud korda, kipub muutuma väga segaseks. Ma palun hääletada läbi ikkagi need apellatsioonid, kas riigivanemakandidaadile seatakse piiranguid või ei seata. Esimene nõue on sünnijärgsus, s. t. ta peaks olema sündinud Eesti Vabariigi kodanikuna. Teine küsimus oli, kas võtta maha praegu põhitekstis olev 40 aasta vanusetsensus, ja kolmas küsimus, kas võtta maha paiksustsensus, mida pakkus härra Adams. Aitäh!

Juhataja

Kui kolleegid on nõus, siis teeme nii: hääletame eraldi läbi Lauri Vahtre, Jüri Adamsi ja Illar Hallaste sisuliselt kattuvad, vormiliselt aga alternatiivina esitatud variandid. Neljanda toimikonna nimel härra Peet Kase poolt esitatud apellatsioon tuleks ilmselt praegu toimikonnale tagastada ja meil on ehk meeldiv võimalus käsitleda seda homme. Härra Jürgenson, palun!

K. Jürgenson

Aitäh! Ma tahaksin öelda sedasama, mis Illar Hallaste protesti korras ära ütles. Minu meelest valijameeste kogu ja Riigikogu poolt riigivanema valimine ei ole niivõrd erinevad asjad, et sellest tuleneks selle paragrahvi väljajätmine. Küll võib sellest tõesti tuleneda elamis- ja vanusetsensuse ärajätmine, aga sünnijärgsus, mida härra Hallaste välja pakub, peaks sinna sisse jääma.

Juhataja

Suur tänu!

I. Raig

Kõigepealt ma tahaksin härra Hallastele öelda, et kõik on seaduspärane, kui härra Kask esitas apellatsiooni. Kõik saalis viibinud toimkonna liikmed andsid allkirja selle kohta, et nad on nõus just sellise ettepanekuga, nagu esitas härra Kask. Seda võiks ehk nimetada välknõupidamiseks plenaaristungil ajal. Ja teine asi: võeti vastu härra Kama apellatsioon, kus on kirjas, et riigivanema valib vastava seaduse alusel Riigivolikogu. See seadus peaks sätestama kõik need mõtted, mis praegu sisalduvad §-s 56, mistõttu ma teeksin uuesti ettepaneku panna hääletamisele § 56 väljajätmine, sest § 55 uue redaktsiooni ja § 56 vahel on loogiline seos. Tänan!

Juhataja

Tänan, härra Raig! Juhatus otsustas alustada hääletamist. Kohaloleku kontroll. Kohal on 36 assamblee liiget. Paragrahvi 56 kohta on laekunud kolm apellatsiooni, millest ühte on arvestatud alternatiivina, s. o. härra Hallaste ettepanek. Täna istungi ajal laekus veel neljandalt toimkonnalt apellatsioon, mille sisu oli § 56 välja jätta. Kõiki neid ettepanekuid on arutatud ja selgitatud. Me asume neid hääletama.

Kes on selle poolt, et vastavalt § 56 alternatiivile sõnastada § 56 esimene lause järgmiselt:

"Riigivanemaks võib kandideerida iga sünnijärgne Eesti kodanik", edasi läheb teksti järgi?

Hääletame. Loevad nii poolt- kui ka vastuhääled. 19 poolthäält, 4 vastu.

Assamblee otsustas täiendada § 56 teksti mõttega, et riigivanemaks võib kandideerida vaid see, kes on sünnijärgselt Eesti kodanik.

Teisena panen hääletamisele härra Lauri Vahtre poolt apellatsiooni korras esitatud põhimõtte, et §-s 56 esitatud tsensusustest jääks välja vanusetsensus.

Kes on selle poolt, et vastavalt härra Lauri Vahtre apellatsioonile jätta §-st 56 välja vanusetsensus?

Hääletame. 18 poolt, 7 vastu.

Assamblee otsustas, et §-st 56 jääb välja vanusetsensus, nii nagu tegi ettepaneku härra Lauri Vahtre.

Ja kolmandaks, kes on selle poolt, et jätta §-st 56 välja paiksustsensus, nagu on apellatsiooni korras teinud ettepaneku härra Adams? Härra Adamsil on käsi püsti. Palun, härra Adams!

J. Adams

Minu ettepanek oli kaheosaline, sellepärast on vaja ka kahte hääletust. Ma palun panna kõigepealt hääletamisele, et jätta välja paiksustsensus. Juhul kui see ei peaks läbi minema, siis teise osana hääletada paiksustsensuse vähendamist kolme aasta peale (praegu on kümme). Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Kordan küsimust. Kes on selle poolt, et vastavalt härra Adamsi apellatsioonile jätta §-st 56 välja paiksustsensus? Hääletame. 24 poolthäält, 5 vastuhäält.

Assamblee otsustas, et §-st 56 on välja arvatud paiksustsensus. Härra Adamsi protesti ma mõistsin nii, et kui assamblee võtab vastu sellise otsuse, nagu me praegu tegime, siis teist poolt apellatsioonist ei hääletata. Kas on nii? Tänan! Härra Peet Kask, osa assamblee liikmeid vaidlustas neljanda toimkonna poolt esitatud apellatsiooni hääletamise täna praegu siin. Mis me teeme? Palun, sõna on härra Peet Kasele!

P. Kask

Ma rahustan protesteerijaid, et me võiksime selle juurde homme tagasi pöörduda, kui vahepeal saab korralikult koosolekut pidada. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Juhatus annab esitatud apellatsiooni praegu Peet Kasele tagasi. Lugupeetud kolleegid, juhatus otsustas teid ehmatada sellega, et lõpetada tänaseks assamblee töö, sest meil on meeldiv võimalus jätkata puhununa ja heas meeleolus homme hommikul kell 10.

Ma palun veel tähelepanu teadeannete ärakuulamiseks! Homme hommikul saab esimese korruse sööklast kella poole kümnest alates kohvi ja võileibu. Kirjas on kohv, nii et kui kellelegi antakse kohvi asemel teed, siis on mõistlik teha üks suur skandaal. Ma pakun kõigile tematoimkondade juhtidele sõna ja esimesena härra Kasele, kes soovis kokku võtta toimkonda. Härra Kask, palun!

P. Kask

Ma palun kõiki neljanda toimkonna liikmeid jääda praegu kohe korraks saali.

J. Rätsep

Ma paluksin kuuenda toimkonna liikmetel jääda saali tagumisse ossa, et natuke aru pidada.

Juhataja

Tänan! Härra Jürgenson!

K. Jürgenson

Paluksin seitsmendal toimkonnal samuti jääda siia saali, kohta, kus mõnda toimkonda juba ees ei ole.

Juhataja

Tänan! Härra Hallaste!

I. Hallaste

Ma paluksin kolmanda toimkonna liikmetel homme kell 9 hommikul koguneda ruumi nr. 111.

Juhataja

Tänan! Proua Hänni!

L. Hänni

Mul on palve redaktsioonitoimkonna liikmetele ka korraks koguneda saalis, et pidada aru edasise töökorralduse üle.

Juhataja

Aitäh kõigile kolleegidele! Tänapäevane istung on lõppenud. Me kohtume homme kell 10 samas ruumis.

Kohtumiseni!

PÕHISEADUSLIKU ASSAMBLEE ÜHEKSATEISTKÜMNES ISTUNG (jätkub)

7. detsember 1991

Juhataja

Tere hommikust, lugupeetud kolleegid! Palun istuge oma kohtadele ja viime läbi kohaloleku kontrolli! Kohal on 18, ja seda vaatamata rasketele ilmastikuoludele, nagu need parasjagu väljas on. Me jätkame täna tööd sealt, kus eile õhtul lõpetasime. Võib-olla on kõige õigem, kui ma loen teile veel kord ette neljanda toimkonna apellatsiooni: "Pärast Kaido Kama apellatsiooni vastuvõtmist riigivanema valimise subjekti kohta teeb neljas toimkond ettepaneku välja jätta § 56 tervikuna. Toimkonna otsus 6. detsembrist k. a. Esimees Peet Kask." Ma pakun selles küsimuses kõigepealt sõna härra Kasele, palun!

P. Kask

Austatud härra spiiker! Eile me mäletatavasti tegime ühe võrdlemisi suure kontseptsioonilise muudatuse. Napilt küll, aga häältega 18 : 17 läks läbi Kaido Kama apellatsioon, mille kohaselt § 57 on nüüd sõnastatud järgmiselt: "Riigivanema valib Riigikogu. Riigivanema valimise kord sätestatakse seadusega." Neljas toimkond, kes riigivanema teemadega tegeleb, leidis, et pärast selle apellatsiooni läbiminekut ei ole põhiseaduses tarvis sätestada enam mitte midagi riigivanema tsensuste kohta. Riigikogu on küllaltki kompaktne ja kompetentne kogu, et ise otsustada, keda vastavalt seadusele valida riigivanemaks. Selle, kuidas riigivanemat valitakse, sätestab seadus. Lisada võib vahest veel niipalju, et parlamentaarsüsteemis on kõige võimukam mees peaminister ja mitte riigi president. Peaministril mingeid tsensusi niikuinii ei ole, võrdlemisi ebaloogiline oleks siis sättida tsensusi riigivanemale.

Eile hääletati apellatsioone senise § 56 kohta. Üks neist läks läbi: lisada, et riigivanem peab olema sünnijärgne kodanik. Samuti võeti ära mitmesuguseid tsensusi. Praegu ongi jäänud ainsaks tingimuseks "sünnijärgne kodanik". Ma arvan aga, et see on kogu asjas kõige üleliigsem. Hääletamise eel me ei saanud sellele küsimusele üldse keskenduda, seda varjutasid muud asjad. Kui sünnijärgsuse põhimõtet kaitsti, siis viidati näiteks USA põhiseadusele, aga sünnijärgsuse printsiipi mõistetakse XX sajandi lõpul siiski natuke teisiti kui kaks sajandit tagasi. Teiseks on selle rakendamine parlamentaarsüsteemi presidendi valimistel hoopis teine asi kui USA presidendi valimistel, kes on mitte ainult vormiline riigipea, vaid ka tegelik valitsuse juht. Seega neljas toimkond arvab, et § 56 on täiesti üleaarne. Kui neid tsensusi riigivanema kohta on vaja, siis võib need sätestada vastava seadusega. Tänan!

Juhataja

Härra Kask, palun veel üks hetk! Nimelt on § 56 kahelõikeline ja teise lõike tekstist, mis ütleb, et

kandidaatide ülesseadmise õigus on ühel viiendikul valimiskogu liikmetest või 10 000 hääleõiguslikul kodanikul, juttu ei olnud. Kas neljas toimkond soovib midagi öelda teise lõike kohta?

P. Kask

Jah, teine lõige on eriti see osa paragrahvist, mida tuleks vaadelda koos eelmise kontseptsiooniga, kui riigivanemat valis valijameeste kogu. Kui teda valib Riigikogu, siis ei ole kandidaatide ülesseadmise protsess nii tähtis, et seda peaks sätestama põhiseadusega. Seda võib sätestada kas või näiteks Riigikogu reglemendiga. Küsimus, kas anda see õigus igale Riigikogu liikmele või näiteks ühele viiendikule Riigikogu koosseisust, ei ole minu arvates väga oluline. Tegemist on umbes 100-liikmelise parlamendiga ja kui seal ka esitatakse natuke rohkem kandidaate, kui oleks ökonoomne, siis seda ajaraiskamist nende ülearuste kandidaatide peale on väga vähe. Igal juhul ei arva neljas toimkond, et selliseid küsimusi oleks vaja ankurdada põhiseadusega. Kõik need küsimused on seaduse küsimused. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Kas härradel Hallastel ja Kamal on küsimused või sõnavõttud? Küsimused. Härra Hallaste, palun!

I. Hallaste

Lugupeetud ettekandja! Millisesse paragrahvi läheks meil eile hääletega 19 : 4 sissehääletatud põhimõte, et riigivanemaks saab kandideerida sünnijärgne kodanik? Või on teie apellatsioon suunatud sellele, et ümber hääletada eilne hääletus? Kui see ümberhääletamine ei õnnestu, kas saab siis sünnijärgsuse põhimõtte ühendada mingi teise paragrahviga? Aitäh!

P. Kask

Mina väidan, et eile läbihääletatud apellatsioon, nagu ka apellatsiooni esitamine, baseerub hoopis teisel kontseptsioonil kui see, mis praegu on jäänud. Seda, et riigivanemakandidaat peaks olema sünnijärgne kodanik, ei ole neljanda toimkonna arvates üldse vaja põhiseadusesse kirjutada. Seda sorti asjad on neljanda toimkonna arvates seadusega lahendatavad.

J. Rätsep

Lugupeetud eesistuja ja ettekandja! Mul on selline tunne, et kas riigivanemakandidaat ei peaks olema Riigikogu liige. Kas selles sättes ei peaks olema formuleeritud nii, et Riigikogu valib riigivanema oma liikmete hulgast? Muidu võib tekkida küllaltki ebamäärane olukord, kus Riigikogu valimistel läbikukkunud tegelased hakkavad kandideerima riigivanema kohale. Kas selline mõte ei oleks aktsepteeritav?

P. Kask

Toimkond ei ole seda küsimust otseselt arutanud, aga ma võin välja öelda oma isikliku seisukoha. Minu arvates ei ole vaja sätestada, et ta oleks Riigikogu liige. Riigikogu liikmed on reeglina valitud erakondlikul alusel. Riigivanem peaks olema vahekohtunik. Oleks soovitatav, et riigivanem oleks

neutraalne, väljaspool poliitilist mängu seisev isik. Kui me peame vajalikuks, et ta on valitud Riigikogu liikmete hulgast, siis võib ka selle kirjutada sisse seadusesse. Tänan!

Juhataja

Tänan! Kas härra Jürgensonil on küsimus? Palun!

K. Jürgenson

Lugupeetud ettekandja! Ma olen täiesti nõus, et käesolevas kontekstis on tsensuste väljajätmine tõesti põhjendatud. Kuid, kui me sünnijärgsuse printsiibi välja jätame, kas te ei karda siis, et sel juhul võime presidendikandidaatide esitamise sisse programmeerida teatud asjatuid vaidlusi? Kui me selle printsiibi siin sätestaksime, siis lahendaksime juba ette palju probleeme. Aitäh!

P. Kask

Kahtlemata iga tsensus piirab valikut, mis Riigikogul on. Aga kontseptsioon on selline, et tsensuste esitamine võib olla põhjendatud siis, kui valib rahvas. Mida väiksem on kogu, kes riigivanemat valib, seda vähem põhjendatud on tsensused. Ma ei näe ohtu lähemas tulevikus, et riigivanemaks valitaks mittesünnijärgne kodanik või mingisugune migrant. Otsustada seda asja ära olukorra jaoks, mis Eestis on 20 aasta pärast, ei näe ma mingit põhjust. Kui olukord muutub selliseks, kus tekib reaalne oht, et riigivanemaks valitakse muulane, siis ma arvan, et ka see säte ei aita.

Juhataja

Tänan! Juhatusel on ettepanek piirduda nende küsijatega, kes on teie ees tablool. Palun, kas selline ettepanek tekitab proteste? Proteste ei ole. Aitäh, härra Kask! Kõneks on palunud sõna härra Runnel. Palun!

H. Runnel

Lugupeetud juhataja! Lugupeetud võitlejad! Kuna minu jutt läheb võib-olla kolme minutini, siis ma tulin siia ette. Ma kuulasin eile väga hoolikalt põhjendusi ja argumente, mis toodi, ja ka varem kuuldu on tekitanud minus ühe väga suure küsimuse. Me valisime redaktsioonitoimkonna, kes peaks ühtlustama väga olulisi asju ja minu meelest on ka stiili ühtlustamine redaktsioonitoimkonna ülesanne. Aga mulle tundub, et praegu me ei ole stiili küsimustes hakanud ühtsust taotlema. Meil ei ole see küsimus või ülesanne nagu üldse selge.

Kus see välja tuleb? Eile arutasime presidendi puhul, kas jätta loetelusse 18 või 19 punkti. Põhjendus, et jätta sisse, nii on täpsem, võitis. Paljude punktide puhul tullakse aga välja hoopis teise loogikaga: parem on, kui on lühem, niikuinii saab kõik seadustega hiljem täpsemaks teha. Minu meelest on koletu lõhe meie endi hinges, kui üks ja sama isik ajab põhiseaduse eri punktides täiesti eri tunnet taga. Ühes lõigus tahetakse täpset, pikka ja põhjalikku seletust, teises justkui alavääristatakse küsimuse tähtsust hetkel ja soovitatakse jätta kõik tulevaste seaduste hooleks. Kui minna kärpimise ja väljajätmise teed, öeldes, et me ei tea, mis on tulevik, ja et vastava seadusega saab ju kõik täpselt paika panna, siis ma teeksin kõige lakoonilisema põhiseaduse stiili ettepaneku. Põhiseaduse saaks siis

kõige lühemalt sõnastada niimoodi: Eesti Vabariik on väike riik Euroopas. Ja ongi kõik, sest kõik Euroopa riigid tuginevad inimõiguste deklaratsioonidele, mis on vastastikku sätestatud. Sellega on kogu meie kord fikseeritud ja ei olegi pikemat põhiseadust vaja. Nii et kõigil lakoonilise pooldajatel palun mõelda selle lühikese seaduse võimaluse üle ja hääletada selle poolt. Tänan!

Juhataja

Aitäh, härra Runnel! Aitäh ka selle eest, et kõne oli tõesti täpselt kolm minutit! Kõigile kolleegidele on selline palve, et kui võimalik on, siis piirdume nende sõnavõtjatega, kelle nimed on tabloom – härrad Kama, Adams ja Sovetnikov. Härra Kama, palun!

K. Kama

Lugupeetud Põhiseaduse Assamblee! Ma tahan kõigepealt avaldada head meelt, et mul on samasugune arvamine, mida väljendas neljas toimekond. Selle paragrahvi teine lõige, mis räägib kandidaatide ülesseadmise viisist, on tõepoolest kantud eelmisest kontseptsioonist ja tuleks praegusest tekstist välja jätta. Küll aga tahaksin ma kaitsta seda, et riigivanema sünnijärgseks kodanikuks olemise põhimõtte, mida me eile hääletasime, jääks põhiseadusesse alles, kuigi siin on öeldud, et peaminister on tähtsam mees kui riigivanem ja tema puhul mingeid tsensusi ei ole. Riigivanem on ikkagi meie riikluse sümbol ja see kena asjakene, mida assamblee eile otsustas, et selleks sümboliks saab olla ainult inimene, kes on Eesti kodanikuna sündinud, võiks tõepoolest ainsa tsensusega siia põhiseadusesse sisse jääda.

J. Adams

Head kolleegid! Ma tahtsin peatuda ka sellel sünnijärgsuse tsensusel. Mul on niisugune tunne, et seda, mida me peame siinviibijate nn. poliitiliseks tahteks, ei peegelda hästi sünnijärgne kodakondsus. See võib praktilises elus realiseeruda väga-väga mitmel moel. Sünnijärgne kodanik võib elada mujal maal ja mitte sõnagi osata eesti keelt jne. Mul on tunne, et siin me nagu tegeleme enesepettusega. Ja kuna me arvatavasti ei leia õiget tsensust, siis oleks toetanud ettepanekut tsensustest loobuda. Teine asi, mis ma tahtsin ütelda, puudutab härra Rätsepa ideed. Minu arvates oleks see täiesti hukatuslik, kui me läheksime seda teed, et riigivanem valitakse Riigikogu liikmete hulgast. Mul on tunne, et praktilises elus tuleb riigivanem valida võib-olla just niisuguste ametiisikute hulgast, kelle ametikoht ei lubagi Riigikokku kuuluda, näiteks Riigikohtu liikmete hulgast jne. Sellepärast ma peaksin seda ideed äärmiselt hukatuslikuks.

S. Sovetnikov

Austatud eesistuja! Lugupeetud kolleegid! Ma arvan, et eile me lahendasime selle küsimuse väga hästi. Kui me jätame välja § 56, siis me anname uuele Riigikogule võimaluse president valida, ja me ei tea praegu veel, keda me valime Riigikogusse ja keda nad valivad presidendiks. Mul on niisugune tunne, et mõned assamblee liikmed tahavad nii teha, et me 14. detsembril kolmanda lugemisega tõesti lõpule ei jõua. Me töötame siin selleks, et teha selgeks, keda ja kuidas me presidendiks valime. See

peab olema sees meie põhiseaduses. Tänan!

Juhataja

Aitäh! Me asume kohe hääletama. Meie read on täienenud. Palun teeme kohaloleku kontrolli! Kohal on 35. Paragrahv 56 on kahelõikeline. Esimeses ja teises lõikes on kirjas üpris erineva sisuga sätted. Juhatus otsustas nii, et § 56 mõlemad lõiked lähevad hääletamisele eraldi. Ma tuletan veel kord meelde, et apellatsiooni sisu oli arvata mõlemad lõiked välja. Härra Kaido Kama selgitas meile, et §-s 56 tuleks küll välja arvata teine lõige, kuid esimene lõige tingimata sisse jätta. Lähtudes sellest, et eile me lahendasime § 56 küsimusi ka just Kaido Kama apellatsiooni alusel, otsustaski juhatus panna hääletamisele mõlemad lõiked eraldi. Härra Hallaste, palun!

I. Hallaste

Kas ma tohiksin täpsustada § 56 lõike 1 teksti? See kõlab selliselt: "Riigivanemaks võib kandideerida iga sünnijärgne Eesti Vabariigi kodanik." Aitäh!

Juhataja

Palun tähelepanu! Kes on selle poolt, et vastavalt neljanda toimkonna apellatsioonile arvata §-st 56 välja lõige 1 järgmise tekstiga: "Riigivanemaks võib kandideerida iga sünnijärgne Eesti Vabariigi kodanik"? Hääletame. Poolt 13, vastu 18.

Assamblee otsustas, et § 56 lõige 1 jääb alles ja neljanda toimkonna apellatsioon § 56 lõike 1 kohta on rahuldamata.

Teine küsimus. Kes on selle poolt, et vastavalt neljanda toimkonna apellatsioonile §-st 56 arvata välja teine lõige? Tekst on nii, nagu teie ees kirjas: "Kandidaatide ülesseadmise õigus on ühel viiendikul valimiskogu liikmetest või 10 000 hääleõiguslikul kodanikul." Kes on selle poolt? Hääletame. Poolt 23, vastu 6.

Assamblee otsustas, et vastavalt neljanda toimkonna apellatsioonile arvatakse §-st 56 välja teine lõige. Tänan! Vastavalt väljajagatud ettepanekute-apellatsioonide tabelile peaks järgmine küsimus olema § 66 kohta. Niisiis § 66. Kas härra Adams soovib oma apellatsiooni selgitamiseks sõna? Palun!

J. Adams

Head kolleegid! Apellatsiooni sisu on, et lasta vanus, mil võib kandideerida Riigikokku, 18. eluaastani. Minu arvates on see õige. Põhjendusi on siin õige mitu. Üks neist seisab selles, et praegusel piirangul on ainult üks praktiline mõte, nimelt perspektiivikaid noori poliitilisest tegevusest eemale tõugata. Minu teada võis ka ülemnõukogusse kandideerida 18 aasta vanuselt, kindlasti aga Eesti Kongressi. Nüüd vaatame, kui palju tegelikult selliseid kandidaate on olnud. Minu teada ei ole ülemnõukogus vist ühtegi isikut vanusevahes 18–21, Eesti Kongressis siiski mõned minu teada on. Niisiis praktilist tähendust sellel ei ole, küll aga sunnib see jätma kõrvale üksikud äärmiselt varaküpsed noored poliitikud, kellest tõenäoliselt võiks oma riigile ja rahvale suur kasu olla. Teine põhjendus oleks see, et praeguses poliitilises kultuuris, nagu see suuremas osas Euroopas on omaks

võetud, on 21. eluaastaga piiramine täielik anakronism. Ma ei kujuta ette, et meil oleks võimalik seda kuidagi põhjendada. Seepärast teen ettepaneku niisugusest piirangust loobuda ja minna tagasi 18. eluaasta juurde. Tänan!

Juhataja

Aitäh, härra Adams! Aga võib-olla on teile küsimusi. Härra Vahtrel on küsimus. Palun!

L. Vahtre

Austatud ettekandja! Kas me ei võiks seda sätestada niimoodi, et kandideerida võib iga täisealine Eesti Vabariigi kodanik?

J. Adams

Seda peab küsima kellelki teiselt. Ma ei tea, mida tähendab Eesti õigusterminoloogias täisiga. Nagu ma olen aru saanud, on see mõiste vähemalt praegusel ajal kahestunud.

L. Vahtre

Küsimuse mõte on selles, et see 18 aastat meenutab mulle 12. eluaasta juttu ühes teises paragrahvis, mis tekitas ägedaid poolt- ja vastuväiteid. Ühesõnaga, kui 21 on muutunud anakronismiks, siis on ka võimalik, et 18 muutub anakronismiks, ükskõik kas siis üles- või allapoole. Ja minu arvates on sellega praegu mõeldud just seda, mida me peame täiseaks. Kui siduda see täisealisusega, siis võiks ta jääda sinna igavesti. Tänan!

J. Adams

Kas ma tohin sellele vastata? Kujutan ette, et siin oli ka varjatud küsimus sees. Ma arvan, et kui hakata seda vanust allapoole 18. eluaastat laskma, siis peab küsimust võtma komplekselt, nihutama ka vara kasutamise õigusi ja abiellumise õigusi.

Juhataja

Härra Seppal on ka küsimus. Palun!

Ü. Seppa

Lugupeetud härra Adams! Minu küsimus on natuke sarnane eelmisega. Miks ei võiks olla nii, et iga hääleõiguslik kodanik? See tähendab seda ka, et ta on ju täiskasvanud ja tal on hääleõigus olemas. Miks peaks see 18 olema fikseeritud? Tänan!

J. Adams

Ma ei esitanud praegu vastava paragrahvi redaktsiooni, ma apelleerin põhimõtet. Ja ma olen täiesti nõus, et redigeerida tuleks just selliselt, nagu härra Seppa praegu ütles.

Juhataja

Suur tänu, härra Adams! Lugupeetud kolleegid! Ma saan aru, et me kõik suudaksime selgitada seda, mis vahe on 21- ja 18-aastasel. Kui see on vastuvõetav, siis jätaksime selle mõnusa teema pikemalt käsitlemata ja selgitaksime hääletamise teel, millised on meie seisukohad. Mul on hea meel, et ka härra Hallaste jõudis ennast registreerida kõneks. Kui aktsepteeritakse seda lähenemisviisi, et 18-

aastane kodanik ja 21-aastane kodanik pikemat seletamist ei vaja, siis ehk piirduksime nende sõnasoovidega, mis on registreeritud. Sõna saab härra Saatpalu. Palun!

V. Saatpalu

Ma olen korduvalt siin sõna võtnud igasuguste numbrite põhiseadusesse sissekirjutamise vastu ja olen sellest ka ajakirjanduses kirjutanud. Ma olen sügavalt veendunud, et me ei oska siin praegu iseene se tarkusest hinnata mitte mingisuguseid kauge tuleviku numbreid. Ja sellepärast olen ma põhimõtteliselt niisuguste paragrahvide vastu, mis tsenseerivad vanust. Me võime siia kirjutada ka 22 aastat, aga me võime kindlalt öelda, et see 22-aastane inimene ei ole praegu piisavalt haritud, et olla Eesti parlamendi liige. Praegu sobiks siia nähtavasti kirjutada 25, kui üldse kirjutada. Aga kuna see on pikaajaline dokument, siis olen ma nende numbrite sissekirjutamise vastu üldse. Ma saan aru, et olen apellatsiooniga hiljaks jäänud, sest neid paragrahve on siin küll ja küll, kus on arvud sees, aga ma teeksin ettepaneku see paragrahv välja jätta või siis käsitleda seda vastavas seaduses. See on otseselt seaduse küsimus. Tänan!

Juhataja

Tänan, härra Saatpalu! Ma olen sunnitud juhtima kõigi kolleegide tähelepanu sellele, et meil on valida kahe variandi vahel: 21-aastane hääleõiguslik Eesti Vabariigi kodanik ja iga vähemalt 18-aastane hääleõiguslik kodanik. Härra Järlik, palun!

R. Järlik

Austatud juhataja! Austatud kolleegid! Kui Riigikogu oleks ainuke inimeste poliitikas osalemise koht, siis tuleks loomulikult igale hääleõiguslikule kodanikule anda õigus sinna kandideerida. Kuid on ka kohalikud volikogud, loodetavasti elavneb ja aktiveerub Eesti poliitiline elu veelgi, see muutub mitmekülgsemaks ja neid võimalusi tekib rohkem. Seetõttu ma siiski ei pooldaks varianti, kus me anname hääleõiguslikule kodanikule kohe õiguse kandideerida ka Riigikogusse. Aitäh!

I. Hallaste

Lugupeetud kolleegid! See küsimus võib muutuda formaalsest küsimusest väga pakiliseks küsimuseks juba järgmistel valimistel. Kui siamaani olid puht isikuvalimised, siis ei olnud eriti tõenäoline, et valitakse 18-aastane kodanik. Ka 21-aastase puhul ei olnud see isikuvalimistel eriti tõenäoline. Nüüd, kui tulevad aga nimekirja alusel valimised, võib tekkida olukord, kus ükskõik milline erakond või valimisliit seab oma nimekirjas kas või nalja pärast etteotsa mõne 18-aastase. Ja sugugi mitte sellepärast, et ta on erakonna kõige haritum liige, vaid sellepärast, et nii võib lihtsalt nalja saada. Seda, et valimistega võib nalja teha, näitasid Poola parlamendivalimised, kus osales õllesõprade partei ja kui on nimekirjavalimised, siis võib selline partei seada üles 18-aastase. Õlut tal õigust osta ei ole, kuid parlamendis võib hääletada küll. Ma teen ettepaneku jääda nii kolmanda toimkonna kui ka redaktsioonitoimkonna ühise seisukoha juurde, et hääleõiguslik on Riigikogusse valimisel 21-aastane isik. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu, härra Hallaste! Me asume hääletama. Härra Adams palus küll, et me teeksime otsuse põhimõtte, mitte teksti kohta, aga ma arvan, et meie arutelu näitas piisavalt selgelt härra Adamsi ettepaneku sisu: Riigikogusse võib kandideerida iga vähemalt 18-aastane hääleõiguslik Eesti Vabariigi kodanik. Hääletamisele läheb küsimus, kes on härra Adamsi poolt apellatsiooni käigus esitatud ettepaneku poolt. Arutelu objektiks on § 66.

Kes on selle poolt, et §-s 66 saaks vastavalt härra Adamsi apellatsioonile märgitud, et Riigikogusse võib kandideerida iga vähemalt 18-aastane hääleõiguslik Eesti kodanik? Hääletame. Poolt 12, vastu 18.

Assamblee jättis härra Adamsi apellatsiooni rahuldamata. Paragrahv 66 jääb sellises sõnastuses, nagu see teie ees tekstis on. Leheküljel 5, kus on kirjas ettepanekud ja apellatsioonid, on härra Adamsilt apellatsioon §-de 68 ja 69 kohta. Tegemist on üpris keerulise küsimusega ja kõigepealt on härra Adamsil protest. Palun!

J. Adams

See ei ole protest. Kõigepealt on redaktsioonitoimkond apellatsiooni esimese osa juba vastu võtnud, järelikult ei ole mõtet seda enam arutada. Teine pool oli minu arvates eile hääletamisel. Ma usun, et käsitlen seda hääletamist kompleksena ja selliselt ei näe ma põhjust küsimust uuesti üles tõsta.

Täna!

Juhataja

Aitäh! Me pääsime kiiremini edasi.

J. Adams

Kui tohib lisada, siis ka järgmine, § 74 kohta esitatud apellatsioon on toimkonna poolt vastu võetud.

Juhataja

Kena, kui me sama kiirusega edasi liigume, siis me lõpetame lõunaks. Samal leheküljel 5 on härra Kaalepilt apellatsioon § 99 kohta.

A. Kaalep

Lugupeetud härra juhataja! Lugupeetud kolleegid! Minu apellatsiooni mõte on mõnevõrra põhjendatud varasemaga. Ma meenutan asja põhimõttelist külge. Minu arvates on riigivanema funktsiooniks olla terve Eesti Vabariigi kodanikkonna esindaja, kaitsta ka kõige väiksemat vähemust, kõige viimast mustlast, jehovisti, margikogujat, homoseksualisti, ükskõik millist minoriteeti, ja sellepärast peaks tal olema võim tarbe korral, kui tarve on tõesti väga suur, minoriteeti enamuse eest kaitsta. Ja selleks peaks ta olema see kontrollija, kes hoolitseks, et näiteks Riigikogus ei võetaks juhusliku enamusega vastu ühtki seadust, mis võiks seda suurt liberalismiprintsiipi kahjustada. Ma kõnelen just juhuslikust enamusest, mille puhul oleks siis tarvis õigust, mida võiks nimetada suspensiivseks vetoks (ma ristasin selle ümber *cogitate*'ks, s. t. mõelge järele). Ühesõnaga, et saaks

kontrollida, kas teatud seaduse taga on tõepoolest enamuse Riigikogu koosseisust. Juhusliku enamuse võimalus on ju alati olemas. Ma arvan, et selline õigus ei paisutaks riigivanema võimu sugugi üle normaalse määra ja et tal oleks vaja seda õigust kasutada väga harva, mõnel äärmuslikul juhul. Aga neid äärmuslikke juhte võib esineda, mis Eesti demokraatiat võiksid ohustada, ja sellepärast pooldan ma igaks juhuks sellise õiguse andmist riigivanemale.

Juhataja

Härra Kaalep, palun siiski üks moment veel, võib-olla on teile küsimusi. Kõigepealt tahaksin aga ise küsida protsessuaalsete probleemide kohta. Kas me võime käsitleda teie poolt esitatud apellatsiooni sisuna ettepanekut lükata veto tagasi koosseisu enamusega? Paragrahvi 99 tekstis on poolthäälteenamus, ka redaktsioon ei lange täpselt kokku.

A. Kaalep

Minu apellatsiooni tuleb käsitleda niimoodi, et veto kummutatakse koosseisu enamusega.

A. Sirendi

Mul on väike küsimus. Riigivanem on apellatsioonis kolmel korral kirjutatud väikese tähega, põhitekstis suurega. Kas see on sellest tingitud, et me oleme riigivanema juba väiksemaks teinud, kui ta enne oli?

A. Kaalep

Minu seisukoht on, et põhiseaduses tuleb kõik instantsid kirjutada väikese tähega. Muidu tekib keeleline vastuolu. Riigivanema kirjutame suure tähega, aga peaministri väikese tähega. Et asi ühtlustatud oleks, arvan ma, et kõik võiks olla väikese tähega. Suure tähe kasutamine on minu meelest poeetiline võte ja seaduses pole see minu arvates vajalik.

Juhataja

Härra Kaalep, suur tänu! Küsimusi rohkem ei ole. Lugupeetud kolleegid! Enne kui kõneks saavad sõna härrad Kask ja Hallaste, ma tuletan veel kord meelde, et probleem on § 99 lõike 2 eelviimase rea tekstis, kus eelnõus on kirjas "poolthäälteenamus". Härra Kaalepi ettepanek on kirjutada nende sõnade asemel "koosseisu enamus". On ka redaktsioonilisi muudatusi, eelnõu tekst ja härra Kaalepi apellatsiooni tekst päriselt ei kattu, kuid me leppisime kokku, et praegu juhime oma tähelepanu ainult neile kahele sõnale "koosseisu enamus" või "poolthäälteenamus". Kõneks saab sõna härra Kask. Palun!

P. Kask

Austatud kolleegid! Seda on siin juba kaks korda hääletatud, aga nähtavasti tuleb siiski veel kord meelde tuletada need põhiargumendid, miks on presidendi veto tugevdamise katsed tagasi lükatud. See on natuke kummaline, et presidendi võimu püütakse tugevdada just mööda neid suundi, mis on ebaadekvaatsed. Üks neist on presidendi vetoõigus. Kui meil on riik, kus valitsusel peab olema parlamendi usaldus, siis sellest juba järeldeb, et presidendil ei tohiks olla vetoõigust. Vetoõigus

tähendab seda, et veto on kummutatav mingisuguse kvalifitseeritud enamusega. Eesti tingimustes, eriti lähiaastatel, on absoluutse enamuse nõuet veelgi raskem ületada kui kahte kolmandikku. Ma tuletan meelde, et ka nendes riikides, kus valitsusel on parlamendi usaldus, aga president valitakse rahva poolt ja tal on küllaltki märkimisväärne võim, kus ta on tavaliselt ühe partei juht, ei ole presidendil vetoõigust. Ei ole tal seda Prantsusmaal, ei ole Soomes, rääkimata nendest riikidest, mis tegutsevad parlamentaaritud mudeli alusel. Ainus erand, mida professor Shugart teadis nimetada nende riikide hulgas, on Türgi.

Seega on ettepanek vastuolus selle mudeliga, mida me praegu kasutame, ja isegi nende mudelitega, millest üldse on räägitud. Ükski mudel ei ole veel kõrvale kaldunud sellest parlamentaaritud mudeli põhiomadusest, et valitsusel peab olema parlamendi usaldus. Miks see nii on? Miks riigipea vetoõigus sellise mudeli korral on ebaloogiline? See on sellepärast, et presidendi maadlemine parlamendiga on kõige ohtlikum nähtus, eriti noores demokraatias. Kui talle võimu juurde antakse, siis antakse seda eelkõige täidesaatva võimu valdkonnas. Valitsuse moodustamine, valitsuse ja parlamendi laialisaatmine – need on need küsimused, mille puhul Prantsusmaal ja ka Soomes oli presidendil teatud võim. Seadusandlik võim sellises süsteemis, kus valitsusel peab olema parlamendi usaldus, ei ole loomulik. See on süsteemi demokraatlikuna säilitamisele ohtlik. Need on põhilised kaalutlused, miks neljas toimikond seda ettepanekut ei toeta ja miks me ka eelmistel kordadel oleme niisugused ettepanekud tagasi lükanud. Täna!

Juhataja

Aitäh! Härra Kaalepil on protestiks käsi püsti, palun!

A. Kaalep

Pigem väike korrektiiv kui protest. Veto ei ole sugugi mitte üksnes Türgi riigipeal, vaid ka Soomes ja Islandil. Ja parlamendi laialisaatmise õigus on peale Soome ja Islandi veel Saksamaal, Prantsusmaal ja Portugalil.

Juhataja

Mul on palve kõigile kolleegidele, sealhulgas ka härra Kaalepile, et me ei alustaks vastastikust diskussiooni saalis. Härra Kaalep, on võimalik, et ka teie tehtud märkus vajab omakorda korrektiive. Ma arvan, et ei minul ega teistel assamblee liikmetel ei ole selleks õigust. Kui seda soovitakse teha, siis palun teha seda sõnavõtu kaudu. Aitäh! Härra Hallaste, palun kõnepulti!

I. Hallaste

Aitäh, härra juhataja! Lugupeetud kolleegid! Kui me tugevdame riigivanema vetoõigust, siis andkem endale aru, et me peaksime sellesamas seadusandluse peatükki tooma sisse veel ühe paragrahvi. See peaks kõlama nii: "Kui riigivanem ei kirjuta seadusele alla ja saadab selle Riigikogusse tagasi, siis on Riigikogul õigus panna see rahvahääletusele. Kui rahvas võtab seaduseelnõu rahvahääletusel vastu, on riigivanema volitused lõppenud ja Riigikogu juhataja kuulutab välja uued riigivanema

valimised." See on asja tasakaalustamiseks ilmselt vajalik. Kui Riigikogus on üldine seaduste vastuvõtmise reegel poolthäälteenamus ja veto on kummutatav raskemini kui poolthäälteenamusega, siis võib tekkida ummikolukord. Riigivanem, teades häälte suhet Riigikogus, võib saata tagasi eelnõu, mille Riigikogu on vastu võtnud, ja see veto ületamine osutub Riigikogu jaoks raskeks. Sel juhul peab Riigikogu käes olema ka mingisugune võimalus, et poliitilisse mängu, nüüd juba võitlusse, sekkunud riigivanemat kuidagimoodi neutraliseerida või korrale kutsuda. Kui me anname riigivanemale kätte poliitilise võitluse vahendi, mis ületab kohtuniku vahendid. Peet Kase poolt kunagi ammu toodud näidet kasutades: kui paneme ta n.-õ. poksima, siis peab ka teisel poksijal olema võimalik vastu lüüa. Mitte niimoodi, et kohtunik tõmbab poksikindad kätte ja hakkab ühele poksijale virutama – niimoodi ei ole ilus. Ma teen ettepaneku jääda senise korra juurde, s. t. toetada poolthäälteenamust, ja mitte viia olukorda selleni, et seadusandluse peatükki tuleks kirjutada juurde lisaparagrahv. Aitäh!

Juhataja

Täna! Kõneks soovib veel sõna härra Koha. Palun!

K. Koha

Lugupeetud juhataja! Lugupeetud kolleegid! Eelmistel istungitel me arutasime poolthäälteenamust seaduste vastuvõtmisel ja tookord sai väidetud ju seda, et poolthäälteenamusel on üks distsiplineeriv mõju. Kui teatud osa ühiskonnast, selle inimudel Riigikogus, leiab, et vastuvõetav akt või dokument võib riivata ülejäänud ühiskonnaliikmete huve, siis ta rakendab kogu oma mõju, mis tal saalis on, et takistada seaduse vastuvõtmist. Tähendab, tullakse kohale ja hääletatakse. Ja seetõttu, kui nüüd opositsioon kaotab n.-õ. valvsuse, on riigipeal tõesti võimalus seda asja korrigeerida. Ma tahaksin pöörata tähelepanu veel ühele tahule. Praktika on näidanud seda, et põhimõtteliselt ei ole kõik Riigikogu liikmed oma kompetentsilt suutelised ühe või teise küsimuse üle otsustama. Me oleme siiski piiratud subjektid, igaüks omamoodi, ja kui me tõstame nüüd selle veto kummutamise kvoodi koosseisu enamusega kõrgemaks, siis võib kujuneda järgmine olukord. Ütleme, et üks seadus on vastu võetud häältega 3 : 1, sest põhimõtteliselt need neli saadikut ongi huvitatud selle dokumendi vastuvõtmisest või tagasilükkamisest. Nad on seda arutanud põhjalikult, nad on selles küsimuses kompetentsed. Nüüd on ainuke oht, et selle normiga rikutakse ülejäänud osa huve. Ja kui me toome nüüd sisse selle koosseisu enamuse, siis me sunnime tegelikult otsustama ebakompetentseid inimesi ja rikume kogu selle normi ära. Minu meelest on see väga ohtlik situatsioon, kui me paneme oma otsuseid muutma ebakompetentsuse. Täna!

Juhataja

Suur tänu, härra Koha! Lugupeetud kolleegid! Mul on teile selline ettepanek: kuna me arutame seda küsimust kolmandat korda, siis piirdugem härra Kase sõnavõtuga kohalt, ja ma palun, et härra Kross aitaks hinnata meie arutelu, kas kinnitada meie mõtteid või rõhutada, et nendes on vaja teha

korrektiive. Niisiis, kõigepealt saab kohalt sõna härra Kask ja pärast seda ma palun, et meid aitaks assamblee ekspert härra Jaan Kross. Härra Kask, teil on sõna.

P. Kask

Ma tahtsin täpsustada härra Kaalepi argumente. Kõigepealt Islandi kohta. Islandi presidendi valib rahvas ja tal on põhiseaduse järgi tõesti seadusandlikke õigusi, aga tegelik elu on natuke teistsugune, kui kirjas on. Islandi presidendiks ei kandideeri kunagi erakondade liidrid ja president ei sekku ka kunagi poliitilisse ellu. Miks see nii on? Ühe põhjusena nimetatakse traditsioonide kõrval ka seda, et Islandi põhiseadus on muudetav lihthäälteenamusega ja niipea kui president sekkuks, teeks parlament talle kohe ära, võtaks talt selle võimu lihtsalt ühe aktiga ära. Soome presidendi vetoõiguse kohta ei ole mina midagi kuulnud. Minu andmetel ei ole tal vetoõigust, mis oleks kummutatav või mille kummutamiseks oleks nõutav kvalifitseeritud enamus. Ja mis puudutab parlamendi laialisaatmist, siis loomulikult ma ei ole väitnudki, et parlamentaarsüsteemis ei oleks presidendil parlamendi laialisaatmise õigust. See on just see, mis ei ole ohtlik. Ohtlikud on otsesed seaduste mõjutamise, seadusandliku protsessi mõjutamise teed. Tänan!

Juhataja

Tänan! Härra Kross, ma palun teid kõnepulti ja palun osutada oma abi Põhiseaduse Assambleele. Sõna on härra Jaan Krossil.

J. Kross

Head kolleegid! Kolleeg Koha oma äsjases sõnavõttus kinnitas, et Kaalepi apellatsioon, kui me selle vastu võtaksime, soodustaks ebakompetentsi mobiliseerumist parlamendis. Minu meelest sisaldub niisuguses mõttes aprioorne parlamendiliikmete diferentseerimine kompetentseiks üksikisikuiks, kes otsustavad küsimusi, ja massiks, kes kas tuleb kaasa või ei tule kaasa, aga ühesõnaga on nii või teisiti inertne. Selle mõttekäigu vastu ma vaidlen kõigepealt või küsimärgistan selle mõttekäigu otstarbekuse ja põhjendatuse.

Ma arvan, et Kaalepi apellatsioon ei kärbita lubamatul viisil parlamendi võimalusi ja parlamendi võimu. Koosseisu enamus võib praktiliselt kõike. Võtku ta siis kätte ja viitsigu, või kui ta ei viitsi, siis meie, valijaskond, oleme valinud parlamenti valed inimesed. Viga pole siis mitte selle apellatsiooni idees, vaid meie orienteerumatuses inimeste seas, keda me valime. Juhusliku enamuse oht, millest Kaalep rääkis, on ju siis ikkagi häbemata suur, kui sellele ei püüta seada mingisuguseid piire. Juhusliku enamuse ohtu, noh, ütleme jutumärkides, kogesime teatud viisil ka eile, kui üks hääl, 18 : 17, otsustas tegelikult praeguse põhiseaduse variandi järgi meid ees ootava vabariigi tüübi. Üks hääl! Keegi juhuslikult viibis või ei viibinud näiteks WC-s. Ja meil on nüüd parlamendi poolt valitava riigipeaga riik, ehkki minut enne seda oli ta eelnõu järgi valijameeste kogu poolt valitava riigipeaga riik. Nii et ma tahaks toonitada seda, et Kaalepi apellatsiooni heakskiidu korral parlament aktiveeritakse, temalt nõutakse pisut rohkem, temalt nõutakse tõsisemat osavõttu asjade

otsustamisest, aga teda ei diskvalifitseerita, tema võimu ei kärbita mitte kõige väiksemalgi määral.

Juhataja

Täna, härra Kross! Me teeme veel kohaloleku kontrolli ja pärast seda hääletame. Kohaloleku kontroll, palun! Kohal on 36 assamblee liiget. Probleem, mida me lahendame hääletamise kaudu, on § 99 lõike 2 lõpus. Me selgitame kolmandat korda assamblee seisukohta küsimuses, kuidas jääb riigipea vetoõigusega. Teile väljajaotatud eelnõu tekstis on kirjas, et kui Riigikogu jätab poolthäälteenamusega riigivanema poolt tagasi saadetud seaduse muutmata, kirjutab riigivanem seadusele alla. Härra Kaalepi esitatud apellatsioonil nõutakse poolthäälteenamuse asendamist koosseisu enamusega. See on küsimus, millele me nüüd otsime vastust hääletamise kaudu. Kes on selle poolt, et § 99 lõikes 2 asendada vastavalt härra Kaalepi apellatsioonile sõna "poolthäälteenamus" sõnadega "koosseisu enamus"? Hääletame. 7 poolt- ja 28 vastuhäält. Härra Kaalepi apellatsioon lükati tagasi ja meie eelnõu teksti jäi § 99 lõikesse 2 sõna "poolthäälteenamusega". Lugupeetud kolleegid! Istungi ajal pöördus minu poole kolleeg Tiit Käbin ja juhtis õigesti tähelepanu sellele, et eile me ei lahendanud hääletamise korras §-s 74 küsimust, kas Riigikogu juhid saavad oma volitused üheks aastaks või mitte. Me kirjutasime küll kõik rõõmsasti teksti juurde lause, millega need volitused kestavad vaid ühe aasta, kuid seda küsimust me eraldi ei arutanud ega hääletanud. Ma palun selle probleemi lõplikuks lahendamiseks veel kord kõnetooli proua Liia Hänni. Vajaduse korral me arutame seda küsimust ja otsustame hääletamisel teel. Palun, proua Hänni!

L. Hänni

Austatud juhatus! Lugupeetud kolleegid! Jutt on härra Jüri Adamsi apellatsioonist. Redaktsioonitoimkonnal oli võimalus seda apellatsiooni arutada alles eile hommikul ja me langetasime toetava otsuse. Teile väljajagatud tekstidesse aga apellatsioonile vastavat teksti lisatud ei olnud, kuna ma oma ettekandes nimetasin seda suuliselt ja palusin teksti lisada. Me oleme siiaani kasutanud sellist praktikat, et redaktsioonitoimkond on teinud lisandusi, kui ta on seda vajalikuks pidanud, ja hiljem on olnud võimalik apelleerida meie muudatusi. Nagu ma aru sain, härra Käbin tegigi praegu seda.

Sisulised kaalutlused selle lõigu lisamisel olid järgmised. Riigikogu juhatus on eelkõige Riigikogu tööd korraldav organ ja selleks, et ta oleks uuendatav, et oleks võimalik teha ka vahetusi juhul, kui juhatuse töö teda ei rahulda, on vaja, et need volitused ei oleks kogu Riigikogu ametisoleku ajaks. Riigikogu juhatus peaks olema võimalik vahetada kiiremini ja just sellest mõttest lähtudes me leidsimegi, et härra Adamsi ettepanek on põhjendatud. Sel juhul väheneb Riigikogu juhatuse poliitiline roll ja ta muutub põhiliselt professionaalseks organiks, kui nii võib öelda. Aga ma loodan, et härra Adams kui ettepaneku autor põhjendab ise veel täpsemalt kõiki neid kaalutlusi, mis olid tema ettepaneku taga. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu, proua Hänni! Meil ei ole oma probleeme kuhugi edasi lükata ega ühegi teise organi peale veeretada ja sellepärast on juhatus seisukohal, et arutame need küsimused läbi ja otsustame täna.

Esimesena saab kõneks sõna härra Käbin. Palun!

T. Käbin

Lugupeetud juhataja! Lugupeetud kolleegid! See küsimus tuleb läbi hääletada, sest tegemist pole ju mitte redaktsiooni muutmisega, vaid põhimõttelise küsimusega. Kui ma õigesti aru saan, ja ma arvan, et ma saan õigesti aru, siis toetatakse siin saalis suhteliselt tugeva võimuga parlamenti. Kui me iga aasta tagant hakkame juhatajat ja asejuhatajat ümber valima, siis mida see endaga kaasa tuua võib? Kõigepealt ma loodan, et me jõuame päris varsti selleni, nagu on mujal maailmas, et põhiosa seaduseelnõusid tuleb valitsuse kaudu ja Riigikogus tulevad nad arutusele läbi juhatuse. Tähendab, juhatusel on küllalt suured õigused ja võimalused panna küsimus kohe päevakorda, katsuda selle arutamisele panekuga viivitada, lükata seda edasi jne. Selle lühikese jutu kokkuvõte on, et kui te tõesti tahate, et parlament on tugev, siis tuleks valida juhataja ja asejuhataja kogu Riigikogu volituste ajaks. Ja mis puutub sellesse, et kui ta hästi ei tööta, valime aasta pärast uue, siis ega keegi ei keela ju Riigikogul valimast uut juhatajat või asejuhatajat, kui nad tõesti ei saa oma ülesannetega hakkama. Aga programmeerida sisse, et me valime ta ajutiselt, ainult aastaks neid ülesandeid täitma, ei ole minu meelest õige.

Juhataja

Täna, härra Käbin! Härra Adams, palun, teil on kõneks sõna!

J. Adams

Lugupeetud kolleegid! Erinevalt härra Käbinist ma arvan, et see küsimus ei ole absoluutselt seotud parlamendi tugevuse või nõrkusega. Kust see tuli päevakorralt? Minule isiklikult teadvustasid selle probleemi esimest korda meil siin viibinud eksperdid, eriti viidates Soome ja mitme teise riigi vastavale praktikale, millel on väga pikad ajaloolised juured, mis lähevad tagasi nendes aegadesse, kui riigipäevad käisid veel koos periooditi. Seal on pärit traditsioon, et iga riigipäev valib omale juhataja. Moodsamal ajal on enamikus riikides parlamendil kaks istungjärku, sügis- ja kevadistungjärk, ja nende alguses valitakse juhatus. See on nii väga paljudes riikides. Konkreetselt üheaastane tähtaeg on näiteks Saksa põhiseaduses. Eestis on praegu probleem selles, et meil ei ole täpselt kinnistunud istungjärkude traditsioon, sellepärast ma pooldasin ühe aasta varianti.

Kuidas see küsimus praktiliselt välja näeb? Enamasti on sellised ümbervalimised toonud pidevalt ühe ja sama juhataja. Kuid ma arvan, et meie arenevas demokraatias on äärmiselt vajalik, et oleks võimalus valida, vahetada inimest, sest ma kardan, et tihtipeale inimene, kes niisugusele kohale kandideerib ja keda parlamendi enamus soovib, ei tea oma võimeid ja sobivust sellele kohale. Kõnealune säte annab võimaluse teha sisuliselt sujuvaid vahetusi. Härra Käbin ütles siin, et iga hetk

võib ju uue valida ja sisuliselt võib ta ka tagasi astuda. Poliitiliselt ei ole see aga alati nii lihtne. Aastane tähtaeg on minu arvates piisav, et valida uus juhataja, kui on selgunud, et üks juhataja ei sobi. Huvitav on see, et kui ma redaktsioonitoimkonnas selle küsimuse tõstataks, siis kinnitati minu ettepanekut näidetega ülemnõukogu senisest praktikast, mille kohta mina ei ole küll eriti kompetentne midagi ütleva. Redaktsioonitoimkonna teiste liikmete arvamused viitasid aga sellele, et sellist sätet on vaja. Täna!

Juhataja

Aitäh, härra Adams! Kas härradel Saatpalul ja Kasel on küsimused? Ei ole. Kolleegid, mul on teile selline ettepanek. Kui te peate seda vastuvõetavaks, kuulame ära härrade Saatpalu ja Kase sõnavõttude kohalt. Ma palun härra Jaan Krossi, et ta võimaluse korral aitaks meil valikut teha. Pärast seda me hääletame ja siis teeme vaheaja. Sõna saab härra Saatpalu. Palun!

V. Saatpalu

Ma olen viimased aastad olnud päris hästi kursis Soome poliitilise eluga ja ma tean sealseid keskustelusi just nimelt selle parlamendi juhataja kohapealt ja ma tean ka, et seal on olnud kavatsusi teha see aeg veel lühemaks kui üks aasta. Nad soovivad seda kuidagi parlamendis olevate parteide arvuga, et see roteerumise sagedus tuleneks ka parlamendis olevate parteide arvust. Ma arvan, et on siiski mõistlik kompromissina määrata see aeg täpselt ära. Üks aasta on minu arust sobiv ja ma usun isegi, et Eesti kohaliku võimu tasandil oleksid paljud tülid olemata, kui maakogudes või suuremate linnade volikogudes oleksid volikogude esimehed nende aastate jooksul roteeruvalt paika pandud, nii et aasta järel oleks uus volikogu esimees. Ma loodan, et see aitab parlamendidemokraatialle kaasa.

Aitäh!

Juhataja

Täna! Härra Kask, palun!

P. Kask

Kallid kolleegid, ma toetan apellatsiooni. Parlamendi spiiker peab olema väga neutraalne isik, sisuliselt on ta vahekohtuniku rollis. Paljudes riikides on talt ära võetud isegi hääletamise õigus, kuni ta juhatab parlamenti. Probleemiks ongi, eriti arenevates riikides, kuidas jõuda sinnamaani, et spiiker käitaks neutraalselt. Assamblee on selles suhtes erakordselt õnnelikus olukorras, kui võrrelda mõne teise koguga. Ma arvan, et see ümbervalimine soodustab sellise olukorranähtuse väljajätmist, kus spiiker on neutraalne isik. Tema neutraalsus rahuldab nii üht kui ka teist poolt ja kui ta on neutraalne, kui ollakse rahul just nimelt tema neutraalsusega, siis valitakse ta niikuinii tagasi. Aga häda on suur, kui spiiker on valitud pikaks ajaks ja ta hakkab täide viima oma erakondlikke eesmärke. Täna!

Juhataja

Suur tänu härra Kasele ka nende varjatud heade sõnade eest juhatuse aadressil! Meile küll kiitmine meeldib, nii et kui võimalik, palun tehke seda sagedamini, aga nüüd ma palun, et härra Jaan Kross

ütleks välja oma seisukohad ja arvamused. Palun! Sõna on assamblee eksperdil härra Krossil.

J. Kross

Head kolleegid, mul ei ole midagi originaalset lisada. Ma tahan ühineda sellega, mis eespool domineerima jäi. Mina olen arvamusel, et suhteliselt lühem *Turnus* ehk ametiaeg Riigikogu juhataja töös ei ole Riigikogu nõrgenemise või nõrgendamise instrument, vaid vastupidi – Riigikogu stabiliseerimise, normaalsete meeleolude võidulepääsu ja sellisena Riigikogu tugevnemise vahend. Ma arvan, et üks aasta on sobiv.

Juhataja

Täna! Me viime veel kord läbi kohaloleku kontrolli ja sellele järgneb hääletamine. Kohaloleku kontroll, palun! Kohal on 38 assamblee liiget. Hääletama asume § 74, kuhu redaktsioonitoimkond vastavalt härra Adamsi ettepanekule soovib teha lisanduse, et paragrahvis märgitud ametimeeste volitused kestavad ühe aasta.

Kes on selle poolt, et lisada § 74, et nimetatud ametimeeste volitused kestavad ühe aasta? Palun hääletame!

30 poolt- ja 6 vastuhäälega otsustas assamblee täiendada § 74 mõttega, et Riigikogu juhataja ja asejuhataja volitused kestavad ühe aasta. Lugupeetud kolleegid! Me teeme kohe vaheaaja, kuid mul on teile teatada, et põhjust on läbi minna ka alumise korruse sööklast. Ilmselt on võimalik sealt söögipoolist osta. Vaheaeg kestab 20 minutit. Me kohtume teiega uuesti kell 11.50. Vaheaeg.

Vaheaeg

Juhataja

Vaheaeg on lõppenud. Lugupeetud kolleegid, palun istuge oma kohtadele! Kohaloleku kontroll. Kohal on 19. Me leppisime härra Adamsiga kokku, et pärast vaheaega saab esimesena sõna tema. Härra Adamsit saalis ei ole. Ma palun, et keegi saalist ei lahkuks, mõtleme härra Adamsist ja tema seaduseelnõust ja ootame, kuni ta tuleb.

Täna, et härra Adams leidis võimaluse meiega ühineda, seda enam, et meil oli omavaheline kokkulepe, et pärast vaheaega saab ta esimesena sõna. Vastavalt sellele kokkuleppele palungi, et kõnepulti tuleks härra Adams. Me jätkame härra Adamsi apellatsioonide läbivaatamist. Palun!

J. Adams

Ma palun vabandust hilinemise pärast! Ma pean apelleerima siin praegu mitte niivõrd kui üksikisik, vaid ma pean apelleerima esialgse projekti tasemelt, nii nagu te seda aktsepteerisite eelnõu aluseks võtmisel. Selles projektis on terve hulk kindlaid printsiipe, mis on praeguseks jäänud püsima, kuigi paljud on muutunud. Kuid on üks printsiip, mis ei ole jäänud püsima, ja ma arvan, et seda ei ole võib-olla täiesti teadvustatud. Ma kirjeldan teile seda küsimust. See on väga põhimõtteline ja arvatavasti tooks redaktsioonilisi muudatusi kaasa kuni paarikümnesse paragrahvi, aga need kõik on tühisid muudatused, juhul kui printsiip omaks võetakse. Küsimus on riigipea (meie nimetuse järgi

riigivanema) rollis tulevases Eesti riigis.

Me oleme paika pannud, et riigivanemal on oma osa seadusandluses, tal on ka suspensiivse veto õigus. Me oleme paika pannud, milline on tema osa välislepingute sõlmimisel. Kuid milline on riigivanema osa, see ei ole minu arvates õieti paigas. Ja siin tuleb tagasi küsimus sellest, mis tüüpi riigivanemat me tahame. Meil on § 53, kus me oleme öelnud, et riigivanem on riigi ühtsuse kandja. Vaatame, kuidas ta seda ühtsust kannab. Selgub, et ta on hoopis õiguskantsleri, Riigikogu esimehe, Eesti Panga direktori, riigikohtunike, kaitsenõukogu, ülemjuhataja jne. kandidaatide eelvaliku mehhanism, aga mitte riigivõimu ühtsuse kandja.

Esialguses projektis oli võetud aluseks selline printsiip (see on võib-olla veidi arhailine, veidi kuningriiklik), et mitmesuguste kõrgemate riigiametnike (peaministri, ministrite ja kõikide teiste, keda ma nimetasin) ametivõim ja volitused lähtuvad riigivanemast. Täheb, sellest momendist, kui riigivanem on kirjutanud vastava käskkirja selline inimene kinnitada sellisesse ametisse, ja lõppevad ka täpselt sellega. Parlamendil on olnud seal kõrval poliitilise kontrolli funktsioon, kas tunnustada see konkreetne inimene näiteks sellele ametikohale poliitiliselt sobivaks või mitte. Selles mõttes oli kõikide nende kõrgemate riigiametnike ametisse saamise tee esialgses projektis üles ehitatud niimoodi, et eelvaliku sobiva kandidaadi leidmiseks teeb mingisugune kompetentne organ. Kohtunike puhul peaks see olema Riigikohus, kõrgemate ohvitseride puhul kaitseväge ülemjuhatus. Mõnes kohas oli nimetatud, et eelvaliku teevad parlamendi vastavad komisjonid. Selle printsiibi murendamine algas momendist, kui võeti vastu põhimõtteline otsus, et me ei nimeta parlamendi komisjone.

Miks ma pooldan seda kuningriiklikku või niisugust otsustamise printsiipi? See on ka puhtmoraalne küsimus. Parlamendid on suhteliselt ajutised nähtused, nad vahetuvad. Ka sama riigivanema ametisoleku ajal võib neid olla mitmesuguseid. Kui parlament kinnitab kellegi ametisse, siis selle inimese moraalne volitus lõpeb siiski momendist, kui seda parlamenti enam ei ole ja tuleb järgmine. Niimoodi ei oleks küll riigivanema poolt, kes oleks siis mittepoliitiline vahekohtunik. Praeguses süsteemis on mindud seda teed, nagu on näiteks USA-s, tähendab, kõrgelt presidentaalsetes süsteemides, kus on tõepoolest nii, et riigivanem, antud juhul Ameerika president, teeb oma valiku, keda soovitada näiteks riigikohtunikuks või ministriks või peaprokuröriks, ja siis annab parlament sellele oma heakskiidu. Aga nendes riikides on presidendi taga ka vastav ametkond, kus see tegelik valik tehakse. Meie riigivanemal ei ole ju ette näha mingisugust erakordselt suurt ametkonda. Härra Hallaste, kes on minu põhiline oponent selles küsimuses, on öelnud, et siin on kirjutamata reeglid. Iseenesest mõista ei arva riigivanem ise, keda määrata ühte või teise ametisse, küll temale soovitatakse, küll temale kuidagi kirjutamata reeglitega pakutakse õige kandidaat ette. Sellise skeemi järgi tuleks nii välja, et näiteks riigikohtuniku ametisse määramiseks tehakse kõigepealt riigivanemale ettepanek, et tema omakorda teeks ettepaneku parlamendile, et parlament paneks

ametisse.

Mina ei saa aru. Minul on tunne, et sellisel juhul ei ole meil üldse riigivanemat vaja. Ühest küljest on minu arvates siin tekkinud 1920. aasta põhiseaduse superparlamentarismi ja ma ütleksin, Ameerika Ühendriikide superpresidentialismi veider segu. Ja sellepärast ma kutsun üles alustama sellel teemal diskussiooni. Kohtunike, kõrgemate sõjaväelaste, kõrgemate riigiametnike, välja arvatud need, keda parlament paneb ametisse enda jaoks, kõikide nende ametivolitused algavad sellest momendist peale, kui riigivanem kirjutab käskkirja, et selline inimene on ametisse kinnitatud, ja lõpevad sellest momendist, kui riigivanem kirjutab käskkirjale alla, et selline inimene on ametist vabastatud. Eelvaliku teeb iga süsteem erineval viisil. Siin on meil võimalus natukenegi läheneda võimude lahususe printsiibile, nimelt lahutada kohtuvõim täidesaatvast võimust. Kerkib probleem, kas riigivanemal on õigus keelduda ametisse nimetamast näiteks ühte või teist talle ettepakutud ametnikku. Ma arvan, et kui me andsime riigivanemale suspensiivse veto õiguse, siis me peame andma talle üldiselt õiguse neid ka motiveeritult kinnitada. See on minu arvates loogiline.

Nüüd kujutame ette, et ta on veendunud. Sellisel juhul peaks küsimus minema parlamenti poliitilisele hindamisele ja analoogselt suspensiivse vetoga peaks olema võimalik seda vetot tagasi lükata. See on nüüd kompleksse ettepaneku teine osa, selline paragrahv puudus esialgsest projektist. Praegu on mul välja kirjutatud apellatsioonisäte, kuidas põhimõtteliselt võiks sellise paragrahvi sõnastus olla. Sellisel juhul, kui printsiip omaks võetakse, kuidas siis toimuks peaministri ja ministrite ametisse nimetamise protseduur? Ministrid, nii nagu ka peaminister, kinnitatakse ametisse ja vabastatakse ametist ainult riigivanema poolt. Riigivanem ei ole nendes otsustes vaba, tema on seotud näiteks poliitilise usaldusega, mis on parlamendis antud konkreetsele peaministrile või ministrile, või selle usalduse äravõtmisega. Aga siit tuleneb, et vastavad avaldused laekuvad ikkagi ainult riigipeale, mitte parlamendile. See lahutaks ka parlamendi personaalse ametisemääramise probleemidest ja annaks võimaluse kujuneda rohkem seadusandlikuks organiks.

Ma isiklikult arvan, et nende funktsioonide lahutamata jätmine võib olla ka üks meie esimese põhiseaduse probleemidest. Nii et praegusel juhul on pakutud välja niisugune kompromissvariant, et igaüks tegeleb oma asjadega: kohus mõistab kohut, parlament teeb seadusi ja kõrgemad riigiametnikud kinnitab ametisse riigivanem. Need lahusused on omakorda seoses väga mitmesuguste soovitude süsteemiga ja teisest küljest poliitilise kontrollsüsteemiga, mida teostab parlament. Praeguses põhiseaduse projektis ei valitsegi momendil niivõrd üks kontseptsioon. Näiteks, mis puutub valitsuse ametisse, siis kolmas toimkond on aktsepteerinud selle põhimõtte, millest ma rääkisin, redaktsiooniliste erinevustega. Mitmete teiste ametite, eriti õiguskantsleri, riigikontrolöri, riigi- jt. kohtunike, Eesti Panga Nõukogu esimehe ja kaitsenõukogu juhataja puhul on aluseks võetud selline printsiip, et nende inimeste võim ei lähtu mitte riigivanemast või tegutsemisvolitusest, vaid riigivanem on n.-ö. soovitav organ nende inimeste ametisse soovitamisel. Vabandan, ma läksin väga

pikale, ma hakkam juba ennast kordama. Kui on vaja küsimustele vastata, siis ma hea meelega vastan.

Juhataja

Härra Adams! Ka juhatusel on üks palve. Praktika näitab, et kui me hakkame arutama printsiipe ja teeme seda eriti kolmandat lugemist lõpetades, siis ei taha meie arutelu lõppeda ja need otsused, mida me ootame, jäävad ka täna langetamata. Kas on võimalik neid tähtsaid probleeme siduda konkreetse tekstiga? Ma julgen teha ettepaneku kõigepealt siduda esitatud probleem meile väljajagatud eelnõu § 54 punktiga 10. Selles punktis on riigivanemale antud ülesanne teha Riigikogule ettepanek õiguskantsleri, Riigikohtu esimehe, Eesti Panga Nõukogu esimehe, riigikontrolöri, kaitseväge ülemjuhataja ametisse nimetamiseks.

J. Adams

Ja täiesti on võimalik, see on võib-olla kõige-kõige paremini koostatav koht. Minu ettepanek on pöörata see sõnastus peaaegu vastupidiseks, et riigivanem kinnitab nemad ametisse vastavalt ettenähtud soovitude korrale, aga mitte tema ei soovita parlamendil neid ametisse kinnitada.

Juhataja

Härra Adams, kas me võiksime formuleerida küsimuse, mida me hakkame arutama? Härra Adams taotleb, et mitte riigivanem ei esita nimetatud ametimehi (riigikantsler, Riigikohtu esimees jt.) Riigikogule ametisse nimetamiseks, nagu on § 54 punktis 10, vaid riigivanem peaks need ametimehed ise ametisse nimetama.

J. Adams

Vastavalt põhiseaduses kehtestatud korrale. Me võime seda täiesti niimoodi formuleerida, aga minu ettepaneku sisu ei piirdu ainult sellega. Vähemalt peatükis "Kohus" peaks siis tegema vähemalt ühe analoogilise muudatuse, võimalik, et ka mõnes muus kohas on selline keeramine vajalik juhul, kui see võetakse arvesse.

Juhataja

Härra Adams, kas me võime mõista seda selliselt, et me alustame § 54 punkti 10 arutelu, kusjuures on kaks kontseptsiooni? Üks, mis on eelnõus ja mille sisu on see, et Riigikogu nimetab ametisse õiguskantsleri jt. ametimehed, keda siin on loetletud, ja teine on see, mille esitas ja mida kaitseb härra Adams, et need ametimehed nimetatakse ametisse riigivanema poolt. Loomulikult mõlemal juhul toimub see sellekohases korras.

J. Adams

Jah, me võime sellega täiesti nõustuda, kuigi minu ettepanek, ma kordan, on laiem. Ma palun juhatust, et kui näiteks selle kümnenda punkti kohta langetatakse otsus, mis kiidetakse heaks minu põhimõttel, siis käsitletak edasi teisi analoogilisi kohti. See haakub ka veel lisaparagrahvi probleemiga, mis käsitleb riigivanema õigust nimetada ametisse ühte või teist inimest.

Juhataja

Tänan! Me teeme vastavalt härra Adamsi ettepanekule.

K. Jürgenson

Lugupeetud Jüri Adams! Mulle jäi kõrvu väide, et Riigikogu poolt ametisse nimetatud ametniku moraalne kohustus oleks pärast Riigikogu laialiminekut ametist taanduda. Ma sooviksin avaldada arvamust selle kohta. Kas selles süsteemis, mille me nüüd omaks oleme võtnud ja siia põhiseadusesse sisse programmeerinud, nimelt selles parlamentaarses süsteemis, kus riigivanemal on arbiteri roll ja suurim mandaat on Riigikogu käes, ei ole nüüd mitte sedapidi, et suurema mandaadiga kogu poolt ametisse nimetatud ametniku puhul (kui tal on see moraalne kohustus, nagu te ütlete) on moraalne kohustus ametist tagasi astuda veelgi suurem, kui ta on ametisse nimetatud riigivanema poolt sellises pädevuses, nagu ta meil on siia sisse programmeeritud? Ka riigivanem lahkub ükskord ametist.

Aitäh!

J. Adams

Loomulikult, üks riigivanem tuleb ja teine läheb. Tõsi, ma pean tunnistama, et ma ei suutnud hästi härra Jürgensoni küsimuse sisu jälgida, minu arvates peegeldus seal mitu küsimust. Mis puutub moraaliga küsimusse, siis jah, võib öelda, et terve mõistusega inimene ütleb, et ta on ju eelmise Riigikogu ametisse pandud, seda enam ei ole. See on üks probleem, aga see ei tähenda, et formaalselt ei pea volitusi olema. See on puhtformaalne küsimus.

Teiseks, mis asi on Riigikogu? Riigikogu on n.-ö. rahva poliitiliste meeleolude läbilõige. Riigikogu on väga pädev andma poliitilist hinnangut. Enamiku nende ametimeeste puhul, kellest me praegu räägime, ei ole tähtis mitte niivõrd kriitiline hinnang, kuivõrd erialane hinnang, erialane sobivus.

Mina julgen väga väita – andku kõikide maailma parlamentide liikmed andeks! –, et parlamendid ei ole siin maailmas kõige paremad kohad erialaste otsustuste tegemiseks. Ma ei tea, kas härra Jürgensoni see vastus rahuldab.

Juhataja

Härra Adams, küsimusi rohkem ei ole. Suur tänu! Lugupeetud kolleegid! Probleem on küll ülimalt tähtis, kuid mulle tundub, et ka seda küsimust me oleme ju korduvalt siin saalis arutanud. Palun, kas on vastuvõetav see, et meil on neli kõnelejat, härrad Hallaste, Rätsep, Kask, Rumessen, ja viis sõnavõtjat, härrad Kaalep, Kama, Arjukese, Erm ja Rebas? Kui te aktsepteerite seda, siis ma palun, ärge registreerige ennast enam ei kõnelejaks ega sõnavõtjaks. Aitäh! Härra Hallaste, teil on sõna, palun!

I. Hallaste

Lugupeetud kolleegid! Ma juhin tähelepanu sellele, et me seda küsimust siin saalis arutanud ei ole. 8. novembril, reedel ütles härra Adams apellatsioon kolmandale toimkonnale. Toimkond arutas seda küsimust väga põhjalikult ja kuna härra Adams lubas, et see tuleb apellatsioonina saali, siis me lootsime, et teise lugemise lõpetamise eel see tõepoolest apellatsioonina siia tuleb ning me saame

need küsimused siis selgeks vaielda. Kahjuks seda apellatsiooni ei esitatud ja esitatakse nüüd, kolmanda lugemise lõpus.

Kõigepealt üldine hinnang sellele ettepanekule. Ta pöörab kogu põhiseaduse süsteemi pea peale. Härra Adams ütles, et kui selles paragrahvis tehakse muudatus, toob see endaga kaasa muudatusi paljudes teistes kohtades ja peatükkides. See on täiesti õige. Ka mina ei ole hetkel võimeline nimetama kõiki neid kohti, kus muudatused tuleksid. Kindlasti tuleks muudatus Riigikogu peatükis, õiguskantsleri peatükis, kaitse peatükis jne. Ma hakkan kahtlema, kas me pärast selle põhimõtte läbiminemist suudame põhiseaduse eelnõu 20. jaanuariks üleüldse kellelegi üle anda. Aga mitte see ei ole võib-olla kõige tähtsam.

Lähtume mitte formaalsetest, vaid sisulistest argumentidest. Härra Adamsi ettepanekus on öeldud, et riigivanem kinnitab ametisse ja vabastab ametist oma käskkirja või otsusega. Ta ei tee seda omal äranägemisel, vaid enamasti on tal selleks vaja Riigikogu või kellegi teise soovitusi. Kui kolmas toimkond 9. novembri koosolekul seda küsimust arutas, siis meie jaoks kõige tõsisemaks probleemiks oli, kuidas ja millises vormis annab Riigikogu oma soovitusi. Riigikogu võtab vastu kõiki otsuseid, ka mingeid soovitusi, soovitavaid otsuseid hääletamise teel. Kui nüüd hakatakse kinnitama ametisse riigikontrolöri või õiguskantslerit, siis ei tõuse Riigikogu saalis küsimus mitte sellest, kas õiguskantsler on Eesti üks paremaid juriste, õiglasemaid juriste, kes võiks tõepoolest olla kontrolliva ülesande täitja, vaid vastavalt poliitiliste jõudude pingutusele tuleb saali küsimus sellest, kas tegemist on hea kristliku demokraadiga või sotsiaaldemokraadiga, Rahva-Keskerakonna tegelasega või ükskõik kellega, kes siis valimistel on parasjagu võitnud. See muutub kõige esmasemaks kriteeriumiks ning see on nii kaitseväge ülemjuhataja, Eesti Panga Nõukogu esimehe, Riigikohtu esimehe, riigikontrolöri ja õiguskantsleri puhul igal juhul. Need on ametid, mis on loetletud § 54 punktis 10.

Härra Adams tõi välja selle, et peaministri puhul käib sama asi – riigivanemal on õigus keelduda peaministrit ametisse kinnitamast. Ma juhin tähelepanu, et meie praegune valitsuse moodustamise kontseptsioon on selline, et riigivanem teeb ettepaneku peaministri kohta parlamendile, kes siis otsustab peaministri ametisobivuse või ametisse kinnitamise, vabandust, hääletamise teel poolthääaltenamusega. Kui nüüd parlament peaks võtma vastu otsuse, saatma selle riigivanemale, mõtleb riigivanem mitu päeva, kas võtta see vastu või mitte, lükkab selle tagasi, kui tahab. Sellisel juhul on kogu praegune valitsuse moodustamise konstruktsioon pea peale keeratud.

Omamoodi ohtlikuks pean ma ka seda lahendust, kui anda riigivanemale õigus keelduda ministreid ametisse kinnitamast. Praegune konstruktsioon on selline, et peaminister esitab pärast oma ametisse kinnitamist Riigikogus riigivanemale ministrite nimekirja ja riigivanema ülesanne on ainult see kinnitada, olla just selleks n.-ö. notariks, kes fikseerib, et sellest hetkest on need ministrid ametisse kinnitatud, samuti vabastab ta nad peaministri ettepanekul ametist. Kui anda riigivanemale võimalus

keelduda ministrit ametisse kinnitamast ja apelleerida see asi Riigikogule, siis sellisel juhul muutub konstruktsioon mõnes mõttes raskeks, keeruliseks. Esiteks, see vabastab peaministri vastutusest oma tegevuse eest, kui riigivanem seda õigust kas või korragi kasutaks, öeldes, et ma tahtsin sellele kohale panna väga head meest, aga mul ei lastud seda meest võtta, järelikult ma ei saa kanda täit vastutust valitsuse tegevuse eest. See ei oleks kooskõlas parlamentaarse süsteemiga. Praeguse kontseptsiooni järgi Riigikogu ei kinnita ega vabasta üksikuid ministreid. Kui riigivanem keeldub ministrit ametisse kinnitamast, siis läheb apellatsioon Riigikogule.

Ma usun, et selles tekstis, mille härra Adams on esitanud, on üks viga. Siin on öeldud, et selle veto ületamiseks on vaja koosseisu enamuse otsust. Just enne vaheaega hääletasime riigivanema vetoõigust ja saali enamus oli selle poolt, et seaduse puhul on riigivanema veto kummutamiseks vaja poolthäälteenamust, et ei ole vaja koosseisu enamust. Nüüd teatud asjades me anname riigivanemale õiguse peatada asja nii, et nõutakse Riigikogu koosseisu enamust. See läheb vastuollu kogu muu kontseptsiooniga ja kui see nüüd peaks heakskiidu leidma, siis tuleks panna ka seaduste puhul vetoks koosseisu enamus, sest muidu ei ole asi tasakaalus.

Ma pean selle apellatsiooni läbimineku ohtlikuks sisulisest küljest. See viib väga piiratud inimressurssidega Eesti Vabariigis olukorra sinna, kus erilist kompetentsust nõudvatel ametikohtadel hakatakse isikuid valima, lähtudes nende poliitilisest kuuluvusest ja meelsusest, mitte aga nende erialastest oskustest. Ja seetõttu kutsun kõiki üles jääma põhitekti juurde ja mitte toetama apellatsiooni. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu, härra Hallaste! Ometi olen sunnitud märkima, et härra Hallaste ületas ajapiiri. Ma palun kõiki kolleege pidada kinni nendest ajapiiridest, mis on reglemendis: puldist kuni seitse minutit, kohalt kaks minutit. Härra Rätsep, palun, teil on kõneks sõna!

J. Rätsep

Lugupeetud juhataja! Austatud kolleegid! Minu ülesandeks on teatavasti esindada ka selle probleemi lahendamisel kuuendat toimkonda. See põhimõte, mille üle vaidlus käib, puudutab täiesti konkreetselt kuuenda toimkonna kolme institutsiooni ühte põhiküsimust. Nimelt seda, kuidas määratakse ametisse riigikontrolör, õiguskantsler, Riigikohtu esimees, aga samuti ka seda, kuidas määratakse ametisse kohtunikud üldse. Sellest aspektist lähtudes on sedasama teemat korduvalt arutatud kuuendas toimkonnas ja mul on täiesti ühene seisukoht ilma ühegi vastuargumendita, et selle küsimuse puhul tuleb toetada põhitekti. Nimelt kõige probleemikam ja sisulisem on see küsimus ehk kohtunike ja kohtuaparaadi ametisse paneku puhul.

Härra Adamsi apellatsiooni ja tema varasemate seisukohtade järgi peaks kohtunikud ametisse panema riigivanem. Me ei saa mitte kuidagi loobuda tahtest tegelikult läbi viia Eesti Vabariigi kohtureform. Selle kohtureformi üks oluline osa on kohtunikekaadri väga korralik valik. Meie toimkonna ja ka IV

peatükis käsitletud isikute poolt tunnustatud kontseptsiooni kohaselt toimub kohtunike ametisse nimetamine siiski Riigikogu poolt ja me jääme kindlalt selle juurde. See mõningal määral tõstab küll Riigikogu koormust teatavatel käivitumisperioodidel, kuid kahtlematult on kohtunike faktiliselt ikkagi (formulatsioonist olenemata) eluaegne amet niisugune parlamendi kui rahvaesindusorgani filter. See filter on olemas selliselt, et Riigikohtu esimehe nagu riigikontrolöri- ja õiguskantslerikandidaadigi esitab riigivanem Riigikogule ja Riigikogu kontrollib kõigi temale esitatud materjalide põhjal, aga ka isikliku kogemuse põhjal, sest Riigikogusse satub eeldatavasti kogu Eesti kodanikkonna parem osa ka muudest regioonidest peale Tallinna, ja niimoodi on tegelikult võimalik komplekteerida vabariigi ees seisvate ülesannete täitmiseks sobiv kohtuaparaat. Kuues toimkond toetab praktiliselt üksmeelselt § 54 punkti 10 põhiteksti ja ka sellega seoses olevate sätete tekste eelnõu XI, XII, ja XIII peatükis.

Juhataja

Täna, härra Rätsep! Sõna kõneks on härra Kasel. Palun!

P. Kask

Lugupeetud kolleegid! Härra Adamsi ettepanek laekus ka neljandasse toimkonda ja ma pean tänama tänast spiikrit, et ta formuleeris selle täpselt. Jutt on § 54 lõikest 10, mis vaidlustatakse. Härra Adamsi ettepanek oli tunduvalt halvemini arusaadav ka toimkonnas. Ja üks põhjusi, miks ta ei sujunud (lisaks sellele, et härra Adamsit ennast ei olnud kohal), oli see, et toimkonna liikmed ei saanud õieti sotti, mida siis härra Adams asemele pakub. Aga ma tahaksin kaitsta seda praegust skeemi nende vastuväidete eest, mida härra Adams esitas, just nagu oleks riigivanemal liiga palju võimu või suva ise otsustada.

Võtame näiteks ettepaneku tegemise Eesti Panga Nõukogu esimehe ametisse nimetamise kohta Riigikogu poolt. Kui keegi arvab, et see käib nii, et kui panga nõukogu esimehe koht on seadusega määratud põhjustel vabanenud ja sinna on vaja uut meest valida, hakkab riigivanem mõtlema, ahhaa, nüüd on minu vabadus kedagi välja pakkuda, laseb silme eest läbi kõik tuttavad inimesed, teeb nende hulgast valiku ja läheb Riigikogusse, siis ta eksib. Tegelikult käib asi ikkagi just kompetentsuse tasandi kindlustamise suunas hoopis nii, et pakkumise teevad kompetentsed isikud, eelkõige panga nõukogu liikmed (see ei ole kellelegi saladus) Riigikogu liikmete ees, keda panga nõukogu liikmed eelistavad, kui palju kandidaate nad isekeskis on üldse läbi arutanud. Kui riigivanem ei aktsepteeri nende enamuse kandidaate, siis on see Riigikogule väga hästi teada ja loomulikult nõutakse riigivanemalt sellisel juhul parlamendi ees põhjendust. Arvata, et Riigikogu ei ole kompetentne neid küsimusi lahendada, ei ole minu arvates õige. Riigikogule ei anta valikut, talle antakse ainult valida, kas kinnitada või mitte, ja selle valiku teeb ta ikkagi selle järgi, nagu talle paistab. Tema on kohtuinstants, kes otsustab, kas riigivanem pakkus välja õige mehe, kas see valik oli loogiline ja põhjendatud, või püüab ta asja oma suva järgi lahendada.

Kui on vaja veelgi piirata riigivanema otsustusõigust sellistes küsimustes, siis saab seda teha, sätestades seadusega, millistel juhtudel riigivanem võib näiteks oma nõuandjate või vastavate instantside poolt tehtud ettepanekuid mitte arvestada. See ei puuduta nüüd punkti 10, aga näiteks punkti 2 – diplomaatiliste esindajate nimetamise juures ma tõin selle punkti näiteks selles mõttes, et mingisugune piir peaks tõepoolest riigivanemale jääma, millal ta võib keelduda kedagi ametisse nimetamast. Vähemalt sel juhul, kui ettepanek ei ole tehtud korrektselt või vormistatud normaalselt. Näiteks, kui välisministri sekretär helistab riigivanema sekretärile, et ole hea, määra USA-sse suursaadikuks see ja see inimene, jääb loomulikult riigivanemal õigus sellisele ettepanekule mitte reageerida. Minu arvates on see skeem praegu nendest ohtudest vaba, mida härra Adams kardab. Tänan!

V. Rumessen

Lugupeetud kolleegid! Ma pean tunnistama, et mina ei saa praegu enam üldse aru, mis toimub, ja tunnistan ausalt, et ma olen täiesti ebakompetentne. Ma lihtsalt ei saa aru sellest samast punktist 10 sellisel kujul, nagu lugupeetud kolleegid seda kaitsevad. Ma teen ühe täiendava ettepaneku: lisada sellesse loetellu näiteks veel Eesti rahvusliku sümfooniaorkestri peadirigent. Sellisel juhul ma saaksin vähemalt asjast aru ja oleksin nõus, et ka selle peaks kinnitama, vabandust, selle kandidaadi peaks esitama siis järelikult riigivanem ja tema valib oma maitse järgi dirigendi, kust maailmanurgast talle meeldib, ja orkestril ja tema kunstinõukogul ei jää muud üle kui ainult aktsepteerida riigivanema maitset.

Tähendab, kogu küsimus on selles, kas me läheme praegu tagauksepoliitika peale, kus riigivanem hakkab esitama neid ettepanekuid vastavatele ametikohtadele ja saab need ettepanekud enne tagaukse kaudu kas siis kohtukolleegiumilt või teistelt instantsidelt, või me seadustame selle protsessi.

Esimesel juhul me soodustame korrupsiooni kõige otsesemal kujul, teisel juhul me seadustame selle protsessi. Praegu on vastuolu minu meelest suuresti tekkinud ka sellest, et kui me räägime, et riigipea valib Riigikogu, siis siin läheb see asi tasakaalust välja. Kui nüüd vastav ametkond teeks riigipeale ettepaneku, siis oleks see tõepoolest seaduspärane, kui nüüd on riigivanem valitud Riigikogu poolt, siis tegelikult praeguses sõnastuses me anname talle suuremad volitused, suurema võimu ja see on ehtsal kujul samm presidentiaalsuse poole. Me programmeerime sellega seoses sisse konflikti.

Tähendab, sellisel juhul ei ole riigipea enam vahekohtunik (millest me oleme kogu aeg rääkinud).

Kogu küsimus tuleb ka sellest, et kui riigivanem esitab selle kandidatuuri, siis kelle volitustega see ametimees edaspidi hakkab tegutsema ja kas me oleme selles kindlad, et vastav ametkond,

kohtukolleegium või keegi teine seda aktsepteerib? Selle ettepaneku võiks teha riigipeale tegelikult mitte parlament, vaid vastav parlamendikomisjon, ma saan niimoodi asjast aru. Siin hakkavad vastavad poliitilised erakonnad esitama poliitilisi figuure, asi läheb kompetentsuse tasandilt välja. See oht on just praeguse variandi juures, aga mitte vastupidi. Kui selle ettepaneku teevad asjaomased

instantsid, siis tuleb sealt ka tõepoolest kompetentne isik, s. t. kui orkestri peadirigendi kandidaadi esitab kunstinõukogu, siis ta tõepoolest teab, kellega ta soovib koos töötada. Ja kui selle ettepaneku teeb väljastpoolt mingisugune kõrgem instants, siis sealt seda ei tule. Ma kutsun üles selle punkti 10 juures seda põhimõtet muutma sellepärast, et see on väga põhimõtteline küsimus ja praegusel kujul viib see kogu meie põhiseaduse tasakaalust välja. Minu ettepanek oleks sõnastada punkt 10 järgmiselt: "Riigipea kinnitab ametisse õiguskantsleri, Riigikohtu esimehe, Eesti Panga Nõukogu esimehe, riigikontrolöri, kaitseväge ülemjuhataja jne." Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Härra Saatpalu, ma olen sunnitud teie ees vabandama, aga meil oli kokkulepe, et viimasena kõneleb härra Rumessen. Tänan! Lugupeetud kolleegid! Kas te olete nõus sellega, et härra Adams võtab viimasena sõna, või härra Seppa, härra Korrovits jt. arvavad, et härra Adams ei suuda oma ettepanekut kaitsta? Me leppisime kokku, et viimane sõnavõtja on härra Adams. Ma palun, et härrad Seppa, Korrovits, Hallaste, Jürgenson võtaksid ennast siiski sõnavõtjatena tabloolt maha. Härra Adams saab sõna lõppsõnaks ja me otsustasime, et härra Adams on viimane, kes saab sõnavõtu taotlejate reas sõna. Härra Erm, palun!

A. Erm

Lugupeetud assamblee liikmed! Härra Rumessen pööras minu sõnavõtu natukene tagurpidi. Ma tahtsin alustada tegelikult lõpust sellepärast, et see haakub paremini tema sõnavõtu sisuga. Mõtleme mõned aastad tagasi. Gorbatšov esitas NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressile kinnitamiseks Lukjanovi kandidatuuri, nagu me mäletame. Esimesel katsel see kandidatuur läbi ei läinud. Ma ei mäleta täpselt, kas kandidatuur läks läbi teisel või kolmandal katsel, kuid halli kardinali Vene impeerium endale sai. Kongress ei suutnud takistada diktatuuri süvenemist, ometi oleks see pidanud olema tema põhilisi funktsioone. Tähendab, lihtsalt kongressi esimees – siis ta polnud veel president – esitas ikka ühe ja sama kandidaadi, ja kui ta ei oleks seda esitanud, oleks ta esitanud ikkagi mingisuguse teise, kes oleks olnud kindlalt tema mees, nii et garantiisid siin ei tekkinud. Nüüd sellest, kuidas siis neid isikuid peaks määrama. Nimetatud isikud on minu meelest sellistel ametikohtadel, et nad ei peaks sõltuma poliitilisest hetkeseisust. Nad peaksid olema siiski mingil määral sõltumatud figuurid. Nad ilmselt elavad üle vähemalt üks-kaks parlamendikoosseisu, kui mitte rohkem, ja selles mõttes ei ole võib-olla õige, et nende määramise otsustab just parasjagu võimul olev parlamendikoosseis. Kui riigivanem teostab eelvalikut ja kui me tahame, et ta seda teeks kompetentselt, peab tal olema piisavalt suur aparaat, kes garanteeriks sellise kompetentse valimise. Ma ei ole sugugi kindel, kas meie väikses riigis selline dubleerimine on hädavajalik ja otstarbekas ja kas meie maksumaksjate rahakott sellele vastu peab. Nii et mul on küll ettepanek toetada härra Adamsi apellatsiooni. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Sõnavõtt kestis 2,5 minutit. Sõnavõtt kohalt tohib kesta kuni kaks minutit.

A. Kaalep

Lugupeetud assamblee! Prantsuse revolutsiooni lõppjärgus toimus nn. 18. brümääri riigipööre ja tehti ülesandeks töötada välja uus konstitutsioon. Tema nägi oma konstitutsioonis ette tegelase kummalise aunimega suurvalija, kelle funktsioonid olid võrdlemisi väiksed, ametikoht aga väga kõrge. Napoleon tõmbas selle funktsionääri maha, nimetas selle suursöödikuks. See suursöödik tuleb aeg-ajalt mulle meelde, kui me kõneleme oma riigipea funktsioonidest ja tekib küsimus, kas meiegi tahame omale suursöödikut. Mulle tundub, et temal peab olema ka ikka midagi teha ja et kõrgemate ametnike kinnitamine peaks olema üks tema olulisemaid tööloike. On ju seadusandlus ja see on väga suur ja väga vastutusrikas töö. Riigikogu ei saa olla kaadriteosakond või kutsenõuandla või psühholoogide komisjon. Mulle tundub, et mu sõber Jüri Rätsep tahtis midagi sellist temas näha. Riigivanem aga kõrgemate ametnike töölekinnitajana on igal hetkel avatud avalikule kriitikale. Tsensuuri meil ei ole. Ta peab kartma avalikku arvamust ja südametunnistusega inimesena, nagu me soovime teda näha, peab ta mõtlema ka ajaloo hinnangule. Ja ma ei karda eriti, et see riigivanem võiks oma otsustes eksida. Kas või üksainuke ajalooline pretsedent. Konstantin Päts, keda ma just isiklikult väga ei armasta, määras vastavalt selleaegsele põhiseadusele omalt poolt kümme liiget Riiginõukogusse. Tema oma äsjase partei, Põllumeeste kogu esindajaid oli nende kümne hulgas ainult üks, teised olid teistest parteidest ja ka parteituid isikuid oli nende hulgas. Ta suutis olla objektiivne ja leida väärilisi inimesi, hoolimata nende parteilisest seisukohast kas või tema enda režiimi suhtes. Nii et ma ei kardaks anda riigipeale vajalikku vastutust selles küsimuses ja tahaksin toetada Jüri Adamsi projekti.

Juhataja

Suur tänu! Sõnavõtt kestis kolm minutit. Lugupeetud kolleegid, kas te sallite seda, kui ma annan märku, et kaks minutit on läbi? Tohin ma seda teha? Tänan! Me oleme kokku leppinud. Sõna saab härra Kama. Palun!

K. Kama

Austatud assamblee! Tekib vägisi tunne, et mitmed meie kolleegid ei saa aru, mida nad praegu tegelikult hääletama hakkavad. Härra Kaalep arvab, et selle ettepanekuga nagu oleks tekitatud presidendile otsustusõigust ja tööd juurde. Tegelikult see väheneb. Härra Rumessen rääkis meile pika jutu sümfooniaorkestrist. Ma juhin tähelepanu, et §-s 150 on öeldud, et kõik kohtunikud nimetatakse ametisse Riigikohtu ettepanekul, s. t. just nimelt see orkester ise teeb ettepaneku selle kohta, kes valitakse dirigendiks. Ka protseduuriliselt pean täiesti sobimatuks, et me kolmandal lugemisel arutame niisugust põhimõttelist probleemi, millega oleks pidanud alustama, ja ma ei saa hästi aru, kuidas saab kolmandal lugemisel apelleerida sellist asja, mida täiskogu ei ole üldse arutanud. Ma rõhutan kiiresti ja veel kord: see, mida pakub meile praegu välja härra Adams, tähendab seda, et just nimelt see kogu, kelle kohta ka härra Adams ütles, et see oskab halvasti hinnata isikute

kompetentsust, hakkab seda kompetentsust hindama. Tuleb täpselt see olukord, kus kristlikku või meie oma ülemjuhatajakandidaati ja Rahva-Keskerakonna oma ülemjuhatajakandidaati hääletatakse siin konkureerivalt, või ma ei tea kuidas, ja selle tulemuseks ei ole kindlasti kompetentsed riigitegelased. Nii et ma palun väga tungivalt ja tõsiselt kõikidel enne hääletamist selle asja peale mõelda. See on väga tõsine asi ja me võime praegu tõepoolest kogu oma senise töö tühjaks teha ühe väikese hääletusega. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Härra Arjukese, teil on sõna.

R. Arjukese

Tänan, lugupeetud juhataja! Lugupeetud kolleegid! Ma tahaksin kõigepealt juhtida tähelepanu sellele, et see asi ei ole päris uus, mida härra Adams praegu välja pakkus. Esialgses variandis, mille me võtsime töö aluseks, oli see just niiviisi kirjas. Nüüd on kaks võimalust. Kui riigipea teeb eelvaliku ise, siis on tema võim kaunikesti piiramatult, nagu ka härra Erm välja tõi. Tähendab, ta võib pakkuda, eks ole, täiesti üksteise järel vastuvõetamatuid kandidaate – see on üks võimalus. Sel juhul jäetakse ju riigipeale minu arust liiga suur võim. Teine võimalus on see, kui ta ainult edastab parlamendile asutuste või riigiorganite ettepanekuid ja sealjuures ei ole sel riigipeal üldse mingit võimu. Siis on ta ainult postkast, eks ole? Kui talle edastatakse ettepanekuid ja ta annab need parlamendile. Mis puudutab veel protseduurireegleid (nagu härra Kama siin ütles, et on protseduuriliselt kõlbmatult praegu niisugust apellatsiooni esitada), siis minu meelest on hullem see, kui me teeme niisuguse põhiseaduse, mida keegi meist ei ole tahtnud. Ma tänan!

Juhataja

Aitäh! Härra Rebas, palun!

H. Rebas

Lugupeetud juhataja! Mu daamid ja härrad! Need viimaste nädalate töö ja hääletuste keerdkäigud, mis ei ole praeguses olustikus vist ebaloomulikud, näitavad meile, et võib-olla me peaksime üldse siin kõrges kogus hakkama ette valmistama kaht või kolme peensusteni väljatöötatud põhiseaduse varianti rahvale esitamiseks, aga see protseduur vist naeruvääristaks meid natuke. Aga ma ei saa praegu aru, kuidas me teistmoodi saame. Nüüd koostame, nagu mulle näib, rohkem niisuguse superkompromissi, millel kangem joon hakkab nagu kaduma. Ma ei kuulunud Jüri Adamsi põhiseaduse eelnõu koostajate meeskonda, aga tean üldiselt, et tal on õigus. Ma oleksin muidugi näinud temapoolset väljatöötatud konkreetset ettepanekut meie lugemislaua meelsasti mõni nädal tagasi. Eile redutseeriti päris äkitselt ja isegi vist natukene pooljuhuslikult riigivanema staatust üsna jõuliselt. Täna võtsime tema positsioonist veel natuke maha. Jüri Adamsi põhimõtteline seisukoht üritab, esiteks, taastada selgust Eesti Vabariigi riigivõimude erinevate kompetentside vahel, ja teiseks, nagu ma aru saan, tõsta riigivanema avalikku staatust. Ma arvan, et see oleks päris hea.

Lisaks teistele argumentidele, mis ma olen juba kuulnud, võiks öelda ka, et riigivanema ja kõrgete riigiametnike ametisse määramist nimetas härra Adams arhailiseks või tinglikuks. Mulle tundub, et Adamsi ettepanek lisaks selgusele ja tasakaalule tooks tulevikus tõepoolest ka natukene pidulikkust meie avalikku ellu. Ja ma arvan, et see ei oleks sugugi paha. Riigivanema kõrgete riigiametnike ametisse nimetamise ja vabastamise protseduure võib vabalt avalikeks üritusteks teha. Rahva ja meediumide osavõtt ning vastav ametlik *festivitas* selle toimingu ümber arendaks üldist kokkukuuluvustunnet, tõstaks ametnike staatust ja nagu printsiipaalsust, mis, ma arvan, on üldisele asjale kasuks. Nii et teiste sõnadega ma pooldan Adamsi taastavat sõnavõttu, näeksin aga hea meelega konkreetselt väljatöötatud alternatiivi nii kiiresti kui võimalik.

Juhataja

Tänan! Härra Adams, ehk teeksime niimoodi. Ilmselt on kolleegidel Seppal, Korrovitsil, Hallastel, Jürgensonil midagi nii tähtsat öelda, mida kõik eelnevad sõnavõttud ja kõned pole suutnud väljendada. Ma arvan, et see, mida soovivad välja öelda neli kolleegi, tuleb assamblee tööle ainult kasuks. Ehk on mõistlik, kui teie lõppsõna on pärast nelja kolleegi sõnavõtu ärakuulamist? Kas nii? Tänan! Härra Seppa, me jääme teilt uusi mõtteid ootama. Palun, teil on sõna!

Ü. Seppa

Austatud kolleegid! Ma ei taha siin uusi mõtteid välja tuua. Ma tahaksin ütelda ainult väga lühidalt, et mitte olla suurkõneleja. Mina kui üks inimene, kes võttis kaasautorina osa Adamsi eelnõu väljatöötamisest, olen alati toetanud Adamsi seisukohti. Ja ma tahaksin ütelda, et hääletamise juures tuleb võib-olla kasuks teadmine, et see, mida väljendas kuuenda toimkonna juht Jüri Rätsep, et kuuendas toimkonnas on selles küsimuses täielik ühtsus, ei vasta päris tõele. Me arutasime neid küsimusi alguses, kusjuures mina olin erinevatel seisukohtadel, ja hiljem ei ole me sellest rääkinud. Seisukohad kujunesid välja nii, et kui kogu otsustas võtta häälteenamusega uue variandi, siis meil vaidlusi selle üle ei olnud. Nii et ühtsust kuuenda toimkonna töös selles küsimuses ei ole. Tänan!

Juhataja

Suur tänu nende lisanduste eest! Härra Korrovits, ka teilt me ootame uusi mõtteid. Palun!

V. Korrovits

Lugupeetud härra juhataja, tänan võimaluse eest sõna saada! Austatud kolleegid, oleme mitu korda siin saalis otsustanud mõõduka riigivanema kasuks. Sellele oli alternatiiviks tugev presidendivõim. Kui me praegu aga läheme etteantud eelnõu järgides, siis me jõuame kaunis nõrga presidendi volituste juurde ja see oleks liikumine superparlamentarismi poole. See ei ole ilmselt kunagi olnud meie eesmärgiks ja mitte sellest lähtudes ei ole me otsustanud siin saalis põhimõttelisi asju. Sellepärast on Jüri Adamsi pakutud apellatsioon selles punktis nr. 10 asjakohane ja ma kutsun kolleege kaaluma neid seisukohti, mis on välja öeldud selle toetuseks. Tänan!

Juhataja

Täna, härra Korrovits! Kuigi ka teie sõnavõtt ma ei suutnud leida uusi momente, ikkagi suur tänu!
Härra Hallaste, palun!

I. Hallaste

Härra juhataja! Lugupeetud kolleegid! Siin on kõlanud mõtted, et Adamsi ettepaneku vastuvõtmine oleks tagasipöördumine endise kontseptsiooni juurde. Ma juhin tähelepanu, et vähemalt teine ja neljas toimikond on algusest peale töötanud sellise kontseptsiooni alusel, et riigivanem teeb ettepanekuid ja Riigikogu kinnitab, ning selle ettepaneku vastuvõtmine tähendaks, et kolmas, neljas, viies ja kuues toimikond peaksid oma tööd alustama algusest peale, et nad on kogu selle Põhiseaduse Assamblee ajal töötanud vale kontseptsiooni alusel. See tähendab Põhiseaduse Assamblee tõenäolist laialiminekut. Seda esiteks.

Teiseks. Ma toaksin välja konkreetse näite, mis juhtub siis, kui see läbi läheb. Oletame, et kristlikud demokraadid tahaksid enda kätte saada kaitsejõudude ülemjuhataja kohta. Sellisel juhul nad peaksid kohe panema riigikaitsekomisjoni oma liikmetest täis, kuna see esitab riigivanemale ettepaneku. Sellisel juhul tuleb ka Riigikogu peatükis ära reglementeerida, millised komisjonid milliseid ettepanekuid teevad, kuidas need komisjonid moodustatakse, millisel alusel, kuidas valitakse nende esimehed ja aseesimehed jne. See toob kaasa miljon probleemi, mida on absoluutselt võimatu lahendada järgmise aasta 20. jaanuariks. See on põhiseaduse üleandmise tähtaeg. Kui me võtame selle ettepaneku vastu, siis see tähendab Põhiseaduse Assamblee laialiminekut, töö lõpetamist juba täna. Aitäh!

Juhataja

Aitäh! Kas need mõtted kõik õiged on, aga uued on nad kindlasti. Härra Jürgenson, me jääme ka teilt uusi mõtteid ootama. Palun, teil on sõna!

K. Jürgenson

Täna! Härra juhataja, arvestades küsimuse kaalukust, ma julgen tõesti olla pealetükkiv, sest see, mis ma öelda tahan, on jah, natuke uus ja siinamaani kõlamata, ehkki sellele kõige lähemale jõudis härra Hallaste oma äsjalõppenud tulises sõnavõtus. Tõesti, probleem tõstatus minu ette ilmekalt härra Rumesseni sõnavõtt ja ma ei saa olla nõus väitega, et kandidaadi esitamine riigivanema poolt soodustab korrupsiooni. Meil on tõesti paika panemata mehhanism, mismoodi hakkab kandidaate esitama, valida ja selekteerima nende kompetentsusest lähtuvalt Riigikogu, ja mismoodi on korrupsioon välditud, kui neid kandidaate hakkavad esitama toimikonnad või komisjonid, sest nagu härra Adams ütles, nende komisjonide põhiseadusest väljajätmisest nimetatud probleem alguse sai. Ja kui tõmmata paralleele tänase, praeguse ülemnõukoguga, siis siin on tegemist kahjuks olukorraga, kus mõne komisjoni puhul, kui temale seatakse ülesandeks niisugusele ametikohale ametnik leida, ma arvan, et ei tule isegi korrupsioon kõne alla. See toimikond ei ole võimeline seda kandidaati esitama, sest mõni toimikond ei ole siinamaani üldse mingit tööd teinud. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Lõppsõnaks ma pakun võimaluse härra Adamsile ja pärast seda palun, et assamblee ekspert härra Jaan Kross tuleks jälle kõnepulti ja selgitaks oma seisukohta, arvamust antud probleemi kohta. Härra Adams, teil on lõppsõnaks sõna. Palun!

J. Adams

Täna, lugupeetud juhataja! Ausalt öelda mind teeb õnnetuks see, et momendil kipub arutelu ettepaneku sisulisest küljest hoopis protseduuriliseks ja et ettepanek nagu olevat tulnud liiga hilja. Ma juhin tähelepanu, et see oli üldse esimene ettepanek. See oli sellesamas põhiseaduse projektis, mille assamblee võttis aluseks. Ma tahaksin küsida, kas ma oleks pidanud siis sama projekti esitama kaks korda või, et ta oleks arvesse võetud ettepanekuna. Peale selle on toimkondades see asi varieerunud, kuna esialgne skeem nägi ette ühe olulise erandi, kus eelvaliku teeb riigivanem, s. o. peaministri puhul.

Ma tahaksin juhtida tähelepanu mõne oponendi viimastele väidetele. Kõigepealt härra Hallaste arvamusele ministri ametisse kinnitamisest keeldumisest – see on absoluutselt teoreetiline arutus. Puhtredaktsiooniliselt on võimalik ka seda asjaolu välistada. Härra Rätsepale tahaksin ma ütelda, et mulle isiklikult ei ole teada praegu maailmas ühtegi maad, kus kohtunikke kinnitaks ametisse parlament. Kui tema teab, palun nimetagu mulle, kuidas see asi nimelt on.

Nüüd küsimus sellest, kuivõrd pidurdab minu apellatsiooni kasuks langetatav otsus meie assamblee praegust tööd. Ma usun, et see annab redaktsioonitoimkonnale juurde tõenäoliselt umbes kaks tundi tööd, et vastavad muudatused sisse viia. Siin on veel kõlanud ka seisukoht, nagu ma selle ettepaneku esitamisega torpedeeriksin assamblee tööd, kes ei saa õigeks ajaks valmis. Ma palun, saage aru ka minu olukorrast sellepärast, et peale selle, et ma arvan, et see ettepanek on õige, on mul moraalne kohustus kõikide nende inimeste ees, kes koostasid esialgset projekti, ka nende ees, kes siin hääletasid selle poolt, ja osalt ka väliseksperptide ees, kes selle põhimõtte heaks kiitsid. Täna!

Juhataja

Suur tänu, härra Adams! Härra Jaan Kross, me palume, et te ütleksite assambleele oma eksperdisõna. Palun kõnepulti! Sõna on härra Jaan Krossil. Palun, Jaan Kross!

J. Kross

Head kolleegid, ma tahaksin lihtsalt jagada teiega mõningaid oma arutlusi, aga mitte pakkuda retsepti küsimusse suhtumise kohta. Esiteks, mulle tundub, et lähtuma peaks muu seas ühest seigast. See kümnes punkt meie eelnõus on sõnastatud eilseni kehtinud printsiiibil valitava riigivanema eeldusel, sest me muutsime valimise süsteemi ja seda peaks nüüd kümnenda punkti analüüsimisel ja lõppredaktsiooni leidmisel tingimata arvestama. Kas ei ole nii, et riigivanem osutub meil eilsest saadik tugevasti redutseerituks oma asendi poolest riigiorganite süsteemis? Kas ei ole nii, et seda redutseerimisprotsessi süvendades asetame ikkagi selle võimude tasakaalu idee juba märgatavasse

ohu? Praegu on nii, et Riigikogu poolt valitud riigivanem selles riigi kõrgete ametnike ... tegevuses hakkab tegema sellelesamale Riigikogule ettepanekuid, kes siis kinnitab ja otsustab. Riigivanema tegevus muutub veel ühe astme võrra sekundaarsemaks. Ma usun, et üks kahtlustus, mis meile esitati, et ettenähtavate muudatuste arv saab olema väga suur, mitmes paragrahvis, mitmesse paragrahvi küündiv, ei ole väga tõsiselt võetav. Vähemalt ma olen valmis oma parima tegema, et redaktsioonikomisjon saaks nende parandustega toime. Ühesõnaga, ma palun tõsiselt suhtuda härra Adamsi apellatsioonile.

Juhataja

Aitäh, härra Kross! Jääb üle ainult ühineda härra Krossi sõnadega, et kõik assamblee liikmed suhtuksid täie tõsidusega eelolevasse hääletusse. Pole ju mingit kahtlust, et § 54 punkti 10 muutmise taga ei ole mitte redaktsioonilised küsimused, vaid väga tõsine riigivõimude jaotumise küsimus. Teen sellise ettepaneku. Teeksime kümme minutit vaheaega, pärast vaheaega viime läbi selle hääletamise. Pärast seda jääb meil veel käsitleda teise toimkonna apellatsioon redaktsioonikomisjonile § 42 kohta ja lõpetada arutelu või lükata see edasi § 116 osas – see probleem kandus tänasesse eilsest. Niisiis on ette näha meie töö peatset lõppu. Ma palun mitte kellelgi lahkuda, vaid mõtelda selle üle, kuidas me selle tõsise probleemi § 54 punktis 10 lahendame. Kohtume kümne minuti pärast.

Vaheaeg

Juhataja

Lugupeetud kolleegid, vaheaeg on lõppenud. Viime läbi kohaloleku kontrolli. Assamblee liikmeid on kohal 40. Ja kuigi vaheajal proua Aaskivi tantsis valssi härra Saatpaluga, arvan ma, et kohe saab selgeks, kes kellelega tegelikult tantsib, ja me asume hääletama.

Lugupeetud kolleegid! Küsimus, mille juhatus teile esitab ja mida me katsume otsustada hääletamise kaudu, on üsna konkreetne. Paragrahvis 54 on punkt 10, mille sisu on selline, et riigivanem teeb Riigikogule ettepaneku nimetada ametisse terve rida ametimehi, kes selles punktis loetletud on. Härra Adams on apellatsioonile korras teinud meile ettepaneku, et nimetatud ametimehed peaks ametisse nimetama mitte Riigikogu, vaid riigivanem. Niisiis, härra Adamsi apellatsioonile sisu on selline, et mitte riigivanem ei tee Riigikogule ettepanekut nende ametimeeste ametisse nimetamiseks, vaid riigivanem nimetab nad ametisse ise. Meil tuleb teiega otsustada küsimus, kas me toetame teematoimkonna ja redaktsioonitoimkonna teksti või teile ettekantud härra Adamsi ettepanekut. Hääletamisele läheb ainult härra Adamsi ettepanek, loevad nii poolt- kui ka vastuhääled. Palun, kas me võime alustada hääletamist?

Kes on selle poolt, et muuta § 54 punktis 10 esitatud mõtet ja anda nimetatud ametimeeste ametisse nimetamise õigus riigivanemale? Kes on selle poolt, et vastavalt härra Adamsi apellatsioonile muuta § 54 punkti 10 ja anda seal nimetatud ametimeeste ametisse nimetamise õigus riigivanemale? Hääletame.

15 poolt- ja 23 vastuhäälega otsustas assamblee, et § 54 punkti 10 jääb tekst, nagu ta seal kirjas on, ja et härra Adamsi apellatsiooni on tagasi lükatud. Meil oli härra Adamsiga selline kokkulepe, et pärast selle küsimuse otsustamist ütleb härra Adams, kas meil on mõtet edasi käsitleda tema poolt esitatud apellatsiooni teist poolt või on see omaette apellatsioon, mida me saaksime nüüd edasi arutada. Ei saa? Tänan!

Lugupeetud kolleegid, ma palun veel teie tähelepanu ja kannatust, sest meil on jäänud käsitleda vaid kolm küsimust. Või vähemalt juhatusel tundub, et neid on ainult kolm. Need on juba teile teatavaks tehtud: toimkonna apellatsioon redaktsioonikomisjonile, mis käsitleb § 42, redaktsioonitoimkonna poolt esitatud alternatiiv XV peatüki § 150 kohta ja eilsest tänasesse kandunud probleem, mis puudutab § 116. Püüame kõigepealt saada selgust viimases probleem. Eile oli meil härra Adamsiga – palun tähelepanu, härra Adams! – selline kokkulepe, et § 116 tõstetud tekst ei ole lõppredaktsioonis ja härra Adamsil oli tol korral eksprompttepanek küsimuse redigeerimiseks. Minu andmetel ei ole tänaseks kirjalikult uut teksti ettepanekuna esitatud. Härra Adams, kas see on nii?

J. Adams

Jah, see on tõesti nii. Redaktsioonitoimkond ei ole jõudnud sellega tegelda.

Juhataja

Palun, kas soostutakse sellega, et sellisel juhul jätkab redaktsioonitoimkond tööd tekstiga, mille me viisime § 116, ja me selles küsimuses praegu arutelu ei jätkka ja midagi ei hääleta? Nii? Tänan! Siis on meil järele jäänud kaks põhiprobleemi. Ma palun kõigepealt kõnepulti redaktsioonitoimkonna esimehe proua Liia Hänni ja palun kõigil ette võtta XV peatüki § 150, kus sama paragrahvi lõike 22 kohta on meil redaktsioonitoimkonna esitatud alternatiiv. Sõna on proua Hännil. Palun!

L. Hänni

Lugupeetud juhatus ja kolleegid! Redaktsioonitoimkond, arutades põhiseaduse muutmise korda, leidis, et kõigi teiste võimaluste hulgas peaks olema ka võimalus muuta põhiseadust ühe koosseisu otsusega. Praegu me koostame põhiseaduse eelnõu ja me näeme, kui suured on vaidlused ja kui pingeline on see töö ja selle tõttu vähemalt lähiaastatel võib tekkida vajadus koondada ja muuta põhiseaduses mõned sätted seepärast, et meil ei ole olnud piisavalt aega süveneda. Me tegime ettepaneku, et selline muutmise võiks olla võimalik Riigikogu koosseisu neljaviiendikulise häälteenamusega. See on väga suure häälteenamuse nõue ja tähendab, et Riigikogus on antud muudatuse vajaduse suhtes praktiliselt üksmeel. Sellel põhjusel me pidasimegi võimalikuks välja töötada põhiseaduse eelnõusse alternatiiv, et avada veel kord diskussioon selle üle, milline peaks olema põhiseaduse muutmise kord ja kas meie ettepanek haakub selle kontseptsiooniga, mille on põhiseaduse muutmise kohta esitanud toimkonnad. Aitäh!

Juhataja

Palun, kas on küsimusi proua Hännile? Üks hetk, palun! Härra Reinson, palun!

J. Reinson

Lugupeetud juhataja! Lugupeetud redaktsioonitoimkonna esinaine! Ma palun, öelge: kui te arutasite seda täiendava sätte sisseviimist, kas te arutasite ka seda, et võib-olla on vaja siis piiritleda, millises osas võidakse muuta põhiseadust neljaviiendikulise häälteenamusega, tähendab, piiritleda peatükid või osad, mida ei või niimoodi muuta?

L. Hänni

Kuna on nimetatud need peatükid, mida saab muuta ainult rahvahääletuse teel, siis on selge ettepanek muuta Riigikogul ühe selle koosseisu otsusega.

Juhataja

Paragrahvi 153 ei muudeta. Kas nii, proua Hänni? Kas on veel küsimusi? Küsimusi rohkem ei ole. Täna, proua Hänni! Kas on sõnasoove? Sõnasoovijaid ei ole. Palun, kas me saame hakata hääletama? On see probleem selge? Saame alustada hääletamist? Niisiis, küsimus, mida me hääletamise teel otsustame, on § 150 teises lõikes. Redaktsioonitoimkonna poolt on esitatud alternatiiv: lisada, et Riigikogu koosseisu neljaviiendikulise häälteenamusega võib samuti põhiseadust muuta. See põhimõte ei muuda ära § 153, mis sätestab, et I peatükki, III peatükki ja XV peatükki saab muuta üksnes rahvahääletusel. See on küsimus, mida me otsustame hääletamise teel. Kes on selle poolt, et lisada § 150 põhimõte, et Riigikogu neljaviiendikulise häälteenamusega võib samuti muuta põhiseadust? Kes on selle poolt, et lisada alternatiivis esitatud tekst § 150? Hääletame, palun! 32 poolthäält, 2 vastuhäält.

Assamblee on otsustanud, et § 150 lõiget 2 täiendatakse mõttega, et Riigikogu koosseisu neljaviiendikulise häälteenamusega on samuti võimalik muuta põhiseadust. Juhatusel laekunud materjalide alusel on jäänud meil käsitleda üks apellatsioon. Ma loen selle ette. Palun tähelepanu! "Teise toimkonna apellatsioon redaktsioonikomisjonile. Ettepanek tuua uuesti sisse 1991. aasta 29. novembri eelnõu teksti § 42. Eestis viibivad välisriigi kodanikud ja kodakondsuseta isikud on kohustatud järgima Eesti põhiseaduslikku korda ja täitma Eesti seadusi." Alla on kirjutanud härra Rumessen, teise toimkonna esimees. Pakungi kõigepealt sõna teise toimkonna esimehele härra Rumessenile. Kõneks on sõna härra Rumessenil. Palun!

V. Rumessen

Lugupeetud kolleegid! Teine toimikond arutas oma eilsel koosolekul seda argumenti, mille esitas redaktsioonitoimkonna esimees proua Hänni, et selles paragrahvis sisalduv mõte on niivõrd üleüldine, et selle järgi ei ole nagu vajadust, et see ei peaks kajastuma põhiseaduses. Meie toimikond leidis täiesti üksmeelselt, et see ei teeks paha ja oleks isegi vajalik, et selline põhimõte oleks siiski põhiseaduses fikseeritud, lähtudes lihtsalt sellest, et meie olukord ka kõige lähemal ajal ei ole veel võrreldav stabiliseerunud riikide poliitilise olukorraga mujal maailmas. See aitaks anda garantii Eesti riikluse ja Eesti kodanike huvide kaitseks ja sellepärast peab toimikond vajalikuks, et selline põhimõte

oleks siiski põhiseaduses ka fikseeritud. Aitäh! See on kõik.

Juhataja

Suur tänu, härra Rumessen! Kas teile on küsimusi? Härra Runnelil ei ole ka küsimusi? Tänan! Sõnavõttud kohalt. Proua Hänni, palun!

L. Hänni

Lugupeetud kolleegid! Redaktsioonitoimkond ei jätnud seda paragrahvi välja mitte mingi põhimõttelise arutelu tulemusena, vaid oli ettepanek põhiseaduse tekst võimalikult lühikeseks teha ja mitte koormata teda normidega, mis on niivõrd üldised ja iseenesestmõistetavad. Aga redaktsioonitoimkonna liikmetega praegu kiirelt nõu pidades me oleme valmis aktsepteerima teise toimkonna protesti juhul, kui ettepaneku autor härra Adams ei nõua siin eraldi hääletust. Nii et redaktsioonitoimkond antud küsimustes hääletust ei nõua ja on nõus aktsepteerima teise toimkonna apellatsiooni.

Juhataja

Tänan! Juhatus palub, et härra Adams ütleks oma seisukoha. Härra Adams, teil on sõna.

J. Adams

Tänan! Kuna käesolev paragrahv minu arvates ei anna põhiseadusele midagi juurde ega võta ka ära, ta on tüüpiline kordus, siis mõlemad lahendused on võimalikud. Ma ei apelleeri midagi.

Juhataja

Lugupeetud kolleegid, kas te soostute juhatusel seisukohaga, et sellises olukorras me hääletamist läbi ei vii? Neid küsimusi käsitleb edasi redaktsioonitoimkond ja me loodame, et härra Jüri Adams kui redaktsioonitoimkonna liige leiab koos redaktsioonitoimkonnaga lahenduse, mis enam ei tekita ei ettepanekuid ega apellatsioone. Härra Adams, palun!

J. Adams

Härra juhataja, te võtsite mind kui redaktsioonitoimkonna liiget. Sellega seoses ma pean teatama, et ma olen alati arvanud, et me peame oma tegevuses oskama ka kaotada ja käituda vastavalt. Tänapäevane hääletus on minu jaoks täiesti piisav alus, et tunda ennast kohustatuna astuma tagasi redaktsioonitoimkonna koosseisust, mille ma teengi teile praegu teatavaks selleks, et teil oleks võimalik veel otsustada, keda minu asemel määrata redaktsioonitoimkonda. Tänan!

Juhataja

Lugupeetud kolleegid! Ma arvan, et mitte ainult juhatus, vaid me kõik mõistame härra Adamsit ja tema taotlust, kuid ma sooviksin siiski, et me kõik, sealhulgas ka härra Adams, käsitleksid tööd assamblees kui kohustust, mitte kui õigust. Ja kui härra Adams ei protesti, siis ma siiski ei paneks härra Adamsi ettepanekut hääletamisele, vaid paluksin, et härra Adams mõtleks veel oma ettepaneku üle, sest redaktsioonitoimkonna liikmetele anti ülesanne, mitte õigus. Härra Adams soovib veel kord sõna. Palun!

J. Adams

Ma arvan, et see ei ole üldse mitte hääletamise probleem. Minu edasine viibimine redaktsioonitoimkonnas ainult pikendaks redaktsioonitoimkonna tööd, kuna ma ei saa teha tööd, mis ei ole mu enda veendumusega kooskõlas. Redaktsioonitoimkonna töö kiiremaks sujumiseks on see ka hädavajalik ja ma ei kujuta ette, et minu lahkumine redaktsioonitoimkonnast ei oleks täiesti õigustatud, kui ma teen seda oma parema äratundmise järgi. Tänan!

Juhataja

Tänan! Härra Adams, ma arvan, et sellest ei kujune siiski iseseisvat päevakorraküsimust, kuid ma palun, et härra Lauri Vahtre samuti väljendaks oma seisukohta. Palun, härra Vahtre!

L. Vahtre

Ma arvan, et ma samuti mõistan härra Adamsi pettumust. Omalt poolt lubage mul põhjendada, miks ma jagan härra Antoni seisukohta. Nimelt sel põhjusel, et see põhimõte, mis me läbi hääletasime ja milles apellatsioon läbi ei läinud, ei ole mitte kogu põhiseadus. On aga tõenäoline, et ka muudes paragrahvides ja peatükkides on veel tööd teha eeloleval nädalal – seda esiteks. Ja teiseks, ma ei saa hästi aru väitest, et härra Adamsi edasine viibimine redaktsioonitoimkonnas raskendab selle tööd, sest läbihääletatud küsimus ei saa enam redaktsioonis kõne alla tulla. Kõne alla võivad tulla muud küsimused, kus härra Adamsi abi oleks vajalik. Aga kui Jüri Adams jääb endiselt oma seisukoha juurde, siis ma olen sunnitud tegema omalt poolt ka ettepaneku panna see küsimus hääletusele.

Juhataja

Me kuulame veel ära proua Hänni, redaktsioonitoimkonna esimehe seisukoha ja pärast seda juhatus otsustab, mis saab edasi. Proua Hänni, palun!

L. Hänni

Lugupeetud kolleegid! Austatud härra Jüri Adams! Redaktsioonitoimkonnale on laekunud mitmed teie ettepanekud, mida me ei ole veel jõudnud käsitleda. Paljud nendest ettepanekutest on väga sisukad ja mul oleks tõsiselt kahju, kui peaksime neid ettepanekuid arutama ilma teie juuresolekuta. Sellepärast ma palun, kui vähegi võimalik, veel kord tõsiselt järele mõelda ja ikkagi jätkata tööd redaktsioonitoimkonnas. Aitäh!

Juhataja

Tänan, proua Hänni! Palun veel kord, härra Adams!

J. Adams

Proua Hänni! Loomulikult ja arvatavasti laekuvad minult veel mitmed muud kirjalikud ettepanekud, kuid praegu on redaktsioonitoimkonnas kujunenud minu arvates välja väga hästi ja sujuvalt koos töötav meeskond, ja ma usun, et ta saab suurepäraselt hakkama ka minuta. Miks ma tõstasin selle küsimuse? Ma ei kavatsenud teha teatraalset žesti, see on lihtsalt tõde, aga ma tean, et mitmed redaktsioonitoimkonna liikmed sõidavad nüüd vähemalt nädalaks ajaks ära ja sellepärast ma arvan, et

redaktsioonitoimkonna täiendamise probleem on ka sõltumata minu avaldusest. Tänan!

Juhataja

Härra Adams, kas te protestite, kui juhatus realiseerib oma ettepaneku ja paneb hääletusele küsimuse, kas assamblee soovib vabastada redaktsioonitoimkonna liikme kohustustest härra Adamsi? Palun, härra Adams!

J. Adams

Loomulikult ma protestin. Tähendab, selline küsimus vabastamise või lahkumise kohta on siiski antud juhul minu privileeg. Ei ole demokraatlik niisugust küsimust hääletada. Ma ütlen, et hääletatakse siiski usalduse küsimust, aga mitte seda, kas ma momendil olen töövõimeline.

Juhataja

Juhatus otsustas järgmiselt. Antud küsimust hääletamisele ei panda. Assamblee on võtnud vastu otsuse redaktsioonitoimkonna koosseisu kohta ja teinud selle teatavaks ja vastavalt sellele otsusele osalevad redaktsioonitoimkonna liikmed antud toimkonna töös. Kui üks või teine liige ühel, teisel või viiendal põhjusel toimkonna tööst osa ei võta – mis parata. Assamblee on oma seisukohta väljendanud ka ilma hääletamiseta ja assamblee loodab, et härra Adams mõistab seda sama hästi kui meie härra Adamsit.

Juhatuse majapidamise järgi on kõik alternatiivid ja apellatsioonid, mis meieni jõudsid, hääletatud. Palun, kas assamblee liikmetel on neid küsimusi, mida teie arvates oli võimalik arutada ja ei arutatud? Ei ole. Palun veel tähelepanu! Härra Adams, palun, jätkame veel istungit! Me kohe lõpetame. Me leppisime teiega kokku, et järgmisel nädalal esitatakse täiskogu istungil apellatsioone siis väljajagatava teksti võrdlemise tulemusel täna otsustatud eelnõu tekstiga. Apellatsioonid saavad tekkida redaktsioonitoimkonna tehtud muudatuste võrdlemisel tänase tekstiga. Öeldust tuleneb see, et neid küsimusi, mis me hääletasime eile ja täna, ja neid küsimusi, milles me varem oleme kokku leppinud, uuesti otsustama me ei hakka. Võimalik on apellatsiooni korras läbi vaadata neid asju, mis on muutunud, võrreldes tänase päeva seisuga. Härra Runnel, palun!

H. Runnel

Lugupeetud juhataja ja kolleegid! Mul on küsimus, millal me hakkame tegelema XVI peatükiga. Ja kui vastatakse, et sellega me ei hakkagi tegelema, see jääb ülemnõukogu hooleks, siis ma teen praegu ametliku ettepaneku võtta päeva- ja töökorda XVI peatüki tegemine assamblee poolt.

Juhataja

Lugupeetud kolleegid! Meile on antud ülesanne avalikustada põhiseaduse eelnõu. Meil ei ole vaja avalikustada selle rakenduslikku osa, on ta siis põhiseaduse koosseisus või sellest lahus. Ma arvan, et meil on põhjust omavahel kokku leppida selles, et me otsustame koos, kas see nn. rakendusosa on põhiseaduse koosseisus eraldi otsusena ja milline on selle sisu. Meie ülesanne on esitada 20. jaanuariks ka rakendusotsus või vastav peatükk põhiseaduse eelnõus ülemnõukogule. See on töö,

milleks meil on aega nii detsembri teisel poolel kui ka jaanuari esimesel poolel. Kui te lugesite läbi ülemnõukogu otsuse, siis ei peaks enam kellelgi olema kahtlust, kas selle rakendusotsuse tegemine või vastava peatüki tegemine põhiseaduse eelnõus on meie ülesanne. Selle üle diskuteerida arvatavasti enam vaja ei ole. Lugupeetud teematoimkondade esimehed, pakun teile veel organisatsioonilistes küsimustes sõna. Proua Hänni, palun!

L. Hänni

Lugupeetud redaktsioonitoimkonna liikmed, palun koguneda ruumi nr. 111, kui meie töö siin saalis on lõppenud. Aitäh!

Juhataja

Härra Petinov ei ole küll teematoimkonna esimees, aga palun!

S. Petinov

Ma tänan härra juhatajat! Mul on assamblee juhatusel suur palve. Seoses sellega, et ma andsin juhatusel oma eriarvamuse II peatüki kohta, tahaksin ma, et see dokument avalikustataks kõigile assamblee liikmetele. Aitäh!

Juhataja

Täna! Proua Laido, kas on võimalik antud dokument paljundada ja järgmisel nädalal toimival istungil assamblee liikmetele välja jagada, et härra Petinovi taotlus saaks rahuldatud? Täna! Härra Petinov, teie taotlus rahuldatakse. Härra Ermil on käsi püsti, see on protesti märk. Palun!

A. Erm

[...]

Juhataja

Kõik tähtsamad küsimused tõlgime ka eesti keelde. Ma pakun sõna veel härra Lauri Vahtrele.

L. Vahtre

Austatud Põhiseaduse Assamblee! Niisiis, praeguseks on meil olemas üks tekst, küll mitte veel reaalselt, ta on olemas rohkem mõtteliselt. Selle tekstiga, mida me oleme siin vahepeal hääletanud, hakkab meil tööle redaktsioonitoimkond. On tõenäoline, et ta teeb sellesse, hetkel mõtteliselt olemasolevasse teksti veel parandusi, mis näidatakse ära alternatiividena tuleval nädalal meile kätte jagatavas alustekstis. Nende alternatiividega me hakkame tegelema eeloleval reedel ja laupäeval. On võimalik, et me suudame esitatud alternatiivid läbi arutada ja läbi hääletada järgneva nädala lõpus. Sellisel juhul lõpeb kolmas lugemine ära. Võimalike küsimuste lahendamiseks enne järgmist istungit palun teematoimkondade juhtidel koguneda tuleval reedel kell 10 hommikul härra Tõnu Antoni kabinetti. Täna!

Juhataja

Suur tänu! Palun, kas on veel teadaandeid, märkusi, mida on vaja enne istungi lõpetamist öelda? Ei ole. Suur tänu teile, lugupeetud kolleegid! Me töötasime kaks pingelist päeva, kuid nagu näete, me

oleme jõudnud lõppfaasi. Tänan teid! Kohtume nädala pärast, reedel kell 11. Kohtumiseni!